

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN
KENTLEŞME SÜRECİ İÇİNDEKİ YERİ VE
ÖNEMİ: ADANA HACI SABANCI
ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Metin KIRIMHAN

HAZIRLAYAN
Bünyamin KUŞ

MALATYA - 2016

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN KENTLEŞME SÜRECİ İÇİNDEKİ
YERİ VE ÖNEMİ: ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ
ÖRNEĞİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

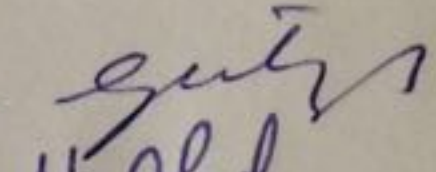
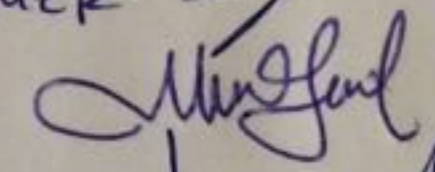
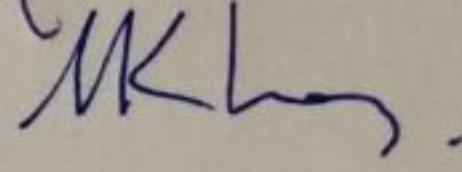
DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Metin KIRIMHAN

HAZIRLAYAN
Bünyamin KUŞ

Jürimiz tarafından .../.../2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezi (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

imzası

1. Yrd. Doç. Dr. Gülizar ÇAKIR SÖMER
2. Yrd. Doç. Dr. Murat BEZİK
3. Yrd. Doç. Dr. Metin KIRIMHAN

İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak savunduğum "**Organize Sanayi Bölgelerinin Kentleşme Süreci İçindeki Yeri ve Önemi: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi Örneği**" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Bünyamin KUŞ

../.. / 2016

ÖNSÖZ

Sanayi Devrimi ile birlikte meydana gelen sanayileşme süreci ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel olanlarda insanlık tarihinde önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak bir biçimde değişim ve dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönüşüm sonrası gelişmekte olan ülkeler de sanayileşme öncülünde ekonomik kalkınma hamlesine girmek istemiştir.

Bu sanayileşme süreçleri ise ülkelerin kendi sosyo-ekonomik, kültürel, siyasi yapılarının yanında dış dinamiklerinin de etkisi altında şekillenmiş ve bu çerçevede ülkelerin yapılarına uygun ekonomik ve kalkınma politikaları uygulanmıştır. Ülkemizde, Cumhuriyet sonrası dönemden günümüze kadar geçen süreçte sanayileşme bazlı çeşitli ekonomi politikaları uygulanarak kalkınma hedefi yakalanmak istemiştir.

Kurtuluş Savaşı sonrası ilk defa 1923-1929 yılları arasında uygulamaya konulan ve sanayi ağırlıklı kalkınma politikası içerikli ekonomik süreç, 1962 yılında Türkiye'nin ilk OSB'nin Bursa'da kurulması ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Böylelikle ilk defa İngiltere'de 18. yy'ın sonlarında uygulanan organize sanayi bölgesi, ülkemizin çeşitli bölgelerinde artık bölgesel ve ulusal kalkınmada önemli bir sanayileşme aracı olarak yerini almaya başlamıştır.

Bu gelişim seyri içerisinde Adana'nın sanayileşmesine ve gelişmesine ciddi katkılar veren Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana'nın kentleşmesi üzerindeki etkisi bu tez çalışmasının konusu olmuştur.

Çalışmamın düşünceden eyleme geçişinde, mantıksal kurgunun oluşturulup teorik bağlantıların gerçekleştirilmesinde danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Metin KIRIMHAN'nın çalışmaya katkısı, rehberliği ve geniş ufku söz konusudur. Bu nedenle Hocama şükranlarım sonsuzdur. Bununla birlikte, bu çalışmamda katkılarını esirgemeyen AOSB, ADASO ve ATO Başkan ve çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Bu tez çalışmam sırasında her türlü maddi ve manevi desteği benden esirgemeyen Canım Eşime ve Kızlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bünyamin KUŞ

Haziran 2016, Malatya

**ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN KENTLEŞME SÜRECİ İÇİNDEKİ
YERİ VE ÖNEMİ: ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ
ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi
Bünyamin KUŞ

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Metin KIRIMHAN

ÖZET VE ANAHTAR SÖZCÜKLER

Bu çalışmada Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana Kenti'nin kentleşme sürecindeki etkisi incelenerek, sanayileşme ve kentleşme kavramları, Dünya'da sanayileşme, dönemler itibariyle Türkiye'deki sanayileşme süreci, kentleşme ile kalkınmanın birbirleriyle etkileşimi ele alınmıştır. Ayrıca organize sanayi bölgeleri konusu incelenerek bu kavram öncelikle teorik anlamda anlatılmış, Dünyada ve Türkiye'de organize sanayi bölgeleri üzerinde durulmuştur. Sonrasında organize sanayi bölgelerinin kalkınma ve kentleşme üzerindeki önemi konusuna yer verilmiştir.

Eski çağlardan beri önemli bir yerleşim merkezi olma özelliği gösteren Adana'nın coğrafi konumu, sosyo-ekonomik durumu ve tarihsel gelişim süreci üzerinde de durulmuştur.

Araştırma sonucunda Türkiye'deki OSB'lerin öncülerinden olan Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana ekonomisi ve kentleşmesine olan etkisi üzerinde çalışma yapılmıştır. Bu çerçevede, Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulmasıyla ilin sanayileşmesi hızlanmış, istihdam ve üretim kapasitesi artmıştır. AOSB sonrasında kurulan sanayi ve hizmet kuruluşlarının kente çekmiş olduğu nüfus, ticareti geliştirmiş ve kentteki ticaret ilişkilerini arttırmıştır. Adana'nın

sanayileşmesi 1950 yıllara dayanmakta ise de özellikle 1984'lerden sonra Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması ile birlikte Adana'nın sanayileşmesi hız kazanmış, kent çekim merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Bu gelişmeler ise ilin kentleşmesini etkilenmiştir. Kente göçle gelen nüfusun büyük kısmı sanayileşmenin yoğun olduğu Adana merkez ve Ceyhan yolu üzerine yerleşirken bir kısmı da sağlıksız kentleşmenin temelini oluşturmuştur.

Anahtar sözcükler: Sanayileşme, Kentleşme, Organize Sanayi Bölgesi, Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi

ABSTRACT AND KEY WORDS

In this paper, Adana of Adana Hacı Sabancı Organization Industry Area's effect in urbanization process was investigated. First of all, industrialization and urbanization concepts were mentioned then industrialization in world, the process of industrialization period in Turkey and the interact of development and urbanization mentioned interact with each other, respectively. Organized industrial zones were described in theoretical then Organization Industry Zones in Turkey and world were accented and the subject which is importance of development and urbanization was included.

Additionally, Adana, which is the major place since ancient times, its geographic location, socio-economic and its historical development processes were expressed.

In the end of study, effect of the pioneer in Turkey of Adana Hacı Sabancı Organization Industry Area's was investigated on Adana's economy and urbanization. In this context, industrialization was quickened, contributed to the city's employment capacity and provided important economic developments with being built of Adana Hacı Sabancı Organization Industry Area. Result of being built Adana OIA, population of industrial and service companies have taken the city, have developed trade and increased trade relations in the city. Despite the fact that industrialization of Adana based on 1950, especially, after 1984's industrialization of Adana quickened and it was became one of the city attractions with being built of Adana Hacı Sabancı Organization Industry Area. This improvements effected urbanization of this city. Large part of population which came into the city with immigration, was placed on Adana center and Ceyhan way where were intense of industrialization. The other part of population created the basis for unhealthy urbanization.

Keywords: Industrialization, Urbanization, Organization Industry Area, Adana Hacı Sabancı Organization Industry Area

**ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ'NİN KENTLEŞME SÜRECİ
İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ: ADANA HACI SABANCI ORGANİZE
SANAYİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ**

Bünyamin KUŞ

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	İ
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET VE ANAHTAR SÖZCÜKLER.....	iii
ABSTRACT AND KEY WORDS	V
İÇİNDEKİLER	VI
ÇİZELGE DİZELGESİ	X
FOTOĞRAF DİZELGESİ	XI
GRAFİK DİZELGESİ.....	Xii
VAZİYET PLANI DİZELGESİ.....	Xiii
HARİTA DİZELGESİ.....	XIV
KISALTMALAR	XV

BİRİNCİ KISIM:

ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇILMALAR

1.ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, DENENCELERİ VE YÖNTEMİ	1
1.1.Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.2.Araştırmanın Amacı ve Denenceleri.....	2
1.3.Araştırmanın Yöntemi, Bilgi Derleme ve İşleme Araçları	3
1.4.Araştırmanın Kavram Tanımları.....	3
1.5.Araştırmanın Sunuş Sırası	4

İKİNCİ KISIM:
SANAYİLEŞME VE KENTLEŞME VE
ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ

2.KENTLEŞME NEDENLERİ.....	5
2.1.Klasik Kentleşme Nedenleri	5
2.1.1.Ekonomik Nedenler	5
2.1.2.Teknolojik Nedenler	7
2.1.3.Siyasal Nedenler	7
2.1.4.Sosyo-psikolojik Nedenler.....	8
2.2.Çağdaş Kentleşme Nedenleri.....	9
2.2.1.Ekonomik İşbirliği Toplulukları	9
2.2.2.Serbest Bölge Uygulaması.....	9
2.2.3.Yabancı İşçiler	10
2.2.4.Toplu Taşımacılık ve İletişim Alanındaki İlerlemeler.....	10
3.SANAYİLEŞME VE KENTLEŞME	11
3.1.Sanayi Devrimi Öncesi Kentleşme Nedenleri ve Sonuçları	13
3.2.Sanayi Devrimi Sonrası Kentleşme Nedenleri ve Sonuçları	15
3.3.Sanayileşmenin Kentleşmeye Etkisi	18
4.TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME, ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ VE	
KENTLEŞME	26
4.1.Cumhuriyet Dönemine Miras Kalan Ekonomik Yapı	27
4.2.Planlı Kalkınma Öncesi Dönem (1923-1960)	29
4.3.Planlı Kalkınma Dönemi (1960-1980)	36
4.4.Neo-Liberal Kalkınma Dönemi (1980 Sonrası Dönem).....	46
5.ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ.....	56
5.1.Organize Sanayi Bölgesi Tanımı	56
5.2.Organize Sanayi Bölgelerinin Gelişim Süreci	57
5.3.Organize Sanayi Bölgelerinin Belirgin Özellikleri.....	59
5.4.Organize Sanayi Bölgelerinin Amaçları	60
5.5.Dünya’da Organize Sanayi Bölgeleri	61
5.5.1.Dünya’da Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Örnekleri	62
5.5.1.1.İngiltere Organize Sanayi Bölgeleri	62
5.5.1.2.Amerika Birleşik Devletlerinde Organize Sanayi Bölgeleri	63
5.5.1.3.Singapur Organize Sanayi Bölgeleri	64
6.ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN KALKINMA VE KENTLEŞME	
SÜRECİNDEKİ ETKİLERİ.....	64
6.1.Organize Sanayi Bölgelerinin Kalkınma Üzerindeki Etkisi	65
6.2.Organize Sanayi Bölgelerinin Kentsel Planlamaya Etkisi.....	66
6.3.Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri ve Kentsel İşlevleri	69

ÜÇÜNCÜ KISIM:

ADANA VE ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ

7.ADANA KENTİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	76
7.1.Adana Kenti'nin Doğal Çevre Özellikleri.....	77
7.2.Adana Kenti'nin Sosyal Çevre Özellikleri	78
7.2.1.Nüfus Yapısı.....	78
7.2.2.Ekonomik Yapısı	85
7.2.3.Eğitim ve Kültürel Yapısı.....	87
7.2.4.Yönetim Yapısı.....	89
7.3.Adana Kenti'nin Yapay Çevre Özellikleri	91
7.3.1.Sanayi ve Ticaret Alanları	91
7.3.2.Konut Alanları	98
7.3.3.Ulaşım Alanları.....	99
7.3.4.Enerji Üretim Alanları	101
8.ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ	103
8.1.Genel Bilgiler	103
8.1.1.Ulaşım.....	105
8.1.2.Sektörel Dağılım ve Firma Bilgileri	105
8.2.Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana Kent Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi	107
8.3.Tüketim Bilgileri	114
8.3.1.Elektrik Tüketim Bilgileri	114
8.3.2.Doğalgaz Tüketim Bilgileri	118
8.3.3.Su Tüketim Bilgileri	120
9.ADANA'DA KENTLEŞME VE ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ'NİN ETKİSİ.....	121
9.1.Adana Kentinin Mekânsal Gelişimi.....	121
9.2.Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana'nın Kentleşme Sürecine Etkisi	127
9.3.Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana Kent İçi Mekânsal Etkileri.....	137

DÖRDÜNCÜ KISIM:

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

10.BULGULAR, ÖNERİLER VE SONUÇ	143
10.1.Bulgu ve Öneriler	143
10.2.Sonuç	146
K A Y N A K Ç A	154

EKLER.....	165
EK. 1: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi Yerleşim Planı.....	165
EK. 2: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesine Ait Fotoğraf.....	166
EK. 3: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesine Ait Fotoğraf.....	167

ÇİZELGE DİZELGESİ

Çizelge 1: Türkiye’de 1927-1950 Arası Kır-Kent Nüfus Sayıları ve Oranları	35
Çizelge 2: Türkiye’de 1950-1980 Arası Kır-Kent Nüfus Sayıları ve Oranları	44
Çizelge 3: Türkiye’de 1980-2012 Arası Kır-Kent Nüfus Sayıları ve Oranları	55
Çizelge 4: Adanaya Ait Bazı Coğrafi Bilgiler	77
Çizelge 5: Adana’nın 1927- 2014 Yılları Arası Nüfus İstatistik Bilgileri	79
Çizelge 6: Adana Kent Nüfusunun 1927-2014 Arası Gelişim Durumu	81
Çizelge 7: Nüfusa Kayıtlı Olunan İllere Göre Adana Nüfusu	83
Çizelge 8: Adana ve Adana İl Dışı Nüfus Sayısı ve Oranı	84
Çizelge 9: İllere ve Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenler 2011 Yılı	85
Çizelge 10: Adana’nın Temel İşgücü Göstergeleri, 2011 Yılı.....	86
Çizelge 11: Adananın Sanayi İşletmelerinin Ölçekleri.....	87
Çizelge 12: Adana İl Geneli Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayısı (2013-2014).....	88
Çizelge 13: Adana Kentindeki Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayısı (2013-2014).....	88
Çizelge 14: Adana’nın İlçe Belediyeleri.....	90
Çizelge 15: Adana Organize Sanayi Bölgeleri.....	92
Çizelge 16: Adana’da Bulunan Küçük Sanayi Sitelerine Ait Bazı Bilgiler.....	93
Çizelge 17: Adana’da Şirket Türleri ve Sayıları.....	94
Çizelge 18: Adana Esnaf/İşyeri/Nüfus ve Oda Bilgileri.....	95
Çizelge 19:Adana İmalat Sanayisinde İşyeri Sayılarına Göre Sektörel Dağılım (2014)	97
Çizelge 20: 1984 ve 2000 Yılı Bina ve Konut Sayıları.....	98
Çizelge 21: Hane Halklarının Bina İnşa Yılına Göre Dağılımı, 2011	98
Çizelge 22: Adanın 2015 Yılı Karayolu Ağı Bilgileri	99
Çizelge 23: Adanın 2013 Yılı Taşıt Cinslerine Göre Motorlu Kara Taşıt Sayısı	100
Çizelge 24: Barajlar ve Üretim Kapasiteleri	101
Çizelge 25: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesindeki Meslek Grupları.....	107
Çizelge 26: Adana’da Yer Alan Türkiye’nin İlk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu	111
Çizelge 27: Adana’da Yer Alan Türkiye’nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu	112
Çizelge 28: Adana'nın 2015 Yılı Öngörülen Nüfus Tahmini.....	127
Çizelge 29: Adana Kent Merkezi Nüfus Sayıları (1970-2014).....	134
Çizelge 30: Adana Kentinin Planlama Tarihi	139
Çizelge 31: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölge Planlama Tarihleri.....	140

FOTOĞRAF DİZELGESİ

Fotoğraf 1: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi (AOSB)	103
Fotoğraf 2: Çukurova Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu	134

GRAFİK DİZELGESİ

Grafik 1: Kalkınma Planı Dönemleri İtibariyle Başlanan-Bitirilen OSB Projeleri....	71
Grafik 2 : AOSB'nin 2009-2015 Dönemi Elektrik Tüketim ve Değişim Bilgileri..	115
Grafik 3 : AOSB'nin 2000- 2013 Arası Elektrik Tüketim Bilgileri	117
Grafik 4: AOSB'nin 2009-2015 Dönemi Doğalgaz Tüketim ve Değişim Bilgileri	119
Grafik 5: AOSB'nin 2009-2015 Dönemi Su Tüketim ve Değişim Bilgileri	120

VAZİYET PLANI DİZELGESİ

Vaziyet Planı 1: Adana Kentinin Mekânsal Gelişimi	123
Vaziyet Planı 2: Adana Kentinin 1995 yılı ve 2008 yılı Kent Dokusu	125
Vaziyet Planı 3: Adana'da Sanayi Yapıları ve Sanayi Planlaması	141

HARİTA DİZELGESİ

Harita 1: 1935-1950 Arası Türkiye’de Nüfusu 50.000’i Aşan Kentlerin Yıllık Nüfus Artış Hızları	36
Harita 2: 1950-1980 Dönemi Türkiye’de Nüfusu 50.000’i Aşan Kentlerin Yıllık Nüfus Artış Hızları	45
Harita 3: Türkiye’nin Organize Sanayi Bölgesi Haritası	72
Harita 4: İllerin Nüfus Büyüklükleri, Kır-Kent Dağılımı ve Nüfus Yoğunlukları (2012).....	73

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADASO	: Adana Sanayi Odası
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AGİAD	: Adana Genç İşadamları Derneği
AGV	: Adana Güçbirliği Vakfı
AOSB	: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi
ATB	: Adana Ticaret Borsası
ATO	: Adana Ticaret Odası
AİKTM	: Adana İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
AV	: Adana Valiliği
BSTB	: Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
BİLSAM	: Bilgi Yolu Eğitim Kültür ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
BYSP	: Beş Yıllık Sanayi Planı
C.	: Cilt
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirme
Çev.	: Çeviren
ÇDA	: Çukurova Development Agency
ÇKA	: Çukurova Kalkınma Ajansı
ÇÜ	: Çukurova Üniversitesi
ÇÜTBMYO	: Çukurova Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilat
EB	: Endüstri Bölgesi
Ed.	: Editör

FKA	: Fırat Kalkınma Ajansı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
JTC	: Jurong Town Corporation
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	: Küçük-Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Bşk.
KSS	: Küçük Sanayi Sitesi
KSIÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
OSBGM	: Organize Sanayi Bölgeleri Genel Müdürlüğü
OSBÜK	: Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kurulu
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SİVAS OSB	: Sivas Organize Sanayi Bölgesi
TEİAŞ	: Türkiye Elektrik İletim A.Ş
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
Vb.	: Ve benzeri

ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN KENTLEŞME SÜRECİ İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ: ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Bünyamin KUŞ

BİRİNCİ KISIM: ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇILMALAR

1.ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, DENENCELERİ VE YÖNTEMİ

1.1.Araştırmanın Konusu ve Önemi

Organize sanayi bölgeleri, yatırımcılara yeni yatırım olanakları sunmak, istihdama katkı vermek, üretimi arttırmak ve ihracatı yükseltmek gibi ekonomik amaçlarla kurulmaktadır. Bunların yanı sıra planlı sanayileşme ve düzenli kentleşmenin sağlanması da kurulma amaçları arasındadır. Organize sanayi bölgeleri, sanayi faaliyetlerinin toplulaştırılması, planlı ve düzenli kentleşmenin sağlanmasına ilaveten bölgesel dengesizlikleri gidermede de önemli bir politika aracı olarak kullanılmaktadır.

Sanayi faaliyetleri pek çok unsura etki ettiği gibi nüfus hareketlerine dolayısıyla da kentleşme sürecine etki edebilmektedir (Özer, 2002: 1). Gerek ulusal gerekse uluslararası alanda sanayileşmenin gelişme ve yayılmasında büyük rolü olan organize sanayi bölgeleri aynı zamanda kentleşme sürecinde yadsınamayacak bir öneme sahiptir. Sanayileşen bölgelerin bir süre sonra çekim merkezi haline gelmesinden ötürü göç aldığı ve nüfusu arttırmakta olduğu bilinmektedir.

Türkiye’de kentleşme hareketlerinin genel olarak sanayileşmenin yoğun ve iş bulma ümidinin yüksek olduğu bölgelerde yaşandığı bilinen bir gerçektir. Türkiye’de sanayileşmeye verilen öneme ve sanayinin gelişme sürecine bağlı olarak ilk organize sanayi bölgesi 1962 yılında Bursa’da kurulmuştur. Zamanla sayıları artmaya

başlayan organize sanayi bölgelerinin genel olarak kuruldukları ilin ekonomik, sosyal, kültürel, nüfus ve kentleşme yapıları üzerinde değişiklikler meydana getirmiştir. Sanayi ile birlikte üretimde yaşanan artış ve gelişmeler sosyal ve ekonomik hayata doğrudan yansımıştır.

Bu tezde organize sanayi bölgelerinin kentleşme sürecinde bir etkilerinin olup olmadıklarına bir yanıt aranmış, kuruldukları kentlerin nüfus ve göç oranları üzerinde ne gibi etkilerinin olduğu sorusuna cevap bulunmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana kent mekanı üzerindeki yeri ve önemi ile kentleşme üzerinde yol açtığı değişimlerin neler olduğu konusu incelenmeye çalışılmıştır.

1.2.Araştırmanın Amacı ve Denenceleri

Organize sanayi bölgelerinin ülkelerin sanayileşmeleri dolayısıyla ekonomik kalkınmaları açısından önemi büyüktür. Bu çerçevede araştırmada organize sanayi bölgelerinin buldukları kentlerin nüfus ve göç oranları üzerinde ne gibi etkileri bulunmaktadır sorusuna cevap bulunmaya çalışılmış ve OSB'lerin kentleşme sürecinde bir etkilerinin olup olmadığı ortaya konulmak istenmiştir.

Denence 1: Sanayinin gelişmesinde önemli bir politika aracı durumunda olan organize sanayi bölgelerinin kent doğurucu ya da genişletici etkisi nedeniyle kentsel gelişime katkısı önem arz etmektedir.

Denence 2: Organize sanayi bölgeleri bulunduğu yerin ekonomik kalkınmasında önemli bir yere sahip olmalarının yanında kentlerin planlı ve düzenli gelişimi dolayısıyla kentsel planlama üzerinde de önemli işlevleri bulunmaktadır.

Denence 3: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi kurulduğu tarihten itibaren Adana'nın ekonomine çok önemli katkılarda bulunmuş, ilin ekonomik yapısı üzerinde önemli değişim ve gelişimlerin yaşanmasında rol oynamıştır. Bu bağlamda Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana'nın kentleşme süreci içerisindeki yeri ve önemi dikkat çekicidir.

1.3.Araştırmanın Yöntemi, Bilgi Derleme ve İşleme Araçları

Araştırmada konuya ilişkin yazılı ve görsel kaynaklar, bilgiler, fotoğraflar taranarak çalışmaya aktarılmıştır. Tez çalışmasında AOSB Yönetim Kurulu Başkanı ve Bölge Müdürü ile yüz yüze görüşmeler yapılarak eser ve doküman analizi yapılmıştır. Nitel ve nicel verilerden yararlanılmıştır. Elde edilen sayısal ve sözel bilgiler, çizelge ve grafikler ile görsel bilgiler haline getirilmiştir.

Araştırma için basılı ve elektronik ortamda yer alan yayınlanmış kitaplar, makaleler, yayınlanmış ve yayınlanmamış tezler, ilgili yasa ve yönetmelikler gibi kaynaklar taranmış ve bilgi toplanmıştır. Elde edilen bilgiler niteliksel çözümleme teknikleri ile işlenmiş ve araştırmaya aktarılmıştır.

1.4.Araştırmanın Kavram Tanımları

Bu bölümde konu içinde geçen kavramlara ait tanımlar şöyle sıralanabilir:

Sanayileşme: Salt ekonomik bazlı bir tanımlama ile sanayileşme kavramı, ülkenin iktisadi gelişmesinde sanayi faaliyetlerinin tarım sektöründen daha hızlı büyümesi ve kademeli olarak ekonomide öncü rol oynar hale gelmesi aşamasıdır (Yurdakul, 2005: 6). Bu durumda sanayileşme kavramı ile bir ülkedeki iktisadi faaliyetlerin ve üretimin içindeki ağırlığın sanayi kesimine kayması dolayısıyla ulusal gelir içinde sanayi sektörünün payının artması durumu ifade edilmek istenmektedir.

Kentleşme: Kentleşme kavramı ekonomik ve toplumsal değişimleri kapsayacak şekilde, sanayileşme ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak kent sayısının artması veya kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, toplumsal yapıda kentlere özgü davranış biçimlerine yol açan bir nüfus birikim sürecidir (Keleş, 2012: 31).

Organize Sanayi Bölgesi: Genel anlamda organize sanayi bölgesi yol, su, elektrik, doğalgaz, kanalizasyon, banka ve ilk yardım gibi alt ve üst yapı olanaklarıyla donatılmış uygun bir alan üzerinde idari ve teknik hizmetlerin sunulduğu, ölçek ekonomisinin uygulandığı, daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelerin toplu olarak bulunduğu yerleşim bölgeleridir (Türko, 2006: 4). Organize

sanayi bölgeleri, sanayi tesislerinin bir arada faaliyet göstermelerini sağlamak amacıyla kurulan sanayi alanlarıdır.

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi (AOSB) 29.03.1973 ve 7/6177 sayılı Bakanlar Kurulu kararı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığının kredi desteği ile 1973 yılında resmi olarak kurulmuştur. Adana-Ceyhan D-400 Karayolu üzerinde yer alan Yakapınar'ın (Misis) kuzeyinde tarıma elverişli olmayan yerde 1984 yılında ilk temeli atılarak yapımına başlanmıştır. Bugün 1590 hektarlık bir alana ulaşan sanayi bölgesi Türkiye'nin en büyük organize sanayi bölgelerinden biridir.

1.5.Araştırmanın Sunuş Sırası

Araştırmanın birinci kısmında, Araştırmanın Konusu ve Amacı, Araştırmanın Denencesi ve Yöntemi, Bilgi Derleme ve İşleme Araçları, Kavram Tanımları ve Araştırmanın Sunuş Sırası yer almaktadır.

Araştırmanın ikinci kısmında, Kentleşme Nedenleri, Sanayileşme ve Kentleşme, Türkiye'de Sanayileşme, Organize Sanayi Bölgeleri ve Kentleşme, Organize Sanayi Bölgeleri ile Organize Sanayi Bölgelerinin Kalkınma ve Kentleşme Sürecindeki Etkileri ele alınarak genelde dünya, özelde Türkiye bağlamında kuramsal bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın üçüncü kısmında, Adana Kenti'nin Doğal Çevre, Sosyal Çevre ve Yapay Çevre Özellikleri ile Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana Kent Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi, Adana'nın Kentleşme Sürecine Etkisi ve Kent İçi Mekansal Etkileri üzerinde durularak katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın dördüncü kısmında ise önceki kısımlarda ele alınan konu ve veriler üzerinden elde edilen bulgu, öneri ve sonuçlara yer verilmiştir.

İKİNCİ KISIM:
SANAYİLEŞME VE KENTLEŞME VE
ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ

Araştırmanın ikinci kısmında kentleşme nedenleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

2.KENTLEŞME NEDENLERİ

Bu bölümde kentleşmeye etki eden unsurları başlıca klasik kentleşme ve çağdaş kentleşme nedenleri olarak iki gruba ayırabiliriz.

2.1.Klasik Kentleşme Nedenleri

Klasik kentleşmenin nedenlerini ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyo-psikolojik olmak üzere belli başlı dört grupta toplamak mümkündür.

2.1.1.Ekonomik Nedenler

İnsanları buldukları yerlerden başka yerlere göç etmeye iten etkenler karmaşık ve çok sayıda olmakla birlikte geleneksel olarak ekonomik faktörler temel belirleyici olmuştur (Fichter, 1994: 155). Bu bakış açısına göre, nüfusun yer değiştirmesinin temelinde yatan ana etken ekonomik faktörlerdir.

İtici etmen (olumsuz göç nedenleri) denilen, temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan kırsal alanda yaşayan nüfusu bulunduğu köyünden şehre iten dolayısıyla tarım kesiminin içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak oluşan göç koşulları ile çekici etmen (olumlu göç nedenleri) denilen kırsaldaki nüfusu şehre çeken çekim unsurlarıdır (Keleş, 2012: 36-37). Şehrin cazibesi, şehir hayatının ekonomi, sağlık, eğitim ve refah gibi kişiye sağlayacağı imkan ve fırsatlarla ilgilidir. Şehirler göç edenlere uzun vadede fırsat ve umut sunabilmektedir. Kırsal iticiliği ise, tarımda makineleşme sonucu açığa çıkan işgücü, toprağın aşırı parçalanması ve kan davaları gibi olumsuzlukların kişileri göç etmek zorunda bırakması durumudur (Sağlam: 2006: 36). Şehirleri cazip kılan etkenler, kırsal pek fazla olmayan ancak şehirlerde insanların sahip olduğu başta çalışma alanlarının ve iş olanaklarının fazla

olmasıdır. Dolayısıyla kentlerin kırsala göre sahip olduğu ekonomik üstünlük kırdan kente nüfus hareketinin en önemli sebeplerindendir. Kısacası kentlerin sunduğu ekonomik üstünlüklerin kırdan fazla oluşu şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Yerleşim yerlerinin ortaya çıkışına yönelik olarak ekonomik gerekçeyle bağlantılı olarak kent-ekonomi arasında iktisadi faaliyetlerin maliyetleri azaltması ve sinerji oluşturması temelinde insanların belirli bir coğrafi alanda toplanması sonucunu doğurmuştur. Böylelikle bu iktisadi büyüme, yerleşim yerlerinin gelişmesini ve kentlerin ortaya çıkmasını sağlayan önemli bir etken olmuştur (Halis, 2013: 6). Sanayileşme sürecinde tarım tekniklerinin gelişmesiyle, tarım alanlarındaki insanlar sanayi kentlerine akın etmiş ve böylece kentleşme eğilimi daha da artmıştır. Başka bir ifadeyle, tarım kesiminde yeni üretim tekniklerinin kullanılması kentleşme sürecini hızlandıran etkenler arasında sayılmaktadır.

Kente gelen hammadde, değişik iş kolları tarafından işlenerek katma değer üretmektedir ve bu değer üretenlerine yansıdığına refahı da arttırmaktadır. Bu nedenle kent, tüketime yönelik ürün fazlalığı yaratması oluşan gelirin oluşturduğu refah ve refah seviyesi, bu seviyede olmayanlarca gözlenmesi sonucunda kent toplumuna mensup olma arzusu doğurmaktadır (Sunay, 2005, 79). Bu ekonomik refah seviyesine ulaşma arzusu insanları kırdan kentlere doğru göç etmeye zorlamaktadır.

Toprakların miras yoluyla parçalanması, toprakların yetersizliği ve verimsizliği gibi sebeplerden dolayı kır barındırdığı nüfusu kentlere doğru itmekte kentler ise nüfusu çekmektedir.

Tarımsal alanlarda ilkel usullerin yerine daha modern tekniklerin kullanılması ile birlikte tarımda ihtiyaç duyulan insan gücü azaltmıştır. Bu nedenle kırsaldaki insana duyulan ihtiyacın azalması ve tarımsal arazilerin insanların geçimine yetmemesi göçü hızlandıran etkenler arasındadır.

Kentlerdeki iş olanaklarının daha yüksek olması, sanayi ve ticaret merkezlerinin genellikle kentlerde yer alması çekici etki yapmaktadır. Kentlerde çok sayıda çalışacak olan uzman kişilere olan ihtiyaç kentleşmeyi hızlandıran bir diğer etmendir.

Kısacası, kentler özellikle ticaret ve sanayi ile ilgili faaliyetlerin merkezi olmaları sebebiyle ekonomik olarak kır nüfusunu kendilerine çekerek, kentleşme oranlarını arttırmaktadır.

2.1.2.Teknolojik Nedenler

Sanayi Devrimi'nin getirdiği değişiklikle birlikte üretimde meydana gelen artış ve teknolojik gelişmelerin ürünleri ucuz bir şekilde en ücra yerlere taşınma imkanı vermesi beraberinde kentleşmeyi hızlandırmıştır (Keleş, 2012: 38). Teknolojik yenilikler nakliye ve taşıma maliyetlerini düşürmekte ve hammaddeleri kolaylıkla uzak yerlere taşıma imkanı sunduğundan kentlerin uzak yerlere kurulmasını veya küçük kentlerin büyümesini hızlandırmaktadır.

Haberleşme ve ulaşım olanaklarındaki gelişmeler, yalnızca yakın çevresi için üretim yapan küçük sanayi kuruluşlarını ve yerel ticaret alanlarını büyük üretim ve ticaret merkezleri haline getirmiştir. Ayrıca ulaşımın hızlı ve kolay yapılmaya başlaması, insanların hareket edebilme imkanını artırmıştır (Gürsoy, 2013: 43). Haberleşme ve ulaşım tekniğindeki gelişmeler, kentleşme sürecini etkileyerek insan ve mal hareketini hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır. Bunun sonucu olarak kendi ve yakın çevresi için üretim yapan ticari yapılar başkalarının da ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak üretim yapmaya başladıklarından, ya yeni çekim alanları olmuşlar ya da mevcut kentsel alanın genişlemesini sağlamışlardır.

İletişim tekniklerindeki gelişme ve ilerleme ile birlikte insanların bilgiye ulaşması daha kolaylaşmış, bu da kentlere ait yaşam imkanlarının hızlı bir şekilde insanlar arasında yayılmasını sağlayarak kentleşmeyi arttıran bir etken olmuştur. İnsan ve malların bir yerden başka bir yere ucuz ve hızlı bir şekilde gitmeleri kentlerin büyüme ve sayılarının artması sonucunu doğurmuştur.

2.1.3.Siyasal Nedenler

Ülkeden ülkeye değişebilen siyasi rejim biçimleri kentleşmeyi olumlu ya da olumsuz yönden etkileyebilmektedir.

Çeşitli düzeylerde verilen siyasi kararlar, yönetim yapısının özellikleri, hukuki düzenlemeler ve uluslararası ilişkiler kentleşmeyi özendirici nitelikler

taşıyabilir. Toprak mülkiyetini düzenleyen yasalar ve değişiklikler, sanayileşmeye öncelik veren ekonomik ve toplumsal kalkınma planları ve toprak reformları kentleşmeyi hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı etkiler yapabilmektedir (Keleş, 2012: 39-40). Örneğin yerleşme ve seyahat özgürlüğü kısıtlanan veya belirli şartlara bağlanan bir yerde kentleşme olumsuz etkilenecektir. Yine bu kapsamda kentleşmeyi belirli bir kalkınma planı çerçevesinde yönlendirmek veya geliştirmek amacıyla bu konularla ilgili yeni mevzuat hükümleri çıkarılmakta ya da değiştirilmektedir.

Devlet organları tarafından alınan ya da uygulanan bir takım siyasal ve sosyal içerikli politikaların kentleşme üzerine etkisi vardır. Örneğin herhangi bir ilin yatırımda öncelikli iller içerisine alınması kentleşmeyi etkilemektedir. Bu nedenle çeşitli düzeyde alınan siyasal kararlar, kentleşmeyi özendirici ya da yavaşlatıcı etki yapmaktadır.

2.1.4.Sosyo-psikolojik Nedenler

Gerek bireyin kendi iç dünyasında gerekse bireyin içinde yer aldığı geniş toplumsal grubun genel doğrultusunda meydana gelen değişimlerin kentleşmeye etki etmesine sosyo-psikolojik sebepler denmektedir (Şahin, 2013: 78). Kırsalda daha katı olarak var olan sosyal ilişki ve bağların insanı özgür kılan kente daha özgür olarak yaşanması insanları şehre göç etmeye iten etken olarak söylenebilir.

Sosyo-psikolojik nedenler, köy ve kent yerleşmelerine ait yaşama biçimleri ve değer yargıları arasındaki farklıktan kaynaklanmaktadır. Kentlerin sahip olduğu toplumsal ve kültürel olanakların çekiciliği, hizmetlerin çeşitliliği, kentlerin özgür havası, cemiyete üyesi olma duygusu, kentli olmanın gururunu yaşama arzusu şehrin imkan ve olanaklarının fazlalığı gibi nedenler kentleri köye göre çekici kılmaktadır (Keleş, 2012: 40). Kentlerin bu çekici özelliği kırsaldan kentler doğru göçü teşvik etmektedir. Kentlerin insanlara sunduğu özgür hava ve psikolojik ortam insanları kentlere doğru yönlentmektedir.

Kentlerin cazibesinin kırdan daha fazla olması, kent yaşamının verdiği kentli olma hazzı ya da arzusu insanları kentlerde yaşamaya iten psikolojik nedenlerden

sayılabilir. Ayrıca çalışma imkanlarının kentlerde daha fazla olduğuna dair inanç da, sosyo-psikolojik unsurlar arasına eklenebilir.

Eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanma isteği yine bu kapsamda kırdan kente göçün önemli psikolojik etkenlerinden biridir.

2.2.Çağdaş Kentleşme Nedenleri

Kentleşmeye etki eden çağdaş kentleşme nedenleri arasında devletler tarafından oluşturulan ekonomik işbirliği toplulukları, serbest bölge uygulaması, yabancı işçiler ve halkın hareket etme olanağının artması sayılabilir (İsbir, 2015: 17). Sayılan bu unsurlar, kent sayısını veya kentlerde yaşayan nüfusu etkilediğinden kentleşme üzerinde önemli sonuçlar doğurmaktadır.

2.2.1.Ekonomik İşbirliği Toplulukları

Başlangıçta ekonomik işbirliği olarak kurulan ve zamanla siyasi birlikteliklere doğru da dönüşebilen ülkelerin kurduğu işbirliği toplulukları kentleşmeyi etkilemektedir. Buna en iyi örnek ise Avrupa Birliği'dir. Başlangıçta ekonomik menfaatlerin gerçekleştirilmesi sağlamak amacıyla 1950 yılında imzalanan Avrupa Kömür ve Çelik Birliği Antlaşması ile temeli atılan topluluk bugünkü AB'nin temelini oluşturmuştur.

Ekonomik işbirlikleri, kentleşmeyi etkileyerek ülkeler arasındaki ticareti arttırmaktadır. Pazarlanma ve parlama alanları genellikle ticaret faaliyetlerinin yoğunlaşacağı alanlar olduklarından bu da kentleşme üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır.

2.2.2.Serbest Bölge Uygulaması

Serbest bölge, ülkenin siyasi sınırları içinde olmakla beraber, dış ticaret, vergi ve gümrük mevzuatının uygulanması bakımından gümrük hattı dışında, fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrı tutulan, ticari ve ekonomik alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin kısmen veya tamamen uygulandığı, sanayi ve ticaret faaliyetlerine geniş teşviklerin verildiği ve ülkenin dış ticaret hacminin

arttırılmasında önemli rol oynayan yerlerdir (Kani, 2007: 6). Serbest bölgeler, kuruldukları ülkenin egemenlik sınırları içerisinde bulunmakla birlikte gümrük sınırları dışında kalan, ülkenin ticari, mali ve iktisadi düzenlemelerinin buralarda ya tamamen ya da resmen uygulandığı yerler olduklarından yabancı sermayenin gelmesiyle bu bölgelerde nüfus artışları yaşanmaktadır.

Serbest bölgeler, ekonomik hayatta kurulduğu ülkenin müdahalesinin asgariye indirildiği ve kendine özgü özel uygulama hükümlerinin olması hasebiyle göç alan çekim merkezler niteliğindeki yerlerdir. Bu nedenle gerek ülke içinden gerekse ülke dışından insanların gelerek o bölgeye yerleşmesinde önemli etkileri bulunmaktadır.

Serbest bölgelerin kentleşme üzerindeki etkisi demografik açıdan ortaya çıkmaktadır. Serbest bölgenin kurulduğu yerlerde yabancı satıcılara tanınan ticari avantajlar ile ilgili egemen ülkenin ticari, mali ve iktisadi düzenlemelerinin buralarda kısmen veya tamamen uygulanmamaktadır. Bu nedenle bu bölgeler gerek ülke içerisinde gerekse diğer ülkelerden gelmek isteyenler için göç alan cazibe merkezleri haline geldiğinden (İspir, 2015: 19) kentleşmeye olumlu etkisi olmaktadır. Serbest bölgele uygulamaları 1960'lı yıllardaki dünya ekonomisinin içinde bulunduğu durgunluk ve bu durgunluktan çıkmak amacıyla dünya ekonomisindeki yeni yapılanma süreciyle bağlantılıdır.

2.2.3.Yabancı İşçiler

Başta ekonomik sebeplerle olmak üzere buldukları yerleri terk ederek başka ülkelere giden işçiler göç ettikleri bölgelere doğru bir nüfus hareketlenmesine neden olmaktadır. Ayrıca göçle gelen bu insanlar mekansal olarak kentin büyümesine katkı da verdiklerinden dolayı kentleşme üzerinde etki yapmaktadır.

2.2.4.Toplu Taşımacılık ve İletişim Alanındaki İlerlemeler

Ulaşım ve taşımacılık alanında yaşanan gelişmeler özellikle sanayi şeklini alan otomobil üretimi insanların yerleşme alanları arasındaki hareketliliği

hızlandırdığından kentleşmeyi aynı oranda arttırmıştır (İsbir, 2015: 19). Kara, demir ve hava ulaşımında gerçekleştirilen teknolojik gelişmeler yerler arasında hareketliliği arttırmıştır. Toplu taşıma sistemlerinde yaşanan kolaylık ve hız insanların bir yerden başka bir yere taşınmasını kolaylaştırdığından kentleşmeye katkısı olumlu olmuştur. Gerek kent içi ulaşım ağları gerekse merkez ile banliyöler arasındaki toplu taşımacılığın hızlı ve kolay yapılması bunda etkindir.

Ulaşım ve toplu taşımacılık alanında yaşanan hızlı gelişmeler, insanların hareket kabiliyetlerini hem hızlandırıp hem de kolaylaştırdığından yeni yerleşimlerin kurulmasına ya da büyümesine olanak vermektedir. Ulaşım alanındaki ilerleme ve gelişmeler, sanayi kuruluşları ve ticaret alanlarını büyük üretim ve ticaret merkezleri haline getirebildiğinden kentleşmeyi kolaylaştırmaktadır.

İletişim ve haberleşme alanında yaşanan gelişmeler de kentleşme üzerinde benzer bir etkiyi oluşturduğundan kent sınırlarının genişlemesine katkıda bulunmaktadır.

3.SANAYİLEŞME VE KENTLEŞME

Genel tanımıyla sanayileşme, işbölümü ile uzmanlaşmış işgücüne bağlı olarak makine gücünün kullanılması sayesinde büyük ölçekli üretim artışını sağlayan teknolojik gelişme sürecidir (Kızılcılık, 1991: 15). Emek ve sermayenin niteliğinde yaşanan gelişme ile birlikte üretime uygulanan teknoloji düzeyindeki artış beraberinde üretim artışını getirmiştir.

Hammaddelerin veya yarı işlenmiş maddelerin mamul madde haline getirilmesi için yapılan faaliyetler anlamına gelen sanayileşme, günümüzde yalnızca ülkelerin ekonomisini değil aynı zamanda uluslararası ekonomiyi de yönlendiren başlıca sektör haline gelmiştir

Ülkelerin gelişmesinde ve ekonomik refahın sağlanmasında önemli yere sahip olan sanayileşme ile birlikte el emeğinin yerini seri üretim yapan makineler almış kısa zamanda da mal ve hizmet üretiminde artışlar yaşanmıştır. İcatların ve özellikle de makinaların üretimde kullanılmalarıyla sanayileşme süreci kendisini göstermeye başlamıştır.

Sanayileşme ülkelerin gelişmesinde ve ekonomik refahın sağlanmasında

önemli yere sahiptir. Sanayileşme hareketi, 18. yüzyılda önce İngiltere’de daha sonra Kıta Avrupası’nda ve ABD’de gelişerek zamanla tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır.

Kentleşme kavramına bakacak olursak, kentleşme değişik tanımlamaları bulunan bir kavramdır.

Kentleşme, Sanayileşme Devrimi ile başlayan sanayileşme ve modernleşmenin yarattığı toplumsal bir olgudur (Danış ve Ark., 2008: 16). Bu noktada sanayileşme ile kentleşme arasında yakın bir ilişki ve karşılıklı etkileşim söz konusudur. Genel olarak Sanayi Devrimi ile birlikte sanayileşmenin yaşandığı yerlere ya da bölgelere yoğun göç hareketleri olmuş ve buna bağlı olarak da şehirleşme hız kazanmıştır.

Nüfus hareketi bazlı ve dar anlamda kentleşme, küçük bir yerleşim yerinin çeşitli faktörlerin etkisiyle zamanla büyüyerek kalabalıklaşması olarak tanımlanabilir.

Kentleşme kavramı ekonomik ve toplumsal değişimleri kapsayacak şekilde; sanayileşme ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak kent sayısının artması veya kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, toplumsal yapıda kentlere özgü davranış biçimlerine yol açan bir nüfus birikim sürecidir (Keleş, 2012: 31). Bu tanımda kentleşmenin bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmelerin sonucu doğarak ya kent sayısının arttığı ya da kentlerin büyüdüğü anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla kentleşme dar anlamda nüfusun bir yerde artması sonucu kentsel alanların genişlediği bir süreci ifade etmektedir.

Birtakım ekonomik ve toplumsal süreçlerin işlenmesi ile ortaya çıkan kentleşme, tarımdaki ve sanayideki değişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan bir sonuçtur. Başka bir ifadeyle teknolojideki gelişmelerin, tarımsal ve tarımsal olmayan üretim biçimi ve ilişkilerindeki değişmelerin bir sonucudur (Erkan, 2010: 20). Bu çerçevede kentleşme, üretim tekniğinde meydana gelen bir değişikliğin ya da buluşun tarım ve sanayi alanında meydana getirdiği büyük değişimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Hiçbir uygarlıkta kent yaşamı ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişme göstermemiştir. Geçmişte Mısır, Babil, Yunan, Roma ve Arap kentlerinde olduğu

gibi günümüzde de Avrupa, Amerika, Japon ve Çin kentlerinde de bu kural geçerlidir (Pirenne, 1994: 103). Pirenne kentlerin ortaya çıkışını Ortaçağ döneminden başlayarak ele aldığı ticaret ve ticaret faaliyetlerinin gelişmesi ekseninde şekillendirmiştir.

Sanayileşme öncesi kentleşme, tarımın ilerlemesi ve elde edilen üründe artış olmasının bir sonucu iken, sanayileşmenin başlamasıyla kentleşme daha başka unsurların etkisi altında kalarak gelişmiştir. Bu sebeple kentleşme ile sanayileşmenin birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği söylenebilir. Sanayi kentlerinin sanayi öncesi kentlerden birincisi, sayısal büyüklük ve yoğunluk açısından; ikincisi, kent ve toplum arasında kurulan yeni niteliksel ilişkiler bakımından farklıdır (Ulutürk, 2006: 1). Sanayileşme ile birlikte oluşan kentler sanayi öncesi kentlere göre nüfus yoğunluğu daha fazla olan yerlerdir. Bu nedenle sanayi öncesi kentler ile sanayi sonrası kentlerin kentleşme dinamikleri farklılık arz etmektedir.

Bu noktalardan hareketle kentleşmenin gelişimi tarihsel süreç içerisinde Sanayi Devrimi öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölüm halinde incelenebilir.

3.1.Sanayi Devrimi Öncesi Kentleşme Nedenleri ve Sonuçları

Kentlerin ortaya çıkışındaki belirsizliklere rağmen, ilk kentlerin Neolitik Devrim'in sonucunda kişi ve toplum başına üretimin büyük ölçüde artması ile ortaya çıktığı göstermektedir. Neolitik Evrimin sonlarına doğru Ön Asya'da ilk yoğun insanların yaşadığı kent yerleşim merkezleri, M.Ö. 4000 sonlarında ise ilk kentler ortaya çıkmıştır (Erkan, 2010: 41). Başlangıçta küçük gruplar halinde yaşayan insanlar zamanla büyük topluluklar meydana getirerek ilk kentsel alanları oluşturmuşlardır. İlk kent yerleşimleri M.Ö. 3500–4000 yıllarında Mezopotamya'da kurulmuştur. Kentler ilk ortaya çıktıkları tarihten günümüze gelinceye kadar büyük değişimler geçirmiştir. Kentler bu süreç içinde site, polis, komün ve kent devletleri gibi adlar almıştır (Pustu, 2006: 129).

İnsanların yerleşik hayata geçmeleri çok eskilere dayansa da, bu yerleşme yerlerinin kent haline dönüşmesi M.Ö. 5000–3000 yılları arasında Mezopotamya'da olmuştur. Kentlerin kurulmasında ve büyümesinde tarım teknolojisindeki gelişmeler sonucu ortaya çıkan tarımsal üretim fazlalığı ve açık işsizlik önemli rol oynamıştır

(Ulutürk, 2006: 11-12). Kentlerin ortaya çıkışında temel etken olarak kendi döneminde uygulamaya konulan üretim biçimindeki değişimin önceki dönemlerinden farklı olarak üretim miktarında meydana getirdiği değişimde yatmasıdır.

Sanayileşme öncesi kentleşme, tarımın ilerlemesi ve elde edilen üründeki artışın bir sonucu doğmuştur (İsbir, 1986: 11). Kentlerin ilk ortaya çıkışları başlangıçta tarımsal üretimde elde edilen ürün fazlalığı ile bu ürün fazlalığının depolanması işinin nüfusa dayalı işbirliğini gerektirmesidir. Başka bir ifade ile tarımsal toprakların sulanma ihtiyacı ve buna bağlı olarak yaşanan tarımsal üretimdeki artış kentlerin ortaya çıkışında önemli bir etken olmuştur. İhtiyaç fazlası tarım ürünlerinin saklanması ve alışverişe konu edinilmesi yeni mekansal ihtiyacı doğurduğundan kentlerin ilk ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Güney Mezopotamya'da yaşayan ilk Sümer Toplulukları, küçük yapay sulama kanalları oluşturarak nehirlerden toprakların sulanmasını yöntemine uygulamışlardır. Bu ilk aşamadan sonra ekonomik ve toplumsal süreç çok hızlanmış ve başlangıçta bölgede köy türü pek çok yerleşim yeri kurulmaya başlamış olup, zamanla da giderek kentler oluşmaya başlamıştır (Erkan, 2010: 12-13). Önceleri ırmak boylarında ve deniz kıyılarında ortaya çıkan kentler, ticaretin yayıldığı tüm doğal yollar boyunca yayılmaya başlamıştır. Dolayısıyla insanoğlunun toprağa yerleşip üretici duruma geçtiği dönemde ilk kentler kurulmaya başlamıştır.

Modern uygarlığın gelişmesinde en kritik evreyi oluşturan kentsel yaşama ilk adım, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen toplumların görece olarak daha istikrarlı ve yerleşik gruplar içinde yiyecek üretimine geçmesiyle başlamıştır. Ticaret ve zanaat üretimine dayanan ekonomik gelişme, kentsel yaşamın ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Kaygalak, 2008: 29). Avcılık ve toplayıcılıktan yerleşik hayata ilk geçiş ve zamanla kentlerin ortaya çıkışı, tarımsal faaliyetle birlikte elde edilmeye başlanan artı değer ürünün sağlanması sonucu başlamıştır. Üretim biçimindeki ve ilişkisinde değişikliğe bağlı olarak tarımsal üretimde yaşanan üretim fazlalığı insanoğlunu yerleşik düzene geçmeye zorlamıştır.

Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insan grupları direkt olarak doğadan beslendikleri için herhangi bir örgütlü yapıya ihtiyaç duymamışlardır. Bununla

birlikte tarımda yaşanan üretim ve artı ürün artışı, insanları daha örgütlü bir şekilde hareket etmeye zorlayarak daha büyük yerleşkelerin oluşmasını sağlamıştır. Doğanın yönlendirdiği insanoğlu tarımsal üretimin bir sonucu doğayı yönlendirir bir hale gelmiştir.

Bununla birlikte Doğuda ve Batıda kentlerin ortaya çıkış nedeni ve örgütlenme biçimleri birbirinden farklı olmuştur. Şöyle ki, Doğu Toplumlarında tarım ve sulamada karşılaşılan zorluklar ve bunların aşılma çabası kentlerin ortaya çıkışında etken olmuş ve sulamaya bağlı üretim artışı kent nüfusunu besler hale getirmiştir. Diğer taraftan Batıda ise ilk kentlerin ortaya çıktığı Ege Bölgesi ve diğer adalarda tarımsal toprağın fazla olmaması nedeniyle daha çok maden üretiminin yapıldığı yerlerin etrafında yoğunlaşan iktisadi faaliyet yerleri kentlerin çekirdeğini oluşturmuştur (Erkan, 2010: 43). Zamanla bu kentler denizciliğin de etkisiyle kalkınmaya ve büyümeye başlamıştır.

3.2.Sanayi Devrimi Sonrası Kentleşme Nedenleri ve Sonuçları

İnsanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisi olan ve insanların hayat tarzını köklü biçimde değiştiren Sanayi Devrimi'nin kentler üzerindeki etkisi çok fazla olmuştur.

Sanayi Devrimi ile birlikte çağdaş sanayi devrimi tekniğinin hızla gelişmesi büyük ve derin toplumsal değişmelere yol açmıştır. Bu teknik ve toplumsal gelişmeler işçi sınıfı da dahil yeni yaşama ve çalışma koşullarını ortaya çıkarmıştır. Diğer bir deyişle bu yeni üretim ilişkilerinin yaratmış olduğu yeni durum kentlerin hızla çoğalmalarına ve nüfuslarının artmasına yol açmıştır (Adıyaman, 2008: 14). Üretim tekniğindeki bu gelişmeler sonucu sanayinin dolayısıyla ticari faaliyetlerinin yoğun olduğu yerlerde sanayi kentleri görülmeye ve hızlı bir kentleşme süreci yaşanmaya başlamıştır.

Modern anlamda kentlerin ortaya çıkışının gerisinde yatan en önemli sebep, iktisadi mübadelenin en üst biçimi olan ticari faaliyetlerdir (Sunay: 2005: 66).

Daha önceleri üzerlerinde yaşadıkları toprağa bağlı olarak yaşayan insanlar sanayinin gelişmesiyle beraber kentlerde daha yoğun olarak toplanmaya başlamış ve emek gücü karşılığı farklı işlerde çalışarak hayatlarını kazanmaya başlamışlardır

(Gezer ve Ark, 2011: 735). Sanayileşme, tarım sektöründeki insanlara kentlerde iş bulma olanağı vermiştir. Sanayileşme sonrası tarımdaki makinalaşma daha az emekle daha fazla üretim imkanı verdiği için aynı miktar toprak üzerinde daha fazla insanın beslenebilmesini sağlamıştır. Buna bağlı olarak kırdan kente doğru nüfus hareketleri yaşanmıştır. Sanayileşmeyle birlikte kırsal nüfus ya küçük olmakla birlikte hızla büyüyen kent merkezlerine ya da yeni kurulan kentlere doğru akın etmiştir.

Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak boyutta ve hızda yaşanan ekonomik gelişmeler, tarım ve ticaret faaliyetlerini sanayinin egemenliğine sokmuştur (Kaygalak, 2008: 40). Buna bağlı olarak da başlangıçta düzensiz ve çarpık şekilde kendini gösteren hızlı bir kentleşme süreci yaşanmaya başlamıştır.

Endüstri Devrimi, sanayi öncesi kentlerden farklı olarak kentleri üretimin merkezi haline getirerek, sanayi ve ticaret merkezi yapmıştır. Böylelikle çekim merkezleri haline gelen bu yerlerde ya yeni kentler ortaya çıkmış ya da mevcut küçük kentlerin genişlemesi söz konusu olmuştur. Önceki dönem kentlere ilave olarak sanayi kenti ortaya çıkmış olup, bu yeni kentler artık sanayi ve ticari faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Ortaçağ Dönemi'nin surlarla çevrili olan küçük kentleri yıkılmış yerini devasa boyutlara ulaşan sanayi kentleri almıştır.

Hızlı sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu emek gücü kırsaldan karşılanmak zorunda kalmıştır. Ayrıca üretim tekniklerindeki yeniliklere bağlı olarak yaşanan üretim artışı beraberinde kırdaki insan gücü ihtiyacını azaltarak kente doğru göçe zorlamıştır.

Kentlerdeki insan sayısının artmasına, hakim üretim biçiminin tarımdan sanayi ve hizmet alanlarına kaymasına, kırsaldan farklı olarak kent kültürü ve yeni bir yaşam biçiminin oluşmasına etki eden faktörlerin tümüne “kentleşmenin sebepleri” denir (Şahin, 2013: 73). Bu nedenle kentleşme olgusu bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişimlerden kaynaklandığından yalnızca bir nüfus hareketi olarak görülemez (Keleş, 2012: 31). Bu nedenle kentleşme olgusu, tek bir nedene veya bir sosyal olguya bağlı olarak açıklanamadığından karmaşık bir konudur.

Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak artan iç talep ve üretim artışı için gereken enerjiyi sağlamak amacıyla madenlere yakın bölgelere kurulan kasaba ve şehirler önceki dönemlerden farklı olarak nüfusu çekmiştir (Küçükkalay, 1997: 57). Sanayi Devrimi, kentlerde nüfus artışına ve nüfus yığılmalarına neden olmuştur. Bu döneme kadar nüfusun büyük çoğunluğu kırdan yaşarken bundan sonrası dönemde kentlerde yaşamaya başlamıştır. Kırsal alanlarda bulunan idari ve dini işlevi bulunan, dışa kapalı ve küçük yerleşim birimleri yerini zamanla ekonomik ve toplumsal gelişmenin merkezi haline gelecek olan kasaba ve büyük kentlere bırakmıştır.

Sanayi kentlerinin ilk örnekleri İngiltere'de ortaya çıkmıştır. 1800 ve 1900 yılları arası bütün Avrupa'da görülmemiş oranlarda kentsel nüfus artışı yaşanmıştır. Örneğin Paris'in nüfusu 547.000'den 3.300.000'e, Berlin'in nüfusu 172.000'den 2.424.000'e, 864.845 olan Londra'nın nüfusu ise 6.480.000'e yükselmiştir (Kaygalak, 2008: 45-46). Örneklerdeki kent nüfus artışlarına bakıldığında, kentleşmenin sanayileşmeyle daha belirgin hale geldiği ve hız kazanmadığı görülecektir.

18. yy itibaren üretim tekniğinde yaşanan hızlı gelişmelere bağlı olarak gelişen sanayileşme süreci, kentsel mekanların gerek büyüklüklerini gerekse nüfus oranlarını arttırmıştır. Mekansal ve nüfusa dayanan hızlı büyüme ise beraberinde modern sanayi kentlerini yaratmıştır.

İnsanoğlunun avcılık ve toplayıcılıktan yerleşik hayata ilk geçiş, tarımsal faaliyetle birlikte elde edilmeye başlanan artı ürünün sağlanmasının sonucu başlamıştır. Tarımdaki artı ürün ile başlayan yerleşik düzene geçiş kentlerin doğmasında önemli bir aşama olmuştur. Bununla birlikte Sanayi Devrimi sonrası kentleşme süreci farklı bir seyir izlemiş ve kentleşme hız kazanarak devam etmiştir. Sanayileşme ile büyüyen kentlerin demokratik ve toplumsal hareketliliğin odağı olmaya başlaması, bu kentlerde hızlı nüfus artışı ve çağdaş anlamda kentleşmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Köyden kentlere olan göçlerin sebepleri belirtilirken öncelikle kentin çekiciliğinden ve kırsal iticiliğinden bahsedilmektedir.

Kırsal iticiliğinin nedenleri: Sanayileşmenin gelişmesi, kırsal alandaki hızlı nüfus artışı, kırsal kesimdeki makineleşmenin artması ve buna bağlı olarak tarımsal işgücünün azalması, kırsaldaki geçim zorluğu ve ekonomik istikrarsızlık, terör, kırsal

kesimde iş olanaklarının sınırlı olması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi durumlardır (Koçak ve Terzi, 2012: 168). Daha çok bu nedenler kırsalda ya da köyde var olan olumsuzluklar olduğundan insanları göç etmek zorunda bırakmaktadır. Örneğin insanların pek çoğunun maddi yaşam standartlarını geliştirmek, daha iyi koşullarda iş ve aş bulma arzusuyla kırdan kentlere doğru göç ettikleri bilinmektedir.

Kentin çekiciliğinin nedenleri ise: Kentlerdeki eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlığı, ulaşım olanaklarının kıra göre daha iyi olması ve en önemlisi kentlerde iş imkanlarının daha fazla olması çekici etki yaratmaktadır.

Batıda kentleşmenin temel nedeni Sanayi Devrimi ile başlamış ise de, sanayileşme ve teknolojik gelişmeler ya da ülkelerin siyasi, ekonomik veya sosyo-kültürel yapıları tek başına kentleşmenin nedeni olarak gösterilemez (Danış ve Ark., 2008: 17-18). Kentleşme, Sanayi Devrimi'nin çok önemli sonuçlarından biri olmakla birlikte ülkelerin kendi özel şartları altında kentleşmenin birçok sebebi vardır.

Sanayi öncesi kentlerde kapalı bir sınıf olgusu, sosyal bir mobiliteye ve cinsiyete dayalı kapalı bir işbölümüne varken, bu kentlerdeki insanların statüleri edinilmiş bir statüdür. Eğitim ise ancak elit bir zümreye aittir. Buna karşılık sanayi kentlerinde resmi eğitim hiçbir sınıf ve zenginlik farkı gözetmeksizin herkese açıktır. Bireylerin çalışmaları ve başarıları ölçüsünde yükselmeleri ve ödüllendirilmeleri doğaldır (Erkan, 2010: 54-55). Sanayi kentleri, sanayi öncesi kentlere kıyasla farklı bir dünyayı yansıtmaktadır.

3.3.Sanayileşmenin Kentleşmeye Etkisi

Tarihsel süreç içerisinde ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi insanlığın hayatını etkileyen en önemli olaylarından biri olup, kısaca Ortaçağın sonlarından itibaren Batı'daki pek çok gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Aydınlanma ve bilimsel alanda yaşanan hızlı ilerlemelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan sanayileşme ile birlikte ekonomi başta olmak üzere sosyal, kültürel ve toplumsal alanda pek çok değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bütün bu gelişmeler insanlığın tarihini değiştirir boyutlara ulaşmıştır.

Devrim niteliğindeki bu değişim insanlığa dinamizm anlayışını

kazandırmıştır (Yanbay, 2009: 42). 15. ve 16. yüzyıllarda Batı Dünyası'nda gelişen düşünce akımları, ticaret ve ekonomik yapı üzerinde düşünsel değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişimlerin ve yeni buluşların etkisiyle beden ve kol gücüne dayanan üretim şekli yerini seri üretim yapabilen makine tarzı üretime geçilmesine neden olmuştur.

Skolastik düşünceyi parantez içine almayı başarabilen Batıda 17. yüzyıldan itibaren fikri alanda yaşanan gelişim ve değişimler, gerek siyasi ve toplumsal alanda gerekse ekonomik alanda büyük etkiler meydana getirmiştir (Göç, 2010: 3). Bunun sonucu olarak başlayan sanayileşme süreci tüm Avrupa'yı etkisi altına alarak toplumsal alanda köklü değişikliklere neden olmuştur.

Avrupa'da bu yüzyıllarda oluşmakta olan zihni gelişmenin önemli bir sonucu sayılan büyük Sanayi Devrimi tarihteki yerini almıştır.

Doğa bilimlerindeki önemli buluşların 19. yüzyılın öncesine dayandığı doğru olmakla birlikte, bu yüzyıl ile birlikte buluşların üretime uygulanması mümkün hale gelmiş ve bunun sonucu olarak üretim artışı olmuştur (Sander, 2013: 208). Buna bağlı olarak üretim artışı başta İngiltere olmak üzere Kıta Avrupasını ekonomik olarak üst noktalara çıkarmış ve halkın ekonomik refahı artmıştır. 18. Yüzyılda buhar gücünün makinalar başta olmak üzere üretimde kullanılması sonucu üretim miktarlarında yüksek miktarda artışlara neden olmuştur.

18. yüzyılda başlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar süren sanayileşme dönemi "makineleşme çağı" ya da "makine devrimi" olarak nitelendirilebilir. Bu dönemin demir ve kömürün temel enerji kaynağı olması, üretimde makina kullanımının artması ve büyük fabrikaların yaygın şekilde ortaya çıktığı dönemi yansıtmaları gibi ayırıcı özellikleri bulunmaktadır (Sander, 2013: 209-210). Sanayi Devrimi'nin en önemli gelişmelerinden biri kabul edilen buharlı makinenin 1760'lı yıllarda James Watt tarafından icadı makineleşme çağının başlangıcını oluşturmuştur denebilir.

Bu dönemde gelişen sanayinin temel unsurlarını kömür, demir ve buhar gücü makinaları oluşturmuştur. Yünlü dokuma alanındaki alet ve tezgâhlarda ortaya konulan yenilikler ve icatlar üretimde verimliliğe ve üretim artışlarına neden olmuştur (Yılmaz, 2011: 7). İplik bükme ve dokuma makinesinin icadı tekstil üretiminde büyük artışlar yaşanmasını sağlamıştır.

Endüstri Devrimi'nin ilk aşamasında buhar, kömür ve demirin bileşimi aynı

zamanda siyasal ve sosyo-ekonomik ve toplumsal olarak çok önemli sonuçlar doğuracak olan “demiryolu çağını” başlatmıştır. Demiryolunun karayolunun yerini almaya başlamasıyla ulaşım en ücra yerlere kadar uzamış ve kömürün ülkenin her tarafına taşınması mümkün hale gelmiştir. Böylelikle fabrikaların dört bir tarafa kurulması kolaylaştığından fabrikaların gerek sayılarında gerekse kapasitelerinde artışlar olmuştur (Sander, 2013: 211). Bu gelişmelerin sonucu oluşan sanayileşme, kentlerin nüfusunun ve kent sayısının giderek arttırmasını sağlamıştır.

Sanayi Devrimi’yle birlikte bilgi dünyasında yaşanan köklü değişim, toplumların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılarında çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Özellikle 1750’den 1880 kadar geçen süreçte bilginin üretim süreçlerine ve aletlere uygulanmasıyla üretim artışı yaşanmıştır (Güler, Özer, 2014: 51-52). Geleneksel üretim tarzının yapısını değiştirip ev tipi ve kol gücüne dayalı üretim biçiminden fabrika ve seri üretime dayalı yeni bir model getirmiştir.

Sanayi Devrimi’nin üretimde yenilik, sosyal yapıda farklılık ve nüfus yapısında hareketlilik şeklinde özetlenebilecek üç önemli sonucu olmuştur. Sanayileşme öncelikle üretim tarzının niteliğini değiştirmiştir. Yavaş, geleneksel ve ev tipi üretimden hızlı, seri ve fabrika tarzı modern üretim tarzına geçişi sağlamıştır. Bu unsurlar üretimde verimlilik, karlılık ve kapasite artışına neden olmuştur (Danış ve Ark., 2008: 16). Küçük zanaat ve küçük atölye tarzı üretimlerin yerine büyük işletme ve teknik makinelerin almasına neden olmuş; yeni enerji kaynağı olan buhar gücünün rüzgâr, su ve hayvan enerjisinin yerine geçmesini sağlamıştır. Bu teknik ve toplumsal değişmelerin sonucu olarak “işçi” sınıfı ortaya çıkmış ve yığınsal üretimin oluşturduğu işbölümü ve uzmanlaşma daha fazla işçiye ihtiyacı ortaya çıkarmıştır (Çan, 2011: 423). Bu yeni sınıf kentlerde kurulmaya başlayan fabrikaların çevresinde işçi mahallelerini oluşturmuştur.

Makinelerin yaygınlaşması ile seri üretime geçilmesi üretimin düzeyinin inanılmaz boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Gelişen sanayileşme ve takip eden süreçteki kapitalizm yeni mallar ve yeni üretim ilişkilerini ortaya çıkarırken, eskilerini de zamanla ortadan kaldırmıştır. Bütün bu gelişmelerin sonucunda sanayi üretiminde ve ticari faaliyetlerdeki artışa bağlı olarak insanların sosyo-ekonomik durumlarında çok önemli ve köklü farklılıklar olmaya başlamıştır

Sanayi Devrimi'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan sürecini “teknolojik devrim” olarak tanımlamak mümkündür. 1870 yıllardan sonra Sanayi Devrimi nitelik değiştirerek bilimsel buluşların üretime bireysel uygulanması yerini yeni ve kitle halinde mal üretimine bırakmıştır. Böylelikle üretim daha büyük ölçekli şirketlerin eline geçmeye başlamıştır (Sander, 2013: 209-212). Yani bu yeni dönemle birlikte üretim daha büyük ölçekte ve devletin de içinde bulunduğu daha büyük kuruluşlar tarafından yapılır hale gelmiştir.

Sanayileşme hareketi 19. yüzyılda ikinci yarısında daha büyük atılım yaşaması nedeniyle değişimin büyüklüğünü ifade etmek için “neo-teknik devrim” olarak ifade edilmektedir. Yüksek fosfor içeren demir cevherinden çelik imal edilmesi, elektrik, soğutma, organik kimyasal maddeler, içten yanmalı motor, telgraf, telefon, lamba ve radyo gibi pek çok yeni teknik icatlar bu dönemin ürünüdür (Ongun, 1989: 8-9). Endüstrileşmenin ikinci aşamasında kömür ve demire ilave olarak çelik, elektrik, petrol ve kimyasal maddelerin üretime sokulmasıyla birlikte girdi olarak kullanılan hammadde ve enerji kaynaklarında önemli değişiklikler olmuştur (Sander, 2013: 212). Bu dönemdeki yenilik ve buluşların meydana getirdiği Endüstri Devrimi dünyamızı kısa bir süre içerisinde büyük oranda geçmiş dönemlerle karşılaştırılmayacak şekilde ve ölçüde değiştirmiştir.

Avrupa Ülkeleri bunu gerçekleştirirken diğer pazarları kendi mallarına ve üretimlerine açarak kitlesel üretimin maliyeti düşürücü etkilerinden yararlanmışlardır. Ayrıca ucuz hammadde kaynaklarını deniz aşırı topraklardan elde etmek amacıyla bazen savaşarak bazen de baskılarla yoğun çalışma yürütmüşlerdir (Göç, 2010: 7). Yeni hammadde kaynaklarına erişim ile üretim maliyetleri düşmüş ve kar oranları daha da artmıştır.

Sanayileşmeyle hammadde ihtiyacı artan Batı Dünyası, tükettiğinden fazla ürettiği mallar için yeni pazarlar bulma arayışına girmiştir. Bu günden sonra artan üretime bağlı olarak hammadde ve yeni pazar ihtiyacı Batıyı beraberinde sömürgecilik yarışına itmiştir.

Bu kapsamda sanayileşmenin kentleşme üzerindeki etkisine bakılacak olursa;

Sanayileşme sürecinin kentsel yerleşmelerin mekânsal gelişim süreçleri üzerindeki etkileri, kent planlama disiplinin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Sanayileşme-makineleşme ve aşırı nüfus artışına koşut olarak kentsel

yaşam kalitesindeki yetersizlikler, ortaya çıkan sağlık-çevre sorunları kentsel gelişme biçimlerinin tartışılmasına bu da sağlıklı ve güzel kentlerin kurulmasına yönelik çalışmalara altyapı hazırlamıştır (Gündoğar, 2013: 57). Kentsel planlamanın ortaya çıkmasında kontrolsüz sanayileşmenin yol açtığı çarpık ve gelişigüzel kentleşmenin planlanması ve bu soruna çözüm arayışı yatmaktadır.

Kentlerin oluşumları ve gelişimleri her ne kadar bir süreç içerisinde olmuş ise de kentleşme olgusu, Sanayi Devrimiyle birlikte çok önemli değişim ve dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Sanayileşmede yaşanan hızlı gelişmelerle birlikte şehirleşme hızı hızlı bir ivme kazanarak önceki dönemlerden çok farklı bir noktaya evrilmiştir. Sanayileşme öncesi kentleşme, tarımın ilerlemesi ve elde edilen ürün artışının etkisi altında iken sanayileşme sonrası kentleşme ise uzmanlaşma ve verim artışının etkisi altında kalarak gelişmiştir (İspir, 2015: 12). Uzmanlaşma ve verim artışı, öncelikle üretim maliyetlerinde azalmaya dolayısıyla da gelirlerde bir artışa yol açmıştır. Aynı zamanda işbölümü ve uzmanlaşmayla birlikte artan işçi talebi kırdan temin edilerek sanayinin ihtiyacı olan emek unsuru karşılanmaya çalışılmıştır.

18. yüzyılın ortasında Sanayi Devrimi'nin süreçleri artan sanayi üretimi, üretim sistemlerinin makineleşmesi ve nüfus artışı dahil olmak üzere İngiltere'de başlayıp zamanla diğer Avrupa ülkelerine yayıldı. Bu süreçler 13. yüzyıldan beri ilk kez Avrupa'daki kent sisteminin sayısal ve niteliksel boyutlarını değiştirdi (Benevolo, 2006: 165). Sanayileşmeyle birlikte şehirler gelişme, ilerleme, ekonomik büyüme, nüfus ve toplumsal hareketliliğin merkezi haline gelmiştir. Toplumsal yapılar şehirlere doğru kaymaya başlamıştır (Sezal, 1992: 12). Sanayileşme ile şehirleşme olgusu daha da hızlanarak şehirler eski hallerinden çok daha büyümüş ve gelişmiştir. Bu nedenle kentleşme sanayileşme ile daha belirgin bir hale gelmiştir.

Bu devrim ekonomik, siyasal ve toplumsal hayatta sayısız değişiklikler yapmış, mevcut sosyal yapıyı derinden etkilemiştir. Meydana getirdiği yeni üretim tarzı, kent ve kentleşme biçimlerini bütünüyle sanayi öncesi kentlerden farklı olarak değiştirmiştir. Bu nedenle günümüzdeki anlamı ve fonksiyonları itibarıyla esas kentleşme hareketi Sanayi Devrimi ile başlamıştır denebilir. Devrim sonrası kırsal kesimden kente göçler kentlerin hızla büyümesine neden olmuştur.

Sanayinin gelişmiş olduğu yerlerde ekonomik yaşantı çok geliştiği ve çeşitlendiği için sanayi tesislerinin olduğu yerler çekim merkezi haline gelmekte ve

nüfusun bu yerlere ilgisi tarımın ağırlıkta olduğu kırsal alanlardan daha fazla olmaktadır.

Kentler ilk ortaya çıkışlarından Sanayi Devrimi'ne kadar çoğunlukla bir azınlık deneyimi olarak kalmış ve bu nedenle çok az bir işlevsel değişim geçirmiştir. Sanayileşme Devrimi ise kentlerin çok hızlı bir şekilde büyümesini sağlayarak, kentleşme sürecini başlatmıştır. Çağdaş anlamda kentleşme, nüfus hareketi ile ortaya çıkmıştır (Çan, 2011: 423). Bu nedenle ekonomik gelişmeler beraberinde demografik hareketliliğe neden olduğundan nüfus hareketleri de kentleşmeyi hızlandırıcı etki yapmıştır.

İşlevsel ve yapıları açısından kentler, ilk ortaya çıkışlarından Sanayi Devrimi'ne kadar çok az bir değişim ve dönüşüm geçirmiş ve daha çok küçük yapılar olarak kalmıştır. Sanayileşme Devrimi ise nüfus hareketlerine sebebiyet vererek kentlerin hızla büyümesini ve çağdaş anlamda ilk kentleşmenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu nüfus hareketlerinin temelinde de sanayileşme ile ortaya çıkan yeni üretim faktörleri, bunların verimlilik ve etkinliğinin artması dolayısıyla işgücüne duyulan ihtiyacın yükselmesi yatmaktadır. Kentlerde ortaya çıkan farklı iş kollarındaki istihdam olanakları kırsal alanda yaşayan insanlar için yeni fırsatlar anlamında cazip hale gelmiştir. Zamanla bu yerler fabrika bacalarının tüttüğü, ulaşım, ticaret, yönetsel ve sanatsal faaliyetlerin yürütüldüğü günümüz kentlerini ilk mekanlarını oluşturmuştur.

Buhar gücünün kullanılmaya başlamasıyla birlikte sanayi daha çok kömür havzalarına doğru kaymış ve kısa sürede küçük yerleşim birimleri devasa kentlere dönüşmüştür. Üretimin kırdan kente kayması kentlerdeki kalabalıkların sayısında gözle görülür artışlarına neden olmuştur (Koç, 2010: 40). Sanayinin büyümesi ve buna bağlı olarak ticaretin artarak canlanması kömür havzaları, önemli yol kavşakları, nehir kenarları başta olmak üzere elverişli pek çok yerde yeni kentlerin kurulmasına ya da var olan küçük kentlerin nüfuslarının artmasına neden olmuştur. Özellikle endüstri merkezlerinin bulunduğu yerlere doğru hızlı nüfus akımları yaşanmıştır. Böylelikle sanayide yaşanan ilerleme ve gelişmelere bağlı olarak işgücüne olan ihtiyacın daha da artması, tarımsal faaliyetlerde bulunan ve kırsalda yaşayan insanların kentlere göçmesini zorunlu kılmıştır. Artan nüfusun beslenme

ihtiyacının giderilmesi için tarımda makineleşmeye gidilmesi şehirleşme sürecini hızlandırmıştır.

Tarımsal üretim yöntemlerinin geliştirilmesi ve yeni toprakların tarıma açılması ile kırdaki işsiz kalan insanlar kentlere doğru yönelmiştir. Sanayileşme, kırsalda tarımsal ağırlıklı üretim ve istihdam yerini kent ağırlıklı sanayi bölgelerine kaydırmıştır. Dolayısıyla bütün bunların sonucu olarak bazı kentlerin nüfusu hızlı bir şekilde artarken bazı yerlerde yeni kentler kurulmuştur. Bazı bölgelerde kente çeşitli sebeplerden dolayı gelen nüfusun barınma ihtiyacını karşılayacak konut sayılarının yetersizliği nedeniyle kent dışında veya fabrika civarlarında işçilerin oluşturduğu işçi mahalleleri meydana gelmiştir. Zamanla bu yerler binlerce hatta milyonlarca insanın barındığı birer merkez hâline dönüşmüştür.

Sanayileşme ile birlikte kırsala göre kentlerdeki iş olanaklarının artması, ekonomik gelişmeye bağlı olarak gelirin yükselmesi sonucu mal ve hizmetlere duyulan talep büyümesi; üretim sürecinde yaşanan rasyonelleşme ve uzmanlaşma neticesinde köylerde görülen bir takım hizmetlerin kentlerde de verilmeye başlaması sonucunda kentler cazibe merkezleri haline gelerek köylerden kentlere göçü hızlandırmıştır (Danış ve Ark., 2008: 19). Artan üretim ve buna bağlı olarak ticaretin gelişmesiyle kentlerin çeperlerinde pazarlar kurulmaya başlamıştır. Buna paralel olarak yükselen tüccar sınıfı yerel hizmetlerin sunulmasını sağlamak amacıyla bugünkü belediyelerin ilk örnekleri oluşturacak olan örgütsel yapıları kurmuşlardır. Böylelikle belediye tarzı bu yapılar ilk kentsel hizmetleri vermeye başlamıştır.

Sanayi kentleri sanayi öncesi kentlerden farklı olarak sanayi ve ticaret merkezi olup, kentlerin idari ve dini işlevlerini ikinci planda bırakmıştır. Kentsel mekânlar çok genişlemiş, yollar uzamış, yapılar yükselmiştir. Sanayi öncesi kentin mekan deseninden farklı olarak üst ve orta gelir grubu insanlar kent çevresine yerleşmiş, merkez ve geçiş bölgesi alanlara ise alt grup insanlar yerleşerek kentler olağanüstü bir şekilde büyümüştür (Pustu, 2004: 144).

Örneğin, 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere’de ilk sanayi kentlerinin ortaya çıkışıyla birlikte kırdaki çözülme yaşanmaya başlamış, kırsalda yaşayan insanların kentlere yönetmesi neticesinde kentler başta üretim ve tüketim dolayısıyla kapitalizmin birer merkezi haline gelmeye başlamışlardır (Yıldırım, 2010: 400). 19. yüzyılın başlarında, İngiltere’de nüfusun % 30’u 2.000 ya da daha fazla nüfuslu

merkezlerde yaşarken, diğer Avrupa Ülkelerinde bu şehirli nüfus oranı % 10 seviyelerindeydi. 1850'lerde ise İngiliz nüfusunun % 50'si 2.000 veya daha fazla nüfuslu şehirlerde yaşarken, 1900'lerde bu oran dörtte üçe yükselmiştir. Diğer Avrupa Ülkelerinde ise bu oran en azından % 50'ye yükselmiştir (Güran, 1993: 122). Bütün bu nüfus artışları başta İngiltere olmak üzere diğer Kıta Avrupası'nda şehirleşmenin sanayileşmeyle birlikte 19. yy'da hız kazandığını ve zamanla şehirleşme oranının arttığını göstermektedir.

Kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan diğer bir sonuç ise büyük şehirlerde yaşayan nüfusun artışıdır. 18. yy başında Avrupa'da 100.000 nüfuslu 20 şehir bulunmaktayken, 19. yy'da 150 şehir ve 1950'de ise 600'den fazla şehir bulunmaktaydı (Güran, 1993: 122). Sanayileşme öncesi toplumun temel ihtiyaçları çoğunlukla kırsal tarafından sağlandığından nüfusun büyük bir kısmı kırsal bölgelerde yaşamaktaydı. Sanayileşme sonrası başta ulaşım olmak üzere yaşanan diğer gelişmeler mal ve emeğin bir yerden başka bir yere taşınmasını kolaylaştırmıştır. Sanayileşme öncesi kendi ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeken kentler sanayileşme sonrası üretim merkezleri haline gelmiş ve şehirli nüfusun ihtiyaçlarını karşılar olduklarından nüfus sayıları hızla artmıştır.

Başlangıçta endüstri kentleri fabrika, demiryolu ve bakımsız konut olmak üzere üç unsurdan oluşmaktaydı. 1830'dan sonra yaygınlaşan demiryolu ağıyla birlikte ulaşımın daha da kolaylaşması ve en uzak kentlere kadar gidilme olanağı sunması, enerji ve hammadde kaynaklarının kolaylıkla yeni endüstri merkezlerine taşınmasını aynı zamanda büyük fabrikaların oluşturduğu kentlerin birer enerji merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Bu etkenler, kentlerin cazibesini arttırarak toprağa bağlı olarak yaşayan serfleri şehirlere doğru çekmiş ve hızlı bir şekilde kentlerin dev birer kent haline dönüşmesine sebep olmuştur (Sunay, 2002: 115-116). Sanayileşme sonrası ortaya çıkan işletme ve fabrikaların nüfusu kentsel alanlara çekmesinin yanında kentler üzerinde büyük değişiklikler yaptığı da bir gerçektir.

Üretim yöntemlerindeki farklılaşma, uzmanlaşma ve işbölümünde yaşanan gelişmeler toplumsal hareketliliğe ve kırsal yaşayan insanların şehirlere doğru kaymasına neden olmuştur. Sanayileşme ile birlikte kentlerin yapısında, kentsel kurumlarda, kente dair iş ve işleyişte kısaca pek çok alanda tam bir dönüşüm yaşanmıştır. Böylelikle şehirleşme sanayileşme ile birlikte daha belirgin şekle

büründüğünden kentler toplumsal yapının temel üsleri haline gelmiştir (Pustu, 2004: 145). Sanayileşme kırın ağırlığının kentlere kaymasına temel dayanak oluşturmuştur. Ekonomik yaşantının kentlerde daha gelişmiş olması nüfusun kente kaymasında önemli bir unsurdur.

Kapitalist toplumlarda kentler çok sayıda ve farklı türde üretim ve tüketim faaliyetlerinin yapıldığı, sınıfsal temelli mücadelenin yürütüldüğü temel mekan olmaları nedeniyle aynı zamanda artı değer üretildiği ve ticaretin en geniş şekilde hüküm sürdüğü rant alanları olmaları nedeniyle de çekim alanları olmuştur (Koç, 2010: 40).

Yalnızca işletme ve fabrikalar ortaya çıkarmayan sanayileşme süreçleri, beraberinde sermaye birikimine olanak vermek suretiyle para, mali ve iş gücü piyasalarının da gelişmesine katkı verdiğinden kentlerin daha da büyümesini sağlamaktadır. Sanayi ve ticaretin canlanmasıyla birlikte içe kapalı tarımsal üretimden dışa açık sanayi ve ticarete dönük üretime doğru bir dönüşüm yaşanmıştır.

4.TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME, ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ VE KENTLEŞME

20. yüzyıl başları Osmanlı Devleti açısından ordu düzeni ve devlet yapısının bozulduğu, siyasal alanda yaşanan büyük dengesizliklerin doğal olarak ekonomiyi etkilediği bir dönemdir. 19. yy sanayi toplumları haline gelen ve geliştirmek istedikleri sanayiler için sömürge arayışları olan Batılı Devletlerin hüküm sürdüğü bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nde ise genel olarak tarımının ilkel, ticari hayatının azınlıkların elinde olduğu ve endüstriyel gelişmelerin dışında kaldığı bir dönemdir (Dinçer, 2010: 1). Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri ile ekonomik güç ve sanayi sektörünün büyüklüğü itibarıyla karşılaştırılmasından söz etmek mümkün değildir.

Türkiyenin Avrupa ile köklü, yakın kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkilerinin olması hasebiyle Türkiye'nin kalkınma dolayısıyla sanayileşme çabası daha çok Batı etkisi ve eksenli bir gelişme seyri izlemiş olmakla birlikte Türkiye'nin sanayileşme sürecinin kendine özgü ayrı özellikleri de vardır. Bu nedenle tam anlamıyla

Batıdakine benzer bir Sanayi Devrimi sürecini yaşamamıştır (Yurdakul, 2005: 12). Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik olarak yoğun bir çaba içerisine girilmiştir.

Cumhuriyet'in kurulduğu ilk günlerden başlayarak sanayileşmeyi önemli bir hedef olarak belirlemiş olan Türkiye, 1950'li yılların başlarına gelindiğinde hemen hemen tamamı devlet öncülüğünde olmak üzere kayda değer bir sanayileşme atılımı gerçekleştirmiştir. Savaş sonrası dönemde bu yöndeki çabalar, Savaş sırasındaki özel sermaye birikiminin de katkısıyla sürmüştür ve 1960'lı yılların başında merkezi planlamanın başlamasıyla yeni bir ivme kazanmıştır. 1970'li yılların sonlarında artan kısa dönem istikrarsızlık ve daha önemlisi had safhaya varan dış kaynak kıtlığı nedeniyle sanayileşme çabaları tıkanmıştır. Türkiye, 1980 yılı başlarından itibaren Dünya Bankası ve IMF desteğinde serbest piyasa ağırlıklı dışa açık politikaları esas alan politikaları uygulayan ülkeler arasında yer almıştır. Sanayileşme stratejileri açısından bakıldığında 1980'li ve 1990'lı yıllar, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde iki önemli dönüm noktası oluşturacak olaylara sahne olmuştur. Bunlardan birincisi 1980'lerin başından itibaren Türkiye'nin dışa açık sanayileşme stratejisine yönelmesi, ikincisi de 1990'ların ortalarından itibaren ekonomik entegrasyona yönelik bir sanayileşme stratejisine geçiştir (Arısoy, 2005: 46).

Bu bölümde kısmen Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlamak üzere 1923 yılı Cumhuriyet Dönemi ve sonrası kalkınma-sanayileşme yolundaki arayışları belirli tarihler göz önüne alınarak dönemler halinde incelenecektir.

4.1.Cumhuriyet Dönemine Miras Kalan Ekonomik Yapı

İnsanoğlunun hayatında köklü değişimlere yol açmış olan Sanayi Devrimi, önce buhar enerjisini sonra çeliği ön plana çıkararak, akabinde de yelkenli gemiler yerini buharlı gemilere bırakarak yeni bir şekil kazanmıştır. Burjuvazi merkantilizmden kapitalizme geçerken ticari kimliğini sanayi niteliğe dönüştürmüştür. 19. yüzyılda siyasal sistemde aristokrasiden monarşiye geçiş, Osmanlı Devleti'ni bir dönüşüme ve bir çözülmeye uğratmıştır. Bu dönemde Osmanlı Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan ve sanayisinde ağırlıklı olarak eski

teknolojilerin kullanıldığı bir yapıya sahipti (Yurdakul, 2005: 22). Kısaca sanayileşme sürecinde ve sanayileşme yarışında Batılı Ülkelerin gerisinde kalmış bir ekonomik yapı Osmanlıdan Genç Cumhuriyet Dönemine miras kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin batı karşısında ekonomi ve sanayi alanlarındaki zayıf yapısı imparatorluğun genel yapısını sarsmış ve sosyo-ekonomik dengeleri bozmuştur. Bu koşullar altında Osmanlı Devleti'nden Türkiye'ye miras kalan ekonomik yapının genel olarak ana hatları şu şekildedir (Ateş, 2008: 23);

- Tarımsal niteliği ağır basan geçimlik seviyede bir ekonomik yapı.
- Vergi gelirlerinin öne çıktığı bir mali yaklaşım.
- Geleneksel esnaf ve lonca sistemi içerisinde eski teknolojinin hüküm sürdüğü küçük ölçekli yatırımların devlet tarafından yapıldığı bir sanayi yapısı.
- Gerek geleneksel zanaatların gerekse de devlet fabrikalarının Avrupa ile rekabette yenik düştüğü bir durum.
- Dış borçlanma ve Düyun-u Umumiye sebebiyle bağımsız bir iktisadi politikanın olmaması nedeniyle Avrupa'nın mali denetimi altına girmiş bir ekonomik süreç.

Osmanlı Devleti 1913 yılında sanayileşmeyi teşvik etmek amacıyla Teşvik-i Sanayi Kanunu adıyla bir teşvik yasası ve 1917 yılında da yönetmelik çıkarmış ise de bu Kanun Birinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır (Yılmaz, 2011: 14). Bu yasayla milli sanayinin geliştirilmesi amaçlanmış ise de tam olarak kullanılamamıştır.

Osmanlı Devleti'nden ekonomik olarak iflas etmiş bir ülke devralan Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında uyguladığı ekonomik politikalarla siyasal bağımsızlığının ardından ekonomik bağımsızlığını da kazanma yolunda önemli adımlar atmıştır (Coşkun, 2003: 72). Zor şartlarda bulunan ülke ekonomisini düzlüğe çıkarmak ve gerçek anlamda sanayileşebilmek amacıyla çeşitli politikalar Genç Cumhuriyet yöneticileri tarafından uygulanmış ve farklı yöntemler denenmiştir.

Cumhuriyetin bu ilk yıllarında ekonomi ve sanayi geri durumdaydı. Batı ile rekabet etme olanağı olmayan eski ve az gelişmiş bir teknoloji ile yeterli sermaye birikimi olmayan bir ekonomik yapı söz konusuydu.

4.2. Planlı Kalkınma Öncesi Dönem (1923-1960)

Kurtuluş Savaşı sonrası kurulan Genç Türkiye, Cumhuriyetin kurulması ile birlikte iktisadi anlamda kalkınmak için büyük çaba içerisine girmiştir. Ülkemizde 1923 yılından günümüze kadar Dünyadaki konjektürel gelişmelere de bağlı olarak ekonomik kalkınmanın sağlanması için farklı iktisat politikaları uygulanmıştır.

Planlı kalkınma öncesi dönem kısaca dört kısımda incelenebilir:

1923-1929 Dışa Açık Ekonomik Yapıda Sanayileşme Dönemi: Bu dönem Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 ile tüm Dünyada etkisini gösteren 1929 Büyük Ekonomik Bunalımının ortaya çıktığı dönemi kapsamaktadır.

1923'ten 1929'a kadar yaşanan dönemde "ekonomik bağımsızlık" ve "hızlı kalkınma" olmak üzere başlıca iki iktisadi amacın gerçekleştirilmesine öncelik verilmiştir (Eroğlu, 2007: 68). Bu döneminin en temel özelliği özel girişime dayalı bir sanayileşme politikasının benimsenerek öncelikle özel girişimciliğinin geliştirilmesi olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllar olan 1923'den 1930'lu döneme kadar özel teşebbüs ağırlıklı liberal bir ekonomi politika izlenmiştir. Bu dönemde devlet müdahaleleri asgari düzeyde tutulmuştur. Devletin ekonomide yönlendirici ve teşvik edici bir rol üstlenmesi istenmiştir (Boratav, 2006: 29).

Dönemin başında İzmit'te Deniz Kuvvetleri'ne ait eski bir kaç tersane, Eskişehir'de demiryolu tamir atölyesi, Kayseri'de pastırmacılık yapan işletmeler, Konya'da döküm atölyeleri ve fabrikaları ile tuz, Kastamonu'da kereste fabrikaları, Zonguldak'ta kömür, Afyonkarahisar'da maden suyu, Ergani'de bakır, Kars ve Ardahan'da kaya tuzu maden işletmeleri gibi orta ve küçük ölçekte işletmeler vardı (Yurdakul, 2005: 23). Bu dönem daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelerin olduğu, büyük ölçekli işletmelerin olmadığı bir dönemdir.

Cumhuriyetin ilanından önce toplanan İzmir İktisat Kongresi ile kalkınmada özel sektörün öncü rolüne vurgu yapılmıştır (Şahin, 2013: 144). Böylelikle Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde sanayileşmeye hız kazandırılmak istenmiştir. 1923 yılında İzmir'de düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde özel sektöre vurgu yapılması, devletin yerli sanayiye destekleyerek ve teşvik ederek ekonomik kalkınma hedefine ulaşma isteği, konuya verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir.

Lozan Anlaşması ve Cumhuriyetin ilanından önce böyle bir kongrenin toplanması çok anlamlı ve önemlidir. Kongre işçi, çiftçi, tüccar ve sanayici gibi farklı grupların temsilcilerinden oluşmuştur. Kongrede yerli hammaddelerin yoğun bir biçimde işlenmesi, özel teşebbüsün devletçe teşvik edilmesi ve desteklenmesi ifade edilmiştir. Özel sermayenin yeterli olmadığı alanlarda devletin yatırımları bizzat kendisinin yapması, yatırımcılara kredi sağlamak amacıyla bir devlet bankasının kurulması önerilmiştir (Yurdakul, 2005: 23-24). Hammaddesi yurt içinde olan endüstri kollarının kurulması, günlük tüketim mallarına öncelik verilmesi ve önemli kuruluşların millileştirilmesi teşvik edilmiştir (Coşkun, 2003: 73). Kongrede çok önemli liberal eksenli politikalar benimsenerek özel sektörün geliştirilmesi amaçlanmıştır. Alınan bu kararlar ile sanayiye verilen öneme vurgu yapılarak, ülkenin kalkınması için devletin nasıl bir iktisat politika izlemesi gerektiğinin belirlenmesi bakımından önemlidir.

Belirlenen bu kalkınma stratejisi ile ekonomik kalkınma tüccar-sanayici grubuna bırakılmıştır. Memleketin esas sorununun sermaye birikimi olduğundan hareketle 1924 yılında Türkiye İş Bankası ile yine aynı çerçevede sanayiciyi desteklemek ve yatırım yapmasına destek amacıyla 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur (Aysan, 2000: 145). Temel olarak bu bankalar yeterli özel teşebbüs gücü ve sermayesi olmayan Genç Cumhuriyet döneminde sanayi teşebbüslerinin kurulmasına destek vermek amacıyla kurulmuştur.

Bu dönemde sağlanan teşvikler ve özel sektöre öncelik verilmesi önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Bununla birlikte bilgi yetersizliği, sermaye birikim eksikliği, kapitülasyonların devam etmesi ve 1929 büyük bunalımı gibi sebeplerle beklenen kalkınma hamlesi gerçekleştirilememiştir.

1930-1938 Korumacı Sanayileşme Dönemi: Özel teşebbüse dayalı bir sanayileşme politikasının öngörüldüğü 1923–1929 döneminde sanayileşmenin ve buna bağlı olarak kalkınmanın özel girişimciler aracılığıyla gerçekleştirileceği öngörülmüş olmakla birlikte sanayileşmenin hızı beklentilerin gerisinde kalmıştır (Altıparmak, 2002: 37). Özel sektörün sanayileşmede istenilen seviyeye gelememesi, Lozan Anlaşması uyarınca kapitülasyonların 1929 yılında kalkması ve dünyada yaşanan Büyük Buhran, yönetici sınıfında ekonomide ve sanayileşmede yeni politika arayışlarına itmiştir (Yurdakul, 2005: 25). 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran yeni

kurulan devletin kalkınma politikasını ister istemez etkilemiştir. Bu nedenle gerek bu kriz gerekse Avrupa’da hakim olmaya başlayan devletçilik ilkesinin lehine olan gelişmeler devletçi kalkınma anlayışının benimsenmesine neden olmuştur (Şahin, 2013: 144-145). 1923-1930 döneminde özel teşebbüsün teşvikine dayanan sanayileşme politikasından elde edilen sonuçların yeterli görülmemesi sebebiyle 1930'lardan sonra devletçilik yaklaşımı başta imalat sanayisinde olmak üzere etkisini göstermeye başlamıştır (Dinçer, 2010: 10). Özel teşebbüsün yapamadığı yatırımların devlet eliyle yapılmasının sağlanacağı bir döneme girilmiştir ve başta ana sanayi, yan sanayi, bez, pamuk örme... gibi pek çok üretim faaliyeti devlet tarafından yapılmaya başlamıştır.

Genel olarak tüm dünya ekonomisini etkisi altına alan 1929 Büyük Ekonomik Krizi karşısında serbest piyasa ekonomisini savunan liberal ekonomik politikalar krize çare olmada başarısız olmuştur. Bu nedenle krize çare olarak kamunun ekonomiye müdahalesini öngören Keynesyen İktisat Politikası dünyada popülerlik kazanmaya başlamıştır. Ülkemizde de bu gelişmelere paralel olarak ekonomide devletin önayak olduğu ve adına devletçilik denilen yeni bir ekonomi politikası izlenmeye başlamıştır. Böylelikle özel girişime dayalı sanayileşme stratejisi yerini kamu öndeliğinde kalkınma stratejisine bırakmıştır.

1930’lar Türkiye’de korumacı-devletçi ekonomik politikaların hakim olmaya başladığı yıllar olmuştur. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu’nun çıkarılması, Merkez Bankası’nın kurulması ve dönemin iktidar partisi olan CHP’nin programına devletçilik ilkesinin girmesi bunların göstergelerindendir (Eroğlu, 2007: 68).

1930-1939 yıllar Türkiye’de sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımların atıldığı ve sanayi sektörünün sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızı ortalamasının %10,3 olduğu bir dönemdir. Dış ticarete liberal politikaların bırakılıp ithalatta sınırlamalara gidilmesi yine bu dönemde olmuştur (Yurdakul, 2005: 23). 1930-1939 arasındaki dönemde devlet eliyle sanayileşme sürecinde önemli mesafeler alınmıştır.

1920’li yıllarda liberal ekonomiyle ilgili politikaların başarısız olması sonrasında devlet, aşırı korumacı bir politika izlemeye başlamış ve iktisadi faaliyetlerin ana aktörü görevini üstlenmiştir (Dinçer, 2010: 9). 1933-1937 ve 1938-1942 yılları arasını kapsayan dönemde iki adet “sanayi planı” hazırlanmıştır. Bu planların hayata geçirilmesiyle Sümerbank benzeri pek çok KİT kurulmuş ve

önemli görevleri yerine getirmiştir (Şahin, 2013: 145). Bu süreçte Türkiye’de çok sayıda KİT kurulmuş ve bunlar sanayileşmenin yaygınlaşmasında önemli görevler üstlenmişlerdir.

Bu dönemde, devletçi bir sanayileşme modeli anlayışı benimsenerek sanayileşme sürecinde planlı bir sistem çerçevesinde hareket edilmiştir. 1934 yılında yürürlüğe konan 1. Beş Yıllık Sanayi Planı sayesinde özel sektörün itibar etmediği pek çok yere devlet eliyle bir takım modern sanayi tesisleri götürülmüştür. Bununla birlikte 1938 yılında uygulamaya konulan 2. Beş Yıllık Sanayi Planı ise II. Dünya Savaşı nedeniyle yürürlüğü ertelenmiştir.

1. Beş Yıllık Sanayi Planı ile devlet iktisadi hayata doğrudan doğruya girerek devlet işletmeciliğe başlamış ve ülke genelinde planlı sanayileşmeye geçilmiştir. Yine bu dönemde devlet kalkınmada aktif rol oynamış ve sanayide öncülük etmek için planlar hazırlamıştır. 1. Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde hammaddesi yurtiçinde bulunan malları işleyecek sanayi kuruluşları ile devletçe finanse edilmesi mümkün olan kuruluşların kurulmasına öncelik verilmiştir (Coşkun, 2003: 76).

Bu planlı dönemde sanayicilere finansman sağlamak ve özel sektörün yetişemediği alanlarda bizzat yatırım yapmak amacıyla Sümerbank ile madencilik alanında faaliyet göstermesi için Etibank kurulmuştur. Tüketim malları ve kısmen de olsa ara mallar üreten sanayilerin kurulmasına öncelik verilerek bu dönemde yapılan dokuma, şeker, demir-çelik, kimya, maden, kağıt ve kağıt ürünleri ile toprağa dayalı sanayi alanlarında yatırımlarına ağırlık verilmiştir (Yurdakul, 2005: 25-26). Bakırköy Bez Fabrikası (1934), Keçiborlu Kükürt Fabrikası (1934), Kayseri Bez Fabrikası (1935), Paşabahçe Cam fabrikası (1935), Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası (1935), İzmit Birinci Kağıt Fabrikası (1936), Nazilli Basma Fabrikası (1937), Ereğli Bez Fabrikası (1937), Gemlik Suni İpek Fabrikası (1938), Bursa Merinos Fabrikası (1938), Divriği Demir Madeni İşletmesi (1938) gibi pek çok işletme bu dönemde açılmıştır (Coşkun, 2003: 76). Devletçi icraatın bir sonucu olarak önemli sanayi yatırımları bu dönemde faaliyete geçirilerek, özel teşebbüsün gerçekleştiremediği pek çok sanayi tesisi devlet sermayesiyle yaptırılmıştır.

1939-1949 Savaş Ekonomisi Dönemi: Bu dönemde Türkiye II. Dünya Savaşı’na girmemiş olmasına rağmen sınırlı kamu kaynağına sahip ülkenin kaynaklarının savaş harcamalarına kaydırılması neticesinde ekonomi duraksama

yaşanmıştır. Ülke güvenliğinin sağlanması için uygulanan savaş ekonomisi politikasının ekonomi üzerindeki etkisi büyük olmuş, üretim kaybının yanında yatırım miktarlarının da düşük seviyelerde kalmasına neden olmuştur.

Bu yıllarda savaş koşullarının ekonomi üzerinde yarattığı tahribatın etkisi ile milli gelir önemli ölçüde küçülmüş, yıllık ortalama % 6.6 oranına düşmüştür. Ekonomideki küçülme 1941 yılında % 10.3 ve 1946 yılında ise % 15.3 gibi dramatik boyutlara ulaşmıştır. Sektörel büyüme hızlarının kriz yıllarında hemen tüm sektörlerde önemli ölçüde düştüğü, krizin en büyük tahribatının ise tarım ve sanayi sektörleri üzerinde olmuştur (Eşiyok, 2006: 10-11).

1950-1960 Dışa Açık Sanayileşme Dönemi: 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'de siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Bu süreçte tarım sektörünün payı azalırken, sanayi ve hizmet sektörünün ise payı artmıştır. Küresel gelişmelere bağlı olarak Türkiye'de tarım kesimi, gelişen sanayinin hammadde ihtiyacını karşılayan ve tarımın pazara açılma sürecinin hızlandığı bir dönemi kapsamaktadır (Makal, 2001: 103). 1950 sonrası dönem Türkiye'de liberal ekonomik politikaların ve sanayileşmenin benimsendiği süreci kapsamaktadır. Bu dönemde, sanayi yarımalarının özel teşebbüs eliyle yapılması istenmiştir.

Türkiye gerek ekonomik gerekse de politik olarak II. Dünya Savaşı sonrası süreçte yeni döneme girmiştir. 1946 yılında çok partili yaşama geçilmesi; 1947'de IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne üye olunması; aynı yıl Marshall planını uygulanmaya başlanması ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun çıkarılması bunlara birer örnektir (Gölbaşı, 2007: 151). Bu gelişmeler, Batı Dünyasıyla bütünleşmeye yönelik olarak liberal politikaların izlenmeye başladığının birer göstergeleridir.

Bu dönem 1930-1945 tarihleri arasında izlenen dışa kapalı, korumacı ve dış dengeye dayalı ekonomi politikalarının yavaş yavaş gevşetildiği, ithalatın serbestleştirilmesi sonucu arttığı ve dış açıkların kronikleşmeye başladığı bir dönemdir. Bunun sonucu olarak bu yıllar dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapının var olmaya başladığı yıllar olmuştur (Eşiyok, 2006: 12). Bu dönemde özellikle 1930'dan sonra izlenen korumacı, devletçi ve iç pazara dayalı sanayileşme politikasının yerine dışa açık

ekonomik bir yapı öne çıkarılmıştır.

Çok partili hayata geçişle birlikte tek parti yönetiminin son bulmasıyla gerek iç gerekse dış ekonomik ilişkilerde liberal bir dönem yeniden başlamıştır. Ekonomi alanında özel girişimi esas alan düşüncenin egemenliğinde, ulusal bir burjuvazi yaratılmasına daha fazla ağırlık verilerek devletin özel sektörün yatırım yapmadığı alanlarda faaliyette bulunması şeklinde özetlenebilecek bir ekonomi anlayışı yönetime hakim olmuştur (Yurdakul, 2005: 25). Özel sektör öncülüğünde devlet destekli sanayileşme bu dönemin temel yaklaşım modeli olmuştur.

1950'den sonraki dönem Türkiye'nin dağınık bir şantiye görünümü kazandığı yıllar olup, bu dönem altyapı yatırımcılığı dönemi olarak da isimlendirilebilir. Bugünkü önemli ulaşım ve enerji projeleri bu dönemin ürünleri olmakla birlikte bu dönemde makro ekonomik hedeflerin uyumu ve koordinasyonu sorunu yaşanmıştır (Ertan, 2010: 137-138).

Demokrat Parti tarafından görece olarak daha liberal politikaların izlendiği 1950-60 yılları arasındaki dönemde uygulanan iktisat politikasının temel amaçları şu şekilde sıralanabilir: Serbest piyasa koşullarının egemen kılınması, özel sektörün desteklenmesi, tarımda makineleşmenin sağlanması, karayolu ulaşımına ağırlık verilmesi, kamu yatırımlarının sınırlandırılması, kamu yatırımlarının enerji gibi bazı alt yapı yatırımlarına yöneltmesi ve yabancı sermayenin özendirilmesi sayılabilir (Öztürk ve Tokatlıoğlu, 2008: 155-156). Bu dönem 2. Dünya Savaşı sonrasına denk gelmesi nedeniyle yeterli sermaye birikimine sahip olamayan yerli sermayenin yokluğu beraberinde yabancı sermayeye duyulan ilgiyi artmıştır.

Bu dönemde her ne kadar devletçilik ilkesi çok kabul görmemiş ve özel müteşebbis eksenli kalkınma modeli benimsenmiş ise de bunun tersi yönünde uygulamaların olduğu ve pek çok yeni iktisadi devlet kuruluşlarının kurulduğu da görülecektir.

1946-1953 döneminde milli gelir ortalama yıllık % 11.5 oranında büyürken, 1954-1961 döneminde ise yıllık büyüme hızı ortalama % 3.7 oranında gerçekleşerek önemli ölçüde düşmüştür (Eşiyok, 2006: 14). Ortalamada yüksek büyüme hızlarına ulaşılan bu dönemde ayrıca 1958 krizinin derinleşmesi sonucu "İstikrar Tedbirleri" ilan edilerek % 220 devalüasyona gidilmiştir. Harcamaları kıstak için kamu mallarına yüksek zamlar yapılmış, kredi hacmi dondurulmuş ve faiz oranları yeniden

belirlenmiştir. Bu önlemler sonucunda 1959'larda ekonomide durgunluk (stagflasyon) başlamıştır (Başol, 2001: 51).

1950 ve 1960 yılları arasında tarımsal alanda yaşanan hızlı büyüme ve üretim artışının sanayiye olumlu etkileyeceği beklenilmiş olmakla birlikte bu tam gerçekleşmemiştir. Sanayileşmenin etkin ve uzun vadeli olmayan politikalarla yönlendirilmeye çalışılması, enflasyonist durumun yıkıcı etkisi sonucu maliyet artışları ve siyasi huzursuzluklar öngörülen hedeflerin gerisinde kalınmasına neden olmuştur (Yılmaz 2011: 18).

Diğer taraftan sanayileşme ve dolayısıyla ekonomik durumun Türkiye'deki kentleşme hareketi üzerindeki etkisi incelendiği takdirde, 1923-1950 dönemi kapsayan kentleşme hareketleri ile ilgili şunlar söylenebilir:

1950 öncesi kentleşme hareketlerinin iki temel özelliği vardır. Birincisi, ülke bütününde güçlü bir kentleşme hareketinin bulunmamasıdır. İkincisi, düşük nüfus artışının kırsal alanlardan kaynaklanan göçlerle değil, büyük ölçüde kentlerin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak gerçekleşmesidir (Duru, 2014: 30). Bu kapsamda dokuma, şeker, demir-çelik, kimya, maden, kağıt ve kağıt ürünleri ile toprağa dayalı sanayi alanlarında yatırımlarına ağırlık verilen İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Eskişehir gibi yerlerde nüfus artışlarının olduğu söylenebilir.

Çizelge 1: Türkiye’de 1927-1950 Arası Kır-Kent Nüfus Sayıları ve Oranları

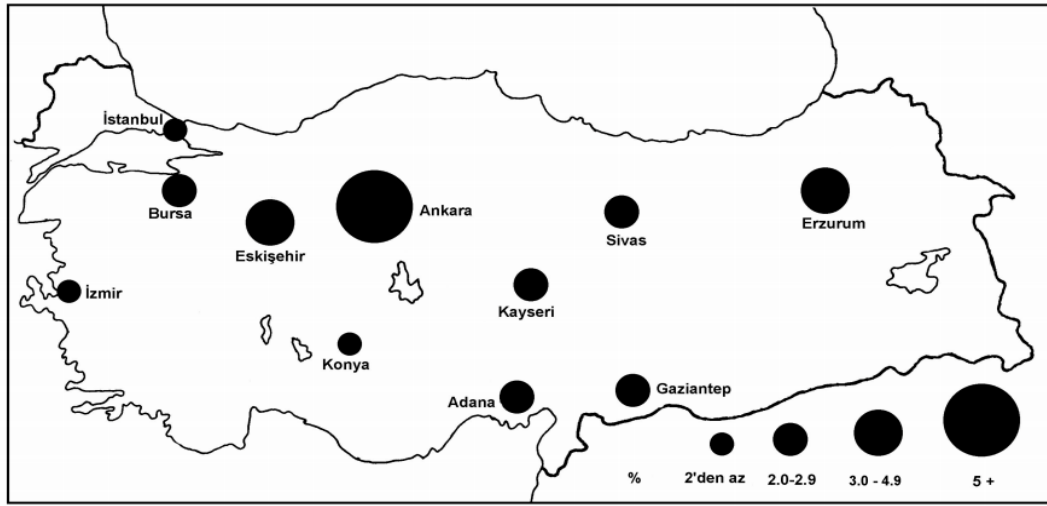
Yıl	Kır Nüfusu	Kent Nüfusu	Kır (%)	Kent (%)
1927	10.342.391	3.305.879	75.8	24.2
1935	12.355.376	3.802.642	76.5	23.5
1940	13.474.701	4.346.249	75.6	24.4
1945	14.103.072	4.687.102	75.1	24.9
1950	15.702.851	5.244.337	75.0	25.0

Kaynak: TÜİK Verilerinden Derlenmiştir, 2013

Tablodan görüldüğü gibi 1927 yılında Türkiye'nin 13.648.270 olan toplam nüfusun % 24'ü yani 3.305.879 kişi kentlerde, % 75'i yani 10.342.391 olan kişi kırdaki yaşamaktaydı. 1935'te 3.802.642 olan kent nüfusu, 1940'da 4.346.249'a, 1945'de 4.687.102'ye ve 1950'de 5.244.337'ye yükselmiştir. 1935'de % 23.5 olan kentsel

nüfus oranı, 1940'da % 24.39, 1945'te % 24.9'a, 1950'de ise % 25.0'a yükselmiştir. 1927'de % 24.2 olan kentsel nüfus oranı 1950'de ancak % 25.0'a ulaşabilmiştir. Bu göstergeler kentsel nüfusta son derece önemsiz bir artış olduğunu bu nedenle 1927'den 1950 yılına kadar geçen 23 yıllık sürede Türkiye'de önemli bir kentleşme sürecinin yaşanmadığını göstermektedir.

Harita 1: 1935-1950 Arası Türkiye'de Nüfusu 50.000'i Aşan Kentlerin Yıllık Nüfus Artış Hızları

Kaynak: Ege Coğrafya Dergisi, 2005

1950 öncesinde nüfusun ancak % 25'lik kısmı kentlerde yaşamaktaydı. Bu nedenle Türkiye'de güçlü bir kentleşme süreci henüz yaşanmamıştır. Bu kapsamda yukarıdaki nüfus haritasında görüldüğü gibi Ankara, Eskişehir ve Erzurum İllerinde yoğunluklu olmak üzere kentleşme eğilimi başlamıştır. Kentsel nüfus artış oranı % 5'nin üzerinde olan Ankara bunu başkent olmasına borçludur.

4.3. Planlı Kalkınma Dönemi (1960-1980)

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de çok partili rejime geçiş çalışmaları siyaset ve ekonomi politikaları üzerinde dönüm noktası olmuştur.

1954-1961 dönemi liberal bir dış ticaret rejimi uygulanmasına rağmen dış ticaret dengesini sağlayamadığı, ticaret açıklarının alınan önlemlere rağmen

kapatılmadığı, ekonominin günlük ve plansız sürdüğü bir dönem olmuştur. 1960 sonrasında, planlı bir iktisat politikası anlayışına yönelerek ekonomiyi canlandırılma çabasına girilmiştir (Ertan, 2010: 13-14). Bu gelişmeler sonucunda planlı bir iktisat politikası anlayışı ve planlı bir sanayileşme strateji düşüncesi ön plana çıkmıştır.

Türkiye ekonomisinde 1954-1958 döneminde yaşanan bunalım ve ödemeler dengesi krizi, ithal ikameci birikim modeline geçiş sürecini büyük ölçüde hazırlamıştır. IMF'nin denetiminde 1958 yılı İstikrar Kararları ile uygulanmaya başlanan ithalat rejimi ise planlı dönemde uygulanacak olan ithal ikamesi birikim modelinin temelini oluşturmuştur (Eşiyok, 2006: 14-15). Uygulamada planlı ekonomik kalkınma sanayileşmeyle özdeşleştirilerek ithal ikameci sanayileşme doğrultusunda dayanıklı tüketim malları sektöründen ara ve yatırım mallarına doğru sanayide yapısal bir değişim gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Ertan, 2010: 139). Plansız sanayileşme döneminde ekonomi krize girince kalkınmanın planlı yürütülmesi anayasal zorunluluk haline getirilerek DPT kurulmuş ve 1963'ten itibaren beş yıllık planlı kalkınma dönemine girilmiştir. Temel olarak kamu için emredici özel kesim için yol gösterici özellikte olan kalkınma planlarının ilki 1963-1967 yılları arasında uygulanmıştır.

Ekonomide planlama döneminin başlaması ile yeni bir döneme girilmiştir. Ekonomide öncelikli ithal ikameci, korumacı dış ticaret politikasının olduğu ve iç piyasaya yönelik bir sanayileşme stratejisinin benimsendiği bir dönem olmuştur.

Bu dönemi kapsayan 1962-1976 yılları arasındaki büyümenin temel kaynağının sanayi sektörü olduğu belirtilmiştir. Bu sektör yıllık ortalama % 9.3 oranında büyümüştür. Milli gelirdeki yıllık ortalama büyüme hızının ise % 6.3 olduğu düşünülürse bunun çok önemli bir gelişme olduğu söylenebilir. Bu büyüme yıllık ortalama % 15.6'ya kadar çıkan birikim oranı ve yıllık ortalama % 3.1 oranına ulaşan dış açık yoluyla finanse edilmiştir (Eşiyok, 2006: 15). Sanayi sektöründeki yıllık ortalama büyüme artış oranının milli gelirin üzerinde olması önemli bir gelişme olarak görülebilir.

1960'ı izleyen yıllarda sanayileşme dolayısıyla ekonomik kalkınma beşer yıllık olarak hazırlanacak olan kalkınma planları ile yönlendirilmek istenmiştir. Bu amaçla 1960 yılında DPT kurulması ile birlikte ilki 1963 yılından itibaren olmak üzere kalkınma planları hazırlanmaya başlamıştır.

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967): Bu planın önceliği sanayi sektörünün gelişimini sağlamak olarak belirlenmiştir. Bunu sağlamak amacıyla sanayi bölgeleri öneri olarak sunulmuştur. Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını ortadan kaldırmayı amaçlayan bölgesel planlama yaklaşımı ile ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Özer, 2002: 8). Planlı bir ekonomik kalkınmayı öngören bu kalkınma planında, sanayileşmeye dayanan kalkınma temel hedef olarak belirlenmiştir. Ülkenin farklı bölgelerinin sosyo-ekonomik durumları göz önünde bulundurulmak suretiyle bölgeler arası farklılıklarının giderilmesine yönelik bir ekonomik kalkınma yaklaşımı öngörülmüştür.

I. Beş Yıllık Plan döneminde ulusal kalkınma ile birlikte bölgesel kalkınma çalışmaları birlikte sürdürülmüş, geri kalmış bölgelere özel sektörün yatırım yapmasını sağlamak amacıyla Gelir Vergisi Kanunu'nda yatırım indirimi uygulamasına gidilmiştir. Sanayinin Doğu Marmara ve Zonguldak Bölgeleri'nde, tarım ve turizmin Antalya Bölgesi'nde, tarım ve sanayinin ise Çukurova Bölgesi'nde gelişmesini amaçlayan çalışmalar yapılmıştır (Dinler, 1994: 200). Bu çalışmalarla bir taraftan özel sektörün daha çok yatırım yapması istenirken diğer taraftan bölgelerarası farklılıkları azaltacak dengeli bir kalkınma amaçlanmıştır.

Türk ekonomisi sözü edilen dönemde önemli bir gelişme göstermiş, 1962–1966 yılları arası GSMH yılda ortalama % 6.5 artarak 1962 yılında 28.5 milyarlık bir artışla 61.9 milyardan 1966 yılında 79.5 milyar liraya yükselmiştir. Bu artışta sanayi sektöründeki 1963 yılında % 12, 1964 yılında % 11.2, 1965 yılında % 9.5, 1966 yılında % 15.2 ve 1967 yılında % 8.2 olan büyüme hızlarına ulaşılmıştır (Ertan, 2010: 94-95).

Türkiye'de sanayi politikalarının uygulanması ve sanayinin gelişmesi açısından önem arz eden önemli bir diğer konuda Organize Sanayi Bölgeleri olmuştur.

Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminden itibaren OSB'lere büyük önem verilerek 1. BYKP (1963-1967) ile birlikte "Endüstriye Teşvik" alt başlığı altında endüstride verimi arttırmak ve dengeli bir bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla sanayi bölgelerinin seçilerek düzenli sanayi yerleşmelerinin kurulacağı öngörülmüştür (Arpa, 2014: 22). Organize sanayi bölgelerinin gelişmesi

aynı zamanda planlı kalkınma dönemiyle başlamış ve ilk olarak OSB kavramına 1. BYKP'da yer verilmiştir (Cansız, 2010: 45).

Planlı kalkınma dönemiyle birlikte (1963-1967) Türkiye'de 1962 yılında ilk OSB Bursa İli'nde hizmete girmiştir.

Bursa deneyiminin başarısı ve devletin sağladığı desteklerin sonucunda, Türkiye'de OSB'lerin sayısı hızla artmış olup, Bursa'dan sonraki aşamada Konya, Manisa, Gaziantep, Eskişehir ve Erzurum'da organize sanayi bölgeleri kurulmuştur. Zamanla OSB'ler ilçelerde de kurulmaya başlamıştır. Örneğin, Çerkezköy, Gerede, Tuzla, Osmaniye, Gebze, Bor, Menemen, İskenderun, Ünye, Tarsus, Mustafa Kemal Paşa, Akhisar, Merzifon ve Tire... gibi (Bayülgen ve Kütükoğlu, 2012: 4). Türkiye'de önceleri il merkezlerinde kurulan OSB'ler zamanla ilçelere doğru kaymaya başlamış ve sayıları hızla artmıştır.

1927 sayımında 13 milyon 648 bin kişi olarak tespit edilen Türkiye nüfusu 1960 sayımı geçici sonuçlarına göre, 27 milyon 830 bin kişidir ve iki sayım arasındaki artış % 104 dür. Yıllık ortalama artış hadleri İkinci Dünya Savaşı yılları dışında hemen her dönemde yüksektir. Daha da önemli olan nokta savaştan sonra nüfus artış hadlerinin büyük bir yükselme göstermesidir. 1940-1945 döneminde yıllık artış haddi % 10,6 iken 1945-1950'de % 22 olmuş, 1950-1955'de % 28,1 e ve 1955-1960'da % 29.5'e yükselmiştir. Bu son artış hadleri dünyadaki en yüksek artış hadleri arasındadır (DPT, 1963: 68). Türkiye'de kentleşme politikaları, 1960'dan sonra kalkınma planlarında yerini almıştır. 1963-1967 dönemini kapsayan 1. BYKP'da 1923'den 1963'e kadar geçen 40 yılda nüfusun iki katına çıkması ve bunun sonucu olarak süreklilik arz eden hızlı kentleşme eğilimine rağmen nüfusun büyük bir kısmı kırsal alanda yaşamaktadır. İlk defa 1960 yılından sonra uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planlarında kentleşme konusuna atıflarda bulunulmuştur, ancak ayrıntılı bir kentleşme politikasına yer verilmemiştir.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972): Genel olarak I. Beş Yıllık Kalkınma planındaki ilkelere burada da yer verilerek dengeli kalkınmanın sağlanmasından bahsedilmiştir.

Ülkenin kalkınmasında sanayileşme, kentleşme ve tarımda modernleşmenin çok önemli bir yeri olduğu vurgulanarak bunların ayrılmaz bir bütün olduğu ifade edilmiştir (Şahin, 2013: 146). Kentlerin daha da büyümesi ekonomik ve toplumsal

gelişme için olumlu bir eğilim olarak görülmesi nedeniyle kentleşmenin teşvik edilmesi gerektiği yönündeki bir yaklaşım söz konusuydu (Keleş, 2012: 78).

Bu kalkınma planında da bölge planlamasından söz edilerek bunun etkili bir araç olarak kullanılacağı, altyapı yatırımları yetersiz olan bölgelere öncelik verileceği, sanayi yatırımlarına devam edilmesi gerektiği söylenmiştir. Dolayısıyla bu amacın gerçekleştirilmesi için özel sektöre kredi, vergi indirim, ucuz enerji gibi destekleyici teşviklerin sağlanması gerektiği belirtilmiştir (Dinler, 1994: 200). Ayrıca bu teşviklere ilave olarak bu planda organize sanayi bölgelerinden bahsedilerek yatırım bölgeleri oluşturulması ve müteşebbisler açısından uygun yatırım alanları meydana getirilmesi de istenmiştir.

2. Beş Yıllık Sanayi Dönemi'nde sanayi bölgeleri sorununu en alt kademedен ele almanın zorunluluk olduğu ve bu sorunu çözmek için organize sanayi bölgelerinin kurulması ve geliştirilmesinin teşvik edileceği belirtilmiştir (DPT, 1968: 118). Organize sanayi bölgelerinde ve tamamlanacak sanayi dallarında özel tarife uygulanmasına gidileceğine de ayrıca verilmiştir (DPT, 1968: 559). 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972) bölgelerarası dengenin sağlanması temel hedeflerden biri olarak belirlenmiştir. Bunun için sanayi teşviklerinin artırılması ve organize sanayi bölgelerinin belli merkezlerde yoğunlaştırılması üzerinde durulmuştur (Yurdakul, 2005: 37). 2. BYKP'da sanayi bölgeleri sorununu en alt kademedен itibaren ele alma zorunluluğuna atıfta bulunularak, bu sorunu çözmek için organize sanayi bölgelerinin kurulması ve gelişmesi teşvik edilecektir.

Bu kapsamda Manisa, Konya, Gaziantep, Eskişehir ve Erzurum illerinde Organize Sanayi Bölgelerine bu plan döneminde başlanılmıştır.

Bu kalkınma planında kentleşmenin sanayinin taleplerine göre gelişmesinin destekleneceği belirtilerek, düzenli kentleşmenin desteklenmesi ve özendirilmesi ilkesi benimsenmiştir. Bölgesel arası dengesizlikleri gidermek ve dengeli kalkınmaya atıfta bulunarak, İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi gelişmiş yerlerin dışında yeni gelişmiş merkezlerin oluşturulması öngörülmüştür (Erkan, 2010: 91). Planlı sanayi ve düzenli kentleşmenin sağlanması amacıyla öngörülen araçların başında ise organize sanayi bölgelerinin kurulması gelmiştir. İlk Bursa'da olmak üzere zamanla Türkiye'de OSB'lerin sayısı hızla artmıştır. Bursa'dan sonra ise Konya, Manisa, Gaziantep, Eskişehir ve Erzurum gibi yerlerde organize sanayi bölgeleri kurularak,

OSB'lerin sanayileşme ve kentleşme üzerindeki avantajlarından yararlanmak istenmiştir.

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977): III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, "geri kalmış yöre" kavramı yerine "kalkınmada öncelikli yöre" kavramı kullanılarak geri kalmış bölgelerin coğrafi olarak tespitindeki zorluk nedeniyle yalnızca geri kalmış bölgeleri değil geri kalmış yöreleri de kalkındırıcı bir politika izlenmesi gerektiği benimsenmiştir. Yeni kurumların kurulması, kalkınma çalışmalarında kamu-özel teşebbüs arasında güçlü bir işbirliği ve koordinasyon sağlanması öngörülmüştür (Dinler, 1994: 202-203). Böylelikle milli bütünlük içerisinde oluşturulacak bir politika ile bütüncül sosyal ve ekonomik kalkınmanın sağlanması amaçlanmıştır.

Bu plan diğer kalkınma planlarında olduğu gibi sanayileşmeye ağırlık veren ve yatırımlarda artış öngören bir özellik göstermektedir.

III. Beş Yıllık Kalkınma Planında, organize sanayi bölgelerinin ekonomik gelişme potansiyeli gösteren şehirlere kademelenme önceliklerine göre, sanayileşmeyi düzenleyici bir araç olarak kullanılması hedeflenmiştir (DPT, 1973: 855). Organize sanayi bölgelerinin fiziki planlama ve kentsel gelişme açısından düzenleyici rolü vurgulanmıştır (Arpa, 2014: 23). Böylelikle bu kalkınma planında organize sanayi bölgelerinin, kentsel gelişme açısından sanayileşmeyi düzenleyici bir araç olarak kullanılması amaçlanmış ve buna vurgu yapılmıştır.

Bu plan döneminde organize sanayi bölgelerine ilişkin olarak, kent ve köy ölçeğinde ana yerleşme dokusunun kalkınmaya uyumu sağlanarak kentlerde iş imkanları yaratılacaktır. Bunlara fonksiyonel bir nitelik kazandırılıp özellikle kamu sanayi yatırımlarının ve organize sanayi bölgelerinin çevresinde belediye disiplininin kurulması öngörülmüştür (DPT, 1973: 1003). Böylelikle Türkiye'nin yerleşme düzeninin genel kalkınma hedeflerine uygun olarak biçimlendirilebilmesi için kamu sanayi tesisleri ve organize sanayi bölgelerinin çevresinde belediye teşkilatlarının kurulmasına önem verileceği vurgulanmıştır.

Bu dönemde organize sanayi bölgelerinin sanayileşmeyi düzenleyici ve kentleşmeyi disipline edici bir araç olarak ele alındığı görülmektedir (Cansız, 2010: 46). OSB'lerin sanayileşmeyi toplulaştırarak, kentleşmeyi de kontrol altına alarak kentsel planlama amaçlanmaktadır.

Ülkelerin kalkınmasında çok önemli bir yere sahip olan sanayileşmenin zamanla çevre ve insan hayatı üzerindeki olumsuz etkilerinin olduğu görülmüştür. Bu nedenle sanayileşmenin kontrolsüz ve gelişigüzel büyümesinin yol açtığı sorunların önlenmesi ve kentlerin planlı büyümelerinin sağlanması amacıyla organize sanayi bölgelerinin etkin bir araç olarak kullanılması düşünülmüştür.

Nüfusun % 66'sı 10.000'den nüfuslu kırsal alanlarda yaşamakta olup, kırdan kente yapılan göçler, kentleşme hızının büyümesine ve dengesiz bir kentleşmenin doğmasına yol açmıştır (DPT,1973: 976).

Bu dönemde Bilecik, İnegöl, Eskişehir, Çorum, Kayseri, Çerkezköy, Ankara, Malatya, Denizli, Bolu, Adana, Mardin ve Tokat Organize Sanayi Bölgesi'nin yapımına başlanılmıştır.

Planlı dönemde Doğu Marmara yöresi özellikle de İstanbul büyük nüfus çekim merkezi haline gelmiştir. Bunun yanında Ankara, Antalya Adana, Diyarbakır, Gaziantep ve Van yörelerinin nüfus içindeki nispi önemi planlı dönem boyunca artmışsa da gelişme Doğu Marmara ölçüsünde olmamıştır. 1965 yılı nüfus sayımının sonuçlarına göre iç göçlerin % 46.1'i Marmara yöresi, %36.6'ı İstanbul metropolü çekmiştir. Öte yandan, Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu yöreleri göç veren başlıca bölgeler niteliğinde görülmektedir. Bu yöreler toplam iç göç hareketinin % 70'ine kaynaklık etmiştir (DPT, 1973: 92-93). 3. BYKP'da İstanbul, İzmir ve Ankara'da yaşayan nüfusun toplam kent nüfusunun % 31'e ulaşmasının, dengeli ve aşamalı bir kentleşmeden çok büyük kent olgusunu yansıttığı belirtilmiştir.

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983): Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı iki kesim olarak düzenlenmiştir. 1. Kesimde: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ekonomik ve toplumsal sonuçlarının değerlendirilmesi hususu ile IV. BYKP'nın ana hedefleri ve temel politikaları konularına yer verilmiştir. 2. Kesimde ise: tüm sektörlerin ayrıntılı bir değerlendirilmesiyle birlikte sektörel hedefler, ilke ve politikalarına yer verilmiştir (DPT, 1979: 4).

Bu plan ile bir yanda ekonomik büyüme hızlandırılmak istenirken diğer yandan gelir dağılımını iyileştirici ve işsizlik oranlarını düşürücü amaçlar hedeflenmiştir (Özer, 2002: 9).

Özellikle gıda ve tekstil sektörlerinin büyümesi ve gelişmesi için bunların bir arada uygulanacağı organize sanayi bölgeleri benzeri sanayi bölgelerinin kurulması

öngörölmüştür (Yılmaz, 2011: 20). Dolayısıyla Türkiye'nin gelişmesinde bölgelerin olanakları da göz önünde tutularak değerlendirilmek istenmiştir.

IV. Plan'da imalat sanayisinin teknoloji yaratma aşamasına geçmesi, ileri ve rekabetçi bir sanayi yapısının temellerini oluşması gerektiği; sanayideki yerli girdinin arttırılması, ara ve yatırım malları üretimine yönelmesi konusu vurgulanmıştır. Ayrıca sağlıklı ve hızlı sanayileşme ile ulusal savunma gücü arasında güçlü bir etkileşim ve birbirini destekleyici bağlantı olduğundan bu plan döneminde ulusal savunmanın daha da güçleneceği ve sanayileşmeyi hızlandıran bir etki yapacağı belirtilmiştir (DPT, 1979: 3).

Organize sanayi sitelerinin sanayileşme çabalarında yatay ya da dikey bütünleşmeyi sağlayıcı bir anlayışla kurulmaları sağlanacak, bunların altyapı gereksinmelerinin ilgili kamu kurumlarınca karşılanması için gerekli düzenlemeler yapılacaktır. Ayrıca organize sanayi sitelerinin kuruluş işlemlerini yönetmek amacıyla uygulanacak ortak ilkeler saptanarak bunların denetimleri yapılacaktır. Bu amaçla gerekli eşgüdüm ve işbirliğini sağlamak Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın sorumluluğu altında gerçekleştirilecektir (DPT, 1979: 278). 4. BYKP'da (1979-1983) OSB'lerin Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın sorumluluğu altında olacağı, sanayileşme çabalarında bütünleşmeyi sağlayıcı bir anlayışla kurulmalarının sağlanacağı ve altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılacağı ifade edilmiştir.

4. BYKP'da kentleşme olgusunun toplumsal değişimi vurgulayan bir süreç olduğu belirtilerek, gerek kentsel gerekse kırsal nüfus artış göstermekle birlikte, kentsel nüfusun hızla artmakta olduğundan kentleşme oranının sürekli artmaktadır. Kentsel nüfus artışı beraberinde giderek artan bir konut ihtiyacı doğurmuştur. Mevcut konut stoku bu talebi karşılayamayacak hale gelmiş ve kamu kesimi de konut yapımında yetersiz kalınca büyük kentlerin çevresi gecekondu kuşaklarıyla sarılmaya başlamıştır. Bu tip bir kentleşme hizmet ve altyapı ihtiyaçlarını artırmakta ve kentsel altyapı yatırımlarına aktarılabilen kamu kaynaklarının yetersizliğine neden olmuştur (DPT, 1979: 77-78). Büyük kentlerdeki hızlı nüfus artışı ve bu artışa cevap veremeyen barınma sorunu beraberinde gecekondulaşmayı getirmiştir. Böylelikle kentlerde nüfusun büyük bir kısmı gecekondu mahallelerinde yaşamak zorunda kalmıştır.

Bu kapsamda 1950-1980 dönemi kapsayan kentleşme hareketleriyle ilgili şunlar söylenebilir.

1950’li yıllar Türkiye’de kentleşmenin hızlandığı bir dönemdir. Söz konusu dönemde, bir yandan mevcut kentlerin nüfusu hızla artarken diğer yandan da çok sayıda yerleşke kent statüsü kazanmaya başlamıştır. 1950 sonrasında nüfusun ülke bütünündeki olağanüstü artışı dikkat çekmektedir. Örneğin 1950’de ülkede idari ölçüde göre kent kabul edilen kentlerde 5.244.337 kişi yaşarken, bu rakam 1980’de 19.645.007 kişiye yükselmiştir (Işık, 2015: 61). Kentleşmenin 1950’lerden sonra hızlanışının nedeni, uygulamaya konulan yeni sosyo-ekonomik politikalar sonucu olmuştur. Kentleşmede yaşanan hızlanma yalnızca tarımda makineleşmeden değil, hızlanan toplumsal sürecin de bir sonucudur (Erkan, 2010: 87). Bu gelişmelere bağlı olarak 1950 sonrası yıllar, Türkiye’de kırdan kente göçün hızlandığı ve kentleşmenin arttığı bir dönem olacaktır.

Çizelge 2: Türkiye’de 1950-1980 Arası Kır-Kent Nüfus Sayıları ve Oranları

Yıl	Kır Nüfusu	Kent Nüfusu	Kır (%)	Kent (%)
1950	15.702.851	5.244.337	75.0	25.0
1955	17.137.420	6.927.343	71.2	28.8
1960	18.895.089	8.859.731	68.1	31.9
1965	20.585.604	10.805.817	65.6	34.4
1970	21.914.075	13.691.101	61.5	38.5
1975	23.478.651	16.869.068	58.2	41.8
1980	25.091.950	19.645.007	56.1	43.7

Kaynak: TÜİK Verilerinden Derlenmiştir, 2013

Tablodan da anlaşılacağı üzere, 1950’de kentlerde 5.244.337 kişi yaşarken, bu rakam 1955’de 6.927.343 kişiye, 1960’da 8.859.731’e, 1965’de 10.805.817 kişiye, 1970’de 13.691.101 kişiye, 1975’de 16.869.06’e, 1980’de 19.645.007 kişiye çıkmıştır.

1950 yılında % 25 olan kent nüfusu, 1950 sonrasında kentleşmede yaşanan hızlanmaya bağlı olarak 1980 yılında % 43’e yükselmiştir. Düşük kentleşmenin yaşandığı 1927’den 1950 yılına kadar geçen sürede % 24’ten % 25’e çıkan

olarak Denizli ile Manisa gibi kentler katılmıştır. Marmara Bölgesi'nde İstanbul daha da nüfuslanırken, Bursa ve İzmit özellikle sanayileşmede kaydettikleri hızlı gelişmelerle bölgedeki yerlerini alırken, Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminde liman kenti Samsun ile batıda kömür çıkarımı ile göç alan Zonguldak ve doğuda Trabzon başlıca kentler olarak dikkat çekmektedir. İşletmeye açılan rafineri ile Batman, savunma sanayindeki büyük yatırımlarla Kırıkkale, demir-çelik fabrikalarının kurulmasıyla Ereğli ve Karabük nüfusu en hızlı artan kentler olmuştur (Işık, 2015: 63-64). Söz konusu bu dönemde, bu kentlerin kent nüfuslarının artışında sanayi ve sanayi faaliyetlerin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Nitekim Marmara Bölgesi'nde İstanbul, Bursa ve İzmit, Akdeniz Bölgesi'nde Adana, Mersin, Tarsus ve İskenderun, Ege Bölgesi'nde İzmir, Manisa ve Denizli, İç Anadolu'da Ankara, Kayseri, Konya ve Kırıkkale, Güney ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nde Batman ve Gaziantep daha çok sanayi merkezi olmalarıyla dikkat çekmektedir.

4.4.Neo-Liberal Kalkınma Dönemi (1980 Sonrası Dönem)

Bu dönemin temel özelliği, 1980 ile birlikte iç pazara dönük ithal ikameci modelden, yurt içi talebi düşürmek amacıyla ücretlerin kısılarak ihracatın teşvik edildiği bir ekonomik yapıya geçme isteğidir.

24 Ocak Kararları: 1980 yılı Türk ekonomisi açısından çok önemli bir dönüm noktası olup bunda da 24 Ocak Kararları'nın çok önemli bir payı vardır.

Türkiye'nin 1970'li yılların sonlarında içine düşmüş olduğu ekonomik ve siyasal krizin ardından yürürlüğe konulan "24 Ocak Kararları", bir istikrar programı olarak düşünülmüş ve neo-liberal politikaların hâkim olacağı yeni bir döneme girişin başlangıcı olmuştur. Bu program devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi unsurların uygulanmasını içermektedir. İçeride ve dışarıda piyasa serbestisi, uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi hedefi etrafında oluşturulan bir yapısal uyum perspektifini karakterize etmektedir (Gölbaşı, 2007: 162). Çalkantılı siyasi olayların ve ekonomik bunalımın yaşandığı böyle bir süreçte yeni bir istikrar programı olan 24 Ocak Kararları Türkiye ekonomisinde yapısal pek çok yenilik getirmiş ve önemli dönüşümlere sebep olmuştur. Bu dönemin temel özelliği liberal temelli, ekonominin serbest piyasa

koşullarına göre çalışmasını sağlamaya yönelik ve ihracat ağırlıklı bir kalkınma modelini öngören dışa açık bir politika öngörmesidir.

24 Ocak Kararları'nın ana hatları ile amaçları şu şekilde sıralanabilir (Özyakışar ve Öztürk, 2005: 45):

- Devletin ekonomideki payının azaltılarak yerine özel kesimin payını arttırmak.
- Ekonomide makro ve mikro dengelerin belirlenmesinde idari kararların yerine piyasa fiyat mekanizmasının geçerli olmasını sağlamak.
- İthalat serbestisi getirmek.
- Yabancı sermaye teşvik edilerek fiyat rekabeti sağlamak.

24 Ocak Kararları ile para, maliye, dış ticaret ve döviz kuru politikalarında köklü değişikliklere gidilerek, içe dönük ithal ikameci bir sanayileşme yerine dışa dönük ihracata dayalı bir sanayileşme modeli öngörmüştür (Egeli, 1998: 2). 1980'lerden sonra Türk ekonomisinde gözlenen gelişmelerin en önemlilerinden biri ihracat yapısında gerçekleşen dönüşümdür. İmalat sanayi ihracatının toplam ihracat içindeki payının artması ile beyaz eşya, otomotiv gibi teknolojisi yüksek ürünlerin ihracatındaki artışlar bunun en önemli göstergeleridir (Kirmanoğlu, 2004: 301). Bu kararlar ile başlayan dışa açılma sürecinden beklenen şey, ihracata dayalı bir sanayileşme stratejisi ile birlikte ülke gelirlerini daha da arttırmak ve bu artış sayesinde ülkenin daha gelişmiş bir ülke olmasını sağlamaktır.

24 Ocak 1980 Programı ile birlikte hizmet sektörü, özellikle turizm ve bankacılık olmak üzere yabancı sermaye girişinde hızlı bir artış olmuştur. Türkiye ekonomisi dünyayla eskisinden çok daha derinlemesine bir bütünleşmeye girmiştir. İhracat ve ithalatın milli gelir içindeki payı hızla artmıştır (Çakıroğlu, 2007: 56). Bununla birlikte piyasalarda yaşanan bu gelişmelerin yanında ekonomide ciddi fiyat artışları olmuş ve faiz oranları yükselmiştir.

5 Nisan Kararları: Bu dönemin ele alınması gereken diğer önemli bir ekonomik kararı ise Türkiye ekonomisinde temel yapısal değişiklikler yaratan 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararlarından sonra ekonomi üzerinde ciddi etkileri olacak olan 5 Nisan Kararları'dır.

Genel olarak ekonomik istikrar ile birlikte yapısal bir iyileştirmeyi sağlamak

amacıyla alınan ve bir takım kararları kapsayan 5 Nisan Kararları'nın alınmasına özellikle 1990 yılından sonra kamu açıklarının hızla artması ve bu açığın dış ve iç borçlanma ile finanse edilmesinin sürdürülemez bir noktaya gelmiş olması yatmaktadır.

Bu kararların ana ilkeleri şu şekilde özetlenebilir (Çakıroğlu, 2007: 60-61):

- Döviz ve mali piyasalarda istikrarın ve TL'ye güvenin tekrar sağlanması,
- Enflasyonun hızlı bir şekilde düşürülmesi,
- Kamu kesimi gelir-gider dengesinin kurulması,
- Ödemeler bilançosu açıklarının düşürülmesi,
- Özelleştirilmelerin hızlandırılması,
- İhracatın özendirilmesi ve ithalatın azaltılması,
- Kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi,
- Tarım, sosyal ve güvenlik alanlarında reformların yapılması,
- Döviz kurları ve faiz oranlarının piyasa koşullarına göre belirlenmesi,
- Devlet bütçesinde tasarruf uygulamalarına ağırlık verilmesi amaçlanmıştır.

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989): V. Beş Yıllık Planın temel amaçları kısaca şu şekilde ifade edilmiştir: Toplumun refah seviyesinin attırmak. Bir taraftan verimlilik artışı sağlayan ve ihracatı teşvik eden diğer taraftan ise tarımsal gelişme potansiyelini ve millî savunma gereklerini gözeterek bir yapı içinde sınai üretiminin payını arttırmak. İstihdamı yükseltmek. Gelir dağılımını düşük gelirli gruplar lehine değiştirmek. Kalkınmada öncelikli yörelerde gelişmeyi hızlandırılmak ve sosyo-ekonomik altyapının geliştirilmesini sağlamaktır (DPT, 1985: 1).

Bu planda sanayinin önemi üzerinde bir kez daha durularak sanayileşmenin ülke geneline yayılması ve sanayileşme için uygun yerlerin tespit edilmesi gerektiği hususları belirtilmiştir.

Bu dönemde tarım sektörü katma değerinin yılda ortalama % 3.6, sanayinin % 7.5, hizmetlerin % 6.5'lik hızla artacağı tahmin edilmiştir. Gelişmeler sonucunda tarım sektörünün 1984 yılında GSYİH içinde % 17.7 olan payı 1989 yılında % 15.5'e düşmüş, sanayi sektörünün ise 1984'de % 31.9 olan payı 1989'da % 33.7'ye yükselmiş ve hizmetler sektörünün 1984 yılında GSYİH içinde % 50.4 olan payı 1989 yılında % 50.8 civarında kalmıştır (DPT, 1985: 3).

Sanayi potansiyeli ve önemli ulaştırma imkanları bulunan yerleşme merkezlerinde Organize sanayi bölgeleri, gelişmiş bölgelerde ise ihtisaslaşmış organize sanayi bölgeleri kurulacaktır. Organize sanayi bölgelerinin planlaması ve kamulaştırılması yapılırken ayrıca bu sanayi bölgelerinin çevresinde kurulması muhtemel yan sanayi ve konut alanlarının da göz önünde bulundurularak bütüncül bir yaklaşımla ele alınması sağlanacaktır. Organize sanayi bölgesi bulunan yerlerde tamamlayıcı faaliyetlerin yer aldığı küçük sanayi sitelerinin de kurulması teşvik edilecektir (DPT, 1985: 165). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985-1989) OSB'lerde yapılacak yatırımlara ilave teşvikler sağlanacağı, OSB'lerin yer seçiminde bölgesel gelişme Şemalarının esas alınacağı, Şehirlerde sanayinin planlı yerleşmesine vurgu yapılarak Şehrin düzenli gelişmesine ve evre sağlığına katkıda bulunacak Şekilde destekleneceği ifade edilmiştir (Arpa, 2014: 23-24). OSB'lerin sanayi potansiyeli olan yerlerde ihtisaslaşmış Organize Sanayi Bölgelerinin ise gelişmiş bölgelerde kurulması konusu ele alınmıştır. Ayrıca OSB'lerin bulunduğu yerlerde küçük sanayi sitelerinin kurulmasının teşvik edileceği ifade edilmiştir.

5. BYKP'da kentleşme ile ilgili prensip ve ilkeler ise Şöyle belirtilmiştir: Bu plan döneminde Şehirleşme hızının % 4.6 olacağı tahmin edilmiştir. Kent ve kırsal nüfus oranının eşitlenmesi ve bu dönem sonunda nüfusun yarısından fazlasının 200.000 den fazla nüfusa sahip kentlerde yaşayacağı ngrlmştir. Ekonomik faaliyetler ve sanayileşme için yer seçiminin önemi vurgulanmaktadır. Kentleşme ve kalkınmanın doğal ve kaçınılmaz sonucu olan kentleşme boyutunun mümkün olan en olumlu Şekilde yönlendirilmesi ve gerek sosyal yapı, gerekse ekonomik gelişmeye katkısının artırılması amacıyla Şehirlerde hizmet standardını yükseltecek yatırım ve politikalara daha fazla ağırlık verilmesinin önemi vurgulanmıştır. Şehirlerin meknda dengeli dağılımını sağlamak amacıyla ekonomik potansiyele sahip orta büyüklükteki Şehirlere ekonomik faaliyetlerin yönlendirilmesi için teşvikler uygulanacaktır (DPT, 1985: 164-165). Ekonomik faaliyetlerin küçük ve orta ölçekli illere kaymasını temin etmek amacıyla ekonomik destek uygulamalarını gidileceği belirtilerek, dengeli bir kalkınma ngrlmştir.

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994): Bu dönem Türkiye'nin içeride ve dışarıda bir takım olumsuzluklarla karşılaştığı bir dönem olup, V. Planın aksaklıklarını giderme amacı taşımaktadır.

Bu planda ifade edilen dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği düşürmek, bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklarını azaltmak bu planın başlıca amaçlarıdır (DPT, 1990: 1). Önceki planlarda olduğu gibi toplumun sosyo-ekonomik yapısını yükseltmek VI. Beş Yıllık Planın temel amacı olarak ifade edilmiştir.

Kalkınmada öncelikli yörelerde imalat sanayi, madencilik ve bunlara dayalı sanayilerin kurulmasında Devletin öncülük yapmasına devam edilecektir. Fiziksel ve sosyal altyapıdaki eksiklerin giderilmesine yönelik kamu yatırım faaliyetleri sürdürülecektir. Bunlara ilave olarak özel kesim yatırımlarının artırılmasını sağlamak amacıyla özel bir fon oluşturulacaktır (DPT, 1990: 319).

Ayrıca sanayileşmenin iktisadi kalkınmanın ana unsuru olarak bir kez daha kabulü ile birlikte enerji, madencilik, ulaştırma ve imalat sanayi gibi sektörlerle atıflar yapılarak bunların geliştirilmesi ve desteklenmesi üzerinde durulmuştur.

Bu dönemde sanayi finansmanın yetersizliği, sermaye piyasasının güçlü olmaması, banka kredilerinin sınırlı bir seviyede kalması, tarım ve ticaretten sanayiye olan geçişin zor olması, bilgili, yetenekli ve tecrübeli girişimcilerin sayılarının azlığı, sanayi sektörü dışındaki sektörlerdeki karlılık oranının daha yüksek olmasının sanayi yatırımlarına kaymayı düşürmesi temel sorunlar olarak görülmüştür (Ateş, 2008: 67). Parasal sermaye ile birlikte nitelikli beşeri sermayenin yetersizliği beraberinde sanayi yatırımlarını düşüren önemli bir etkidir.

1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Plan döneminde sanayinin bölgeler arasında dengeli dağılımının sağlanması ve sınai gelişmenin teşviki amacıyla organize sanayi bölgeleri yapımına devam edileceği, yer seçimi kararlarında bölge gelişme şemalarının esas alınacağı ifade edilmiştir (DPT, 1990: 318). Sanayinin bölgeler arasında dengeli dağılımının ve sınai gelişmelerin teşviki amacıyla OSB yapımına devam edileceği belirtilerek bir yandan sanayileşmenin teşvik edilmesi bir yandan da düzenli kentleşmenin sağlanması amaçlanmıştır.

VI. Kalkınma Planı döneminde tamamlanan 25 adet organize sanayi bölgesi 5.6 bin hektarlık alanı ve 3.370 sanayi parselini kapsamaktadır. Böylece 1994 sonu itibarıyla 8.8 bin hektarlık alanda 5.320 sanayi parseli ile toplam 37 adet organize sanayi bölgesi kurulmuştur. Ayrıca 1995 yılı yatırım programında 19'u etüd safhasında olmak üzere, 9.688 hektarlık alanı kapsayan toplam 81 adet organize

sanayi bölgesi projesi yer aldığı belirtilmiştir (DPT, 1996: 66). Türkiye'deki sanayileşmeyi hızlandırmada kullanılan önemli enstrümanlardan sayılan OSB'lerin kalkınma planlarında yer bulun önemine binaen sayıları her geçen artmıştır. Bu kalkınma planı döneminde de 25 adet OSB tamamlanarak hizmet vermeye başlamıştır.

VI. BYKP'da (1990-1994) kentleşme hızının % 4.58 olacağı tahmin edilmiştir. Yerleşme kademeleşmesinin ülke çapında dengeli dağılımı için orta büyüklükteki şehirlerin gelişmesinin desteklenmesi esas olduğu belirtilmiştir. Büyük kentlerin ve metropollerin nüfuslarının artacağı, ekonomik ve sosyal etkilerinin genişleyeceği öngörülmüştür (DPT, 1990: 314-315).

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000): Bu planın “Dünyada Gelişmeler ve Türkiye” başlığında dünyadaki küresel gelişmelerden bahsedilerek bu yeni dönemin belirleyicisi olarak bilim ve teknolojilere dayanan yeni piyasa sistemi görülmüştür.

Böyle bir ortamda iktisadi ve sosyal hedeflere ulaşmada piyasa sistemi ile devlete birbirlerini destekleyici ve tamamlayıcı önemli görevler düşmektedir. Bu nedenle yeni sanayileşme politikalarıyla birlikte yerli firmaları geliştirici bir ortam hazırlamalıdır. Bunun yanı sıra uluslararası firmaların yerli üretimdeki payını artırmayı kolaylaştırıcı ve yerli firmaların da uluslararası firmalarla dışarıda bağlantılar kurmalarını destekleyici politikaları kapsayan, dünyayla entegre olmuş ekonomik bir model öngörülmüştür (DPT, 1996: 2). Bu modelde devletin yönlendirici olması öngörüldüğünden doğrudan ekonomik etkinliklerde bulunmasının doğru olmayacağı söylenerek, sanayi üretiminde bilgi ve teknolojiye dayanarak yararlanılması özendirilerek bir yandan da AR-GE faaliyetlerine ağırlık verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

VII. BYKP'da (1996-2000) mevcut tesislerin organize sanayi bölgelerine taşınmasının özendirilmesine ağırlık verileceği, doluluk oranı düşük organize sanayi bölgelerinin bulunduğu yörelerin dışındaki sanayi yatırımlarının zorunlu haller dışında desteklenmeyeceği ifade edilmiştir (DPT, 1996: 69). GAP yöresindeki organize sanayi bölgeleri bu plan döneminde tamamlanacak ve küçük sanayi sitelerinin yapımına önem verilecektir (DPT, 1996: 176). Özel sektör yatırımlarını seçilecek bölgesel gelişme merkezlerine yönlendirmede hem düzenli kentsel gelişme

hem de endüstriyel faaliyetler için dışsal ekonomilere sahip organize sanayi bölgelerinden azami ölçüde yararlanılacaktır. Kalkınmada öncelikli yörelerde inşaatı devam eden, kamulaştırma ve etüd-proje aşamasında bulunan organize sanayi bölgeleri bu plan döneminde süratle bitirilecek ve ihtisaslaşmaları sağlanacaktır (DPT, 1996:177). Ayrıca Bu Kalkınma Planında OSB'lerin düzenli kentsel gelişme ve endüstriyel faaliyetler için dışsal ekonomiler sağlama gibi olumlu özelliklerine vurgu yapılmıştır.

1999 sonu itibariyle 11.839 hektar büyüklüğünde 5.425 tesis kapasiteli 48 adet organize sanayi bölgesinin altyapısı tamamlanarak sanayicinin hizmetine sunulmuştur (DPT, 2001:170).

VII. BYKP'da kent planlamasının fiziki ve sayısal bilgi bazının geliştirilmesi, organizasyon eksiklerinin tamamlanması ve planlamada yeni yaklaşım ve teknolojilerin kullanımı hedeflenmiştir. Kente göç eden nüfusun kentleşme sorunları üzerinde dikkatle durularak eğitim kurumları, gönüllü kuruluşlar, sivil örgütler ve kitle iletişim araçlarıyla eğitsel uyum programları hazırlanması ve uygulaması amaçlanmıştır (DPT, 1996: 78-80).

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005): Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Marmara ve Düzce depremlerinin zararlarının giderilmesi kapsayacak içerikte hazırlanmıştır. Ayrıca konut sayısının artırılması, kaçak yapılaşma ve gecekondulaşmanın önlenmesi gerektiği belirtilmiştir (Keleş, 2012; 493). Bu dönemde kaçak yapılaşma temel sorunlardan bir olarak görülmüştür.

VIII. Plan Döneminin Amaç ve İlkeleri Kısmında; kesintisiz ve istikrarlı büyüme sürecine girildiği, Avrupa Birliği üyeliği sürecindeki yapısal dönüşümlerin gerçekleştirileceği, Türkiye'nin dünya ile bütünleşmenin sağlanması ve daha güçlü, etkili ve saygın yer edindiği bir dönem olacağı belirtilmiştir. Maastricht Kriterlerinin sağlanmasına önem verileceği, ekonomide etkinliği artıracak kurumsal ve yapısal reformların zamanında gerçekleştirilmesi, enflasyonu AB kriterleri ile uyumlu düzeylere düşürülmesi, ekonomide sürdürülebilir bir büyümeyi sağlamak amaçlı siyasi ve ekonomik konular üzerinde durulmuştur (DPT, 2001: 26-28).

Planda sanayileşme: madencilik, imalat sanayi ve KOBİ'lerin geliştirilmesi başlıkları altında incelenmiştir.

1999 yılı sonu itibarıyla 11.839 hektar büyüklüğünde 5.425 tesis kapasiteli 48 adet organize sanayi bölgesinin altyapısı tamamlanarak sanayicinin hizmetine sunulmuştur. Doluluk oranının % 62 olduğu ve 3.383 tesisin üretime geçtiği, toplam 48 adet bölgede, 270.800 kişinin istihdamına imkan sağlandığı belirtilmiştir (DPT, 2001: 170). Bu planlı kalkınma döneminde hizmete giren OSB sayısı 48'dir.

Yerel girişimciliğin harekete geçirilmesi ve istihdam açısından önem taşıyan organize sanayi bölgelerinin yurt dışında yaygınlaştırılmasına özen gösterilecektir. Sanayileşmenin kentsel gelişmeyi olumlu etkilemesi amacıyla orta büyüklükteki kentlerde alt yapısı hazırlanmış sanayi bölgeleri geliştirilecektir. Organize sanayi bölgelerinde orta büyüklükteki sanayi için arsalar üretilecektir. Organize sanayi bölgelerinde atıkların geri kazanımı ve çevreye zararlarının giderilmesi amacıyla kurulacak tesisler desteklenecektir. 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu'nun işleyişine yönelik gerekli mevzuat çalışmalarının yapılacağına dair hususlara bu planda yer verilmiştir (DPT, 2001: 171).

Özetle 8. BYKP'da yerel girişimciliği harekete geçiren ve istihdam yaratan OSB'lerin yurt genelinde yaygınlaştırmaya özel önem verileceği ifade edilmiştir. Ayrıca OSB'lerde orta büyüklükteki sanayi yerleri için arsa üretileceği ve çevreye olan duyarlılık kapsamında atıkların geri kazanımı üzerinde durulmuştur. OSB mevzuatında eksikliği hissedilen ya da ihtiyaç duyulan konularda mevzuat çalışmaları yapılacağı belirtilmiştir.

VIII. BYKP döneminde, kentleşme hızının yıllık ortalama % 4.75 olacağı, 2000 yılında 43,3 milyon olduğu tahmin edilen kentsel nüfusun, 2005 yılı sonunda 54.7 milyona ulaşarak toplam nüfusun % 78'ni oluşturması beklenmektedir. Ayrıca Türkiye'de kentleşme süreci, gelişmiş ülkelerden farklı olarak büyük ölçüdede kent yoksulluğunun kır yoksulluğuna tercih edildiği bir göç olgusu olarak şekillenmiştir. 2000 yılı sonunda, % 23'ü İstanbul'da olmak üzere kentsel nüfusun % 44'nün nüfusu 1.000.000'u aşan kentlerde yer alması beklenmektedir (DPT, 2000: 170). Bu planda kentleşmeyle beraber ortaya çıkan uyum sorunlarına dikkat çekilmiştir. Hızlı kentleşme ve sosyal değişimin yaşanmaya devam edeceği, kültürel yozlaşmaya ve değer yargılarındaki aşınmaya fırsat verilmemesi amacıyla milli kültürün temel belirleyiciliği çerçevesinde kent ve kentlilik kültürünün oluşturulmasına dönük çalışmalar yapılacağı vurgulanmıştır

IX. Kalkınma Planı (2007-2013): Bu plan yedi yıllık dönemi kapsayan ilk kalkınma plan olma özelliğine sahiptir.

Uluslararası gelişmeler ve temel eğilimler doğrultusunda ekonominin geçmiş dönemdeki gelişmesi ile mevcut ekonomik ve sosyal gelişmeler dikkate alınarak hazırlanan Dokuzuncu Kalkınma Planının Vizyonu: İstikrarlı büyüyen, gelirini daha adil bölüşen, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumu temelli ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye şeklinde ifade edilmiştir. (DPT, 2007: 3). Ekonomik büyümenin ve sosyal kalkınmanın batı ve dünyayla entegre olmuş bir Türkiye ile gerçekleştirmeye çalışılacaktır.

IX. Plan döneminde, vizyonunun gerçekleşmesi yolunda aşağıda yer alan stratejik amaçlar, gelişme eksenleri olarak belirlenmiştir (DPT, 2007: 1):

- Rekabet gücünün artırılması,
- İstihdamın artırılması,
- Beşeri gelişme ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi,
- Bölgesel gelişmenin sağlanması,
- Kamu hizmetlerinde kalitenin ve etkinliğin artırılması.

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2007-2013) organize sanayi bölgelerinin ihtiyaçları yeterli düzeyde karşılanamamıştır (DPT, 2007: 33). İhtisas organize sanayi bölgelerinin kurulmasına önem verilecektir (DPT, 2007: 80). Üniversite-sanayi işbirliğine ve yerel uzmanlaşmaya dayalı üretimi desteklemek üzere uygun bölgelerde sektörel organize sanayi bölgeleri uygulamasına geçilecektir (DPT, 2007: 92). 9. BYKP'de ihtisas organize sanayi bölgelerine ağırlık verileceği, üniversite-sanayi işbirliğine ve yerel uzmanlaşmaya dayalı üretimi desteklemek amacıyla uygun bölgelerde sektörel OSB uygulamalarının hayata geçirileceği konularına yer verilmiştir.

IX. BYKP'da (2007-2013) yoğun göç ve çarpık kentleşmenin oluşturduğu uyum sorunlarının, terör ve asayiş başta olmak üzere toplumsal bütünlüğü ve uyumu zedeleyici ortamları hazırladığı belirtilmiştir. Bu kapsamda, ulusal ve yerel düzeyde, topluma entegrasyon ve aidiyet duygusunu geliştirici önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır. Tarımdaki yapısal değişim sonucu kente göç eden vasıfsız ve yoksul

insanların işsizlik riskini azaltmak için aktif istihdam politikalarının geliştirilmesi hedeflenmiştir.

1970-1980 yılları arasında, Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak kısmen yavaşlayan kentleşme hareketleri, 1980'den sonra yeniden ivme kazanmıştır. 1980'de 19.645.007 olan kentsel nüfus, 1990'da 33.326.351 kişiyi aşmıştır. 1980 sonrası dönem birtakım alt dönemler halinde ele alındığında, kentsel nüfusun özellikle 1980-1985 döneminde çok daha büyük bir hızla arttığı dikkati çekmektedir. Söz konusu dönem, hem Cumhuriyet tarihimizin en yüksek kentsel nüfus artışının gerçekleştiği (% 0.62), hem de kentsel nüfusun kırsal nüfusu ilk kez geçtiği bir dönem özelliğine sahiptir (Duru, 2014: 32). Kentsel nüfustaki bu artış, 2010 yılından sonra da artmaya devam etmiş 56.222.356 olan kentsel nüfus, 2012 yılında 58.448.431 kişiye ulaşarak % 77.2'ye yükselmiştir.

Çizelge 3: Türkiye'de 1980-2012 Arası Kır-Kent Nüfus Sayıları ve Oranları

Yıl	Kır Nüfusu	Kent Nüfusu	Kır (%)	Kent (%)
1980	25.0961.950	19.645.007	56.1	43.7
1985	23.798.701	26.865.757	47.0	53.0
1990	23.146.684	33.326.351	41.0	59.0
2000	23.797.653	44.006.274	35.1	64.9
2010	17.500.632	56.222.356	23.7	76.2
2012	17.178.953	58.448.431	22.7	77.2

Kaynak: TÜİK Verilerinden Derlenmiştir, (2013)

Tablodan da görüleceği üzere Türkiye'de 1950 yılından beri devam artarak devam etmekte olan kentleşme hızı 2012 yılında % 77.2'e yükselmiştir. Böylelikle 1950 yılından itibaren göç sonucu değişmeye başlayan kentleşme olgusu kendisini daha büyük oranda hissettirmeye başladığından buna bağlı olarak kırsal nüfus oranı azalmaya devam etmiştir.

1980'de 19.645.007 olan kent nüfusu, 1985'de 26.865.757 kişiye, 1990'da 33.146.325.352 kişiye, 2000'de 44.006.274 kişiye, 2010'da 56.222.356 kişiye, 2012'de 58.448.431 kişiye ulaşmıştır.

1980-1985 arasındaki dönemde kentsel nüfus % 50 seviyelerine gelerek kırsal

nüfusa oranını yakalamıştır. Böylece 1950 yılından sonra başlayan kentsel nüfus oranındaki artış hızlanarak günümüzdeki seviyesine ulaşmıştır

1990'lı yıllara kadar Ege, Marmara ve Akdeniz gibi Türkiye'nin gelişmiş Batı bölgelerine doğru olan göç bu tarihten sonra farklı bir seyir takip etmiştir. Daha çok ekonomik sebeplere dayanan göç o tarihlerden itibaren "terör odaklı" hale gelmeye başlamıştır. Terörden kaçarak köyünü, kasabasını terk eden kitlelerin bir kısmı Batı bölgelerine, Akdeniz ve Ege sahillerine doğru göç ederken bir kısmı da Doğu ve Güney Doğu illerine yerleşmişlerdir (Sağlam: 2006, 42).1980 sonrasında İstanbul, Ankara, Bursa, İzmir ve Adana illerinin nüfus artışları devam ederken, bunlara yeni kentler eklenmeye başlamıştır. Diyarbakır, Van, Batman, Hakkari gibi kentlerin nüfuslarında bölgede yaşanan terör olaylarına bağlı olarak artış yaşanmıştır.

5.ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ

Organize Sanayi Bölgeleri'nin de içinde bulunduğu sanayi bölgeleri ülkelerin sanayileşmesi dolayısıyla ekonomik açıdan kalkınmaları açısından önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede organize sanayi bölgeleri başta buldukları yerlerde yatırımcı açısından cazip alanlar olmaları nedeniyle istihdam artışına neden olmuşlardır.

5.1.Organize Sanayi Bölgesi Tanımı

Ülkelerin sanayileşmelerinde dolayısıyla ekonomik kalkınmalarında önemli kalkınma aracı durumunda olan organize sanayi bölgeleri ile ilgili çok çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır.

Genel anlamda organize sanayi bölgesi yol, su, elektrik, doğalgaz, kanalizasyon, banka, ilk yardım gibi alt ve üst yapı olanaklarıyla donatılmış uygun bir alan üzerinde idari ve teknik hizmetlerin sunulduğu, ölçek ekonomisinin uygulandığı, daha çok küçük ve orta ölçekli fabrikaların toplu olarak bulunduğu yerleşim birimleridir (Türko, 2006: 4). Planlı sanayi, düzenli kentleşme ve bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla sanayi tesislerini bir araya toplayarak sanayi kuruluşlarının ulaşım, yer, enerji, su, arıtma tesisi, banka, kantin, itfaiye, ilk yardım

gibi alt yapı ve üst yapı gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan sanayi bölgeleridir. Böylelikle sanayi sektörünün temel taşları durumunda olan orta ve küçük işletmelerin teşvik edilerek geliştirilme amaçlanmaktadır.

Organize sanayi bölgeleri, geniş anlamda sanayici ve girişimcilere altyapısı tamamlanmış sanayi parsellerini tahsis imkanı sunan, özellikle ekonomik gelişme ve istihdam yaratma açısından ülke ekonomilerine büyük katkılar sağlayan ve ölçek ekonomisine dayalı üretimin yapıldığı sanayi topluluklarıdır (Aslan, 2012: 6). Organize sanayi bölgeleri, sanayicilere uygun koşullarda üretim yapmaları için gerekli alt ve üst yapı olanakları sunan sanayi alanlarıdır.

4562 Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) Kanunu'ndaki tanıma göre ise, sanayinin uygun görülen alanlarda yapılanmasını sağlamak, çarpık sanayileşme ve çevre sorunlarını önlemek, kentleşmeyi yönlendirmek, kaynakları rasyonel kullanmak, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, sanayi türlerinin belirli bir plan dahilinde yerleştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla, sınırları tasdik edilmiş arazi parçalarının imar planlarındaki oranlar dahilinde gerekli idari, sosyal ve teknik altyapı alanları ile küçük imalat ve tamirat, ticaret, eğitim ve sağlık alanları, teknoloji geliştirme bölgeleri ile donatılıp planlı bir şekilde ve belirli sistemler dahilinde sanayi için tahsis edilmesiyle oluşturulan ve bu kanun hükümlerine göre işletilen mal ve hizmet üretim bölgelerini ifade etmektedir.

5.2.Organize Sanayi Bölgelerinin Gelişim Süreci

Sanayi Devrimi'nin meydana getirdiği sosyo-ekonomik gelişim ve değişim, kentlerin dışında mekan arayışlarını hızlandırmış, bu da yeni politika ve uygulamalara gidilmesi sonucunu doğurmuştur. Hızla sanayileşen Batı Avrupa ve ABD'de 19. yüzyılın sonlarında sanayinin gelişmesi ile ortaya çıkan yeni mekan talebi ihtiyacı, organize sanayi bölgelerinin oluşumuna yol açmıştır (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012: 1-2). Bu nedenle organize sanayi bölgelerinin ilk ortaya çıkışı, hızlı sanayileşme ile birlikte ihtiyaca cevap veremeyen kentsel mekanların dışında, fakat uygun bir alan üzerinde sanayi işletmelerinin kurulmasını temin etmek amacıyla ihtiyaç duyulan mekan arayışından kaynaklanmıştır.

XIX. yüzyılın sonunda İngiltere'de diğer Avrupa ülkelerine yayılan sanayileşmenin ilk dönemlerindeki dağınık, gelişigüzel ve kontrolsüz biçimi belirli bir düzene sokulmasını gerekmiş, bu da beraberinde ilki Kuzey Amerika'da ortaya atılan düzenli ve planlı bölgelerin bir kalkınma aracı olması fikrinin doğmasında neden olmuştur (Berberoğlu, 2015: 198). Sanayileşme ve sanayileşme faaliyetlerini zamanla kent, çevre ve insan hayatı üzerinde olumsuz etkileri görülmeye başlamış, bu nedenle sanayileşmenin kontrolsüz ve gelişigüzel büyümesinin yol açtığı bu tür sorunların önlenmesine dönük olarak OSB'ler kurulmaya başlamıştır. Sanayi kuruluşlarının önceden planlanan arsalar üzerine bir plan dahilinde yerleştirilerek başka bir ifade ile sanayinin toplulaştırılması sağlanarak bir yandan uygun koşullarda üretim yapmaları sağlanırken bir yandan da sanayi faaliyetlerinin çevre, insan ve kent üzerindeki zararları minimize edilmek istenmiştir.

İlki Marshall tarafından İngiltere'de uygulanan sanayi bölgeleriyle ilgili çalışmada, sanayi bölgelerini, yatay ve dikey olarak uzmanlaşmış çok sayıda küçük işletmenin oluşturduğu sosyal, ekonomik, rekabetçi ve işbirlikçi ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı bütünsel bir yapı olarak tanımlamıştır. Sanayi bölgelerinin rekabet avantajını dış çevreyle oluşan ilişkilerine bağlayarak, taşıma maliyetlerindeki azalma, ortak emek havuzundan yararlanma ve bilginin yayılması gibi sebeplerle açıklamıştır (Cansız, 2010: 16). Ortak bir alan üzerinde gerçekleştirilen üretim, emek gücünün transferi ve bilginin paylaşımı, ulaşım kolaylığı organize bölgelerine avantaj sağlamaktadır.

XIX. yüzyılın sonlarında ilk örneğinin İngiltere'de görüldüğü OSB uygulaması, XX. yüzyılın başlarında başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere diğer gelişmiş ülkelere uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda 1905 ve 1909 yıllarında özel girişimciler tarafından Chicago şehrinde geliştirilen "Central Manufacturing" ve "Clearing" adlı bölgeler, modern sanayi bölgelerinin ilk örneklerini oluşturmuşlardır (Yurdakul, 2005: 48-49). Bu uygulama 1904'te İtalya tarafından izlemiştir. Ayrıca sanayi bölgelerinin gelişmekte olan ülkelere yansımaları ve uygulanmaları 1950'lere, 2. Dünya Savaşı sonrası döneme rastlamaktadır (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012: 2). Her ne kadar planlı sanayi bölge fikri ilk defa Kuzey Amerika'da ortaya çıkmış ise de organize sanayi bölgelerinin, sanayi faaliyetlerinin belirli bir plan dahilinde yerleştirilmesi ve yürütülmesinin önemine

bağlı olarak, dünyada ilk bilinçli uygulama örneği 1896'da İngiltere'nin Manchester Şehri'nde kurulan Trafford Park uygulamasıyla gerçekleştirilmiştir. ABD'de ise ilk uygulamalara 1899 yılında geçilmiş, 1905 ve 1909 yıllarında özel girişimciler tarafından modern sanayi bölgelerinin ilk örneklerini oluşturan Chicago Kentinde Central Manufacturing ve Clearing isiminde iki sanayi bölgesi kurulmuştur.

Bu tür sanayi bölgelerinin Kuzey Amerika'daki kurulmaları geç olmakla birlikte, uygulamalar daha ileri bir anlayışla devam ettirilmiştir. Daha sonraları ise organize sanayi bölgeleri başta gelişmiş ülkeler olmak üzere bir çok ülke tarafından örnek alınarak ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak görülmüştür.

Sanayi Devrimi sonrası Avrupa'da yaşanan hızlı ve plansız sanayileşmenin kısmen kontrol altına alınarak sanayi tesislerinin belirli bölgelerde toplanması sağlanmak istenmiş, ilk uygulamalar özel sektör tarafından kar elde etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. 2. Dünya Savaşıyla birlikte başlayan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi amacıyla hizmet eder bir biçimde devlet eliyle düzenlenmeye çalışılmıştır.

5.3.Organize Sanayi Bölgelerinin Belirgin Özellikleri

Sanayi bölgelerinin belirgin özellikleri olarak, çok sayıdaki orta ve küçük işletmeler arasında oluşan geniş bir organizasyon, teknik alanda uzmanlaşma, ana sanayi yan sanayi ilişkisinin güçlülüğü, nitelikli iş gücünün varlığı, rekabet ve işbirliğinin aynı anda var olması, ulaşım, elektrik, su, elektrik, doğalgaz, kanalizasyon ve arıtmadan yararlanılması sayılabilir (Cansız, 2010: 17). Kısacası altyapı ve üst yapıdan ortak yararlanma, ruhsat-izinlerin hızlı ve kolay yapılması, çok sayıdaki küçük ve orta ölçekli kuruluşlar arasındaki işbirliği imkânlarının yüksekliği, müşterek üretim ile birlikte OSB'lerin kendi özerk yönetim yapılarının varlığı sayılabilir.

Bu özelliklere ilave olarak, OSB'lerin planlı bir alanda bulunmaları dolayısıyla sanayi kuruluşlarının önceden parsellenmiş ve bölünmüş yerlerde bulunmaları zorunluluğu vardır (Özer, 2002: 21). Yani işletmelerin belirli bir coğrafi alanda konuşlanma zorunluluğu başka bir ifade ile sınırları tasdik edilmiş arazi

parçalarının imar planlarındaki oranları dahilinde yerleşme ve faaliyette bulunma zorunluluğu vardır.

Sanayi sektörü açısından önemli bir planlama aracı olan organize sanayi bölgeleri, kentsel açıdan da çevre etkilerinin belirli bir düzeyde tutulmasını sağlama özellikleri de bulunmaktadır.

OSB'lerin en önemli özelliklerinden bir diğeri de çevrenin korunmasıdır. Düzenli altyapı tesisleri ile işletmelerin zararlı atıklarının çevreye zarar vermeyecek şekilde üretim yapması sağlanabilmektedir (Çam, 2011: 28). Yani çevrenin korunmasına ve çevre sorunlarının önlenmesine verdiği katkı OSB'lerin belirgin özelliklerinden biridir.

5.4.Organize Sanayi Bölgelerinin Amaçları

OSB'ler ülkede sanayinin yönlendirilmesi ve güçlendirilmesi için uygulanan, Sanayi Devrimi sonrası sanayileşmelerini artırmak isteyen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kullandıkları önemli teşvik araçlarından bir tanesidir.

Bu çerçevede organize sanayi bölgesi uygulamalarının amaçları şöyle ifade edilebilir (Çam, 2011: 17-18):

- İşletmelere uygun mekansal ortamlar sağlamak,
- Kentleşmenin sağlıklı ve düzenli şekilde planlamasında önemli bir mekansal düzenleme aracı olarak kullanmak.
- Bölgesel gelişmişlik farklarını ortadan kaldırarak sanayileşmenin dolayısıyla ekonomik gelişmenin yurt düzeyine dengeli dağılmasını sağlamak.
- Yerelde kalkınma sağlanarak kentlere olan göçü azaltmak.
- Üretimde standardizasyonu sağlamak.

Yine bu çerçevede, kümelenme yaklaşımının bir sonucu olarak benzer faaliyetleri icra eden çok sayıdaki firmanın aynı coğrafi alan üzerinde olmaları sonucu birbirleri üzerinde olumlu etki yaratmaları ve bu etki sonucu firmaların gerek birbirleri arasındaki işlem maliyetlerini düşürerek gerekse sinerji yaratarak verimlilik artışı sağlayabilmektedirler (Çağlar, 2006: 312).

Ayrıca sanayi yatırımlarını teşvik etmek ve istihdam artışını sağlamak; tarımsal ve orman arazilerin sanayi amaçlı kullanılmasını önlemek; ulaşım, su,

kanalizasyon gibi alt ve üst yapı ve ortak tesis kurmak ve müşterek arıtma tesisleri ile çevre kirliliğinin önlenmesi gibi amaçları da vardır.

İfade edilen bu amaçlar, OSB uygulaması ile içsel ve dışsal ekonomik avantaj yaratmak suretiyle planlı ve toplu sanayileşmeyi sağlamak, düzensiz kentleşmenin önlenerek düzenli bir kentleşmeye katkı vermek ve bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak şeklinde özetlenebilecek belli başlı üçe indirgenebilir.

5.5.Dünya’da Organize Sanayi Bölgeleri

Farklı isimler altında kurulup faaliyete geçmiş olsalar da Dünyadaki OSB'lere ilişkin uygulama örneklerine bakıldığında bunların amaç ve işleyişlerinde önemli değişiklikler olmadığı söylenebilir.

Sanayileşmenin planlı bir aracı olarak uygulanan organize sanayi bölgeleri 1900'lerin başlarında ciddi uygulama alanı bulmuştur. İngiltere, ABD ve İtalya gibi ülkeler OSB'leri bir yandan sanayileşmenin itici bir gücü olarak diğer yandan da hem planlı bir kentleşmeyi sağlamak hem de dağınık ve düzensiz sanayi bölgelerini toplu bir yerleşime sokmak amacıyla etkin bir şekilde uygulamışlardır (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012: 47). Ayrıca bu amaçlara ilave olarak sanayi faaliyetlerinin çevreye verdiği zararı azaltmak ve çevreyle uyumlu sağlamak için ağırlık verilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde OSB'ler 1929 Ekonomik krizinin etkisiyle bir devlet yatırımı olarak görülmeye başlanmış, özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin geliştirilmesine hizmet edecek bir biçimde düzenlenme yoluna gitmişlerdir. Sanayileşme yarışında arkalarda kalan gelişmekte olan ülkeler ise organize sanayi bölgesi uygulamalarına daha geç katılmış, ancak 2. Dünya Savaşı sonrası ve özellikle 1970'ler sonrası dönemde başlamışlardır. Bu noktada gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler organize sanayi bölgelerini sanayileşmenin bir anahtarı olarak görmüşler ve toplulaştırılmış alan üzerindeki üretim modeli olarak tüm dünyada uygulama alanı yaygınlaşmaya başlamaktadır.

1970 ve 1980 sonrası küreselleşme süreciyle birlikte organize sanayi bölgelerinin geliştirilmesi noktasında gelişmiş sanayi ülkelerinin baskısı ile bu yerlere AB Çerçeve Programlarında yer alan AR-GE fonları da dahil olmak üzere

fon ve teşvikler verilmesi sağlanmıştır. Bu teşvikler sonrası yabancı sermaye kökenli şirketlerin önemli bir bölümü özellikle 1990'lardan sonra OSB'lerde yatırım yapmaya başlamaları ile birlikte yabancı şirketler için cazip alanlar haline gelmiştir (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012: 47). Buradan da anlaşılacağı üzere sanayileşme stratejilerinde organize sanayi bölgelerine her ülke özel bir önem vermiş ve kaynakların bir bölümü bu alana kaydırılmıştır. Ancak küreselleşme sürecinde gelişmiş ülkeler ve çok uluslu şirketler geliştirmekte olan piyasalardaki OSB uygulamalarını desteklemek ve bu alanlara kaynak aktarılmasını sağlamak suretiyle kendi açılarından daha ucuz ve her şeyi ile hazır fason üretim alanları oluşturmak istemişlerdir. Her şeyden önce organize sanayi bölgeleri yabancı sermaye açısından avantajlı alanlardır. Arsa, alt ve üst yapısı hazır olan, başta işçi ücretleri olmak üzere girdi maliyetlerinin daha ucuz olduğu, yatırım teşviklerinden daha fazla yararlandığı bu bölgeler yatırım maliyetlerini düşüren dolayısıyla kar oranlarını arttıran alanlar olduğu için cazibe merkezleri durumundadır.

5.5.1.Dünya'da Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Örnekleri

Bu bölümde Dünya'da ilk defa teorik boyutunun gündeme getirildiği yerin ABD, bilinçli uygulama örneğinin İngiltere ve ülke kalkınmasında başarı örneği gösteren yerlerden birinin ise Singapur olması sebebiyle organize sanayi bölgelerine ilişkin örnekler bu ülkelerden verilmiştir.

5.5.1.1.İngiltere Organize Sanayi Bölgeleri

Organize sanayi bölgesi uygulamasına ilk örnek 1896'da Manchester Bölgesinde olmuştur.

Organize sanayi bölgelerinin İngiltere'deki uygulamalarında geri kalmış bölgelerdeki işsizlikle mücadele güdülen en önemli amaç olmuş ve uygulamaların da özellikle 1. Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaştığı görülmektedir. 1929 büyük bunalımdan en çok etkilenen kömür, çelik ve gemi inşa sanayilerinde işsiz kalan işçiler gelişmiş sanayi merkezlerine akın etmiştir. Belli bölgelerin göç nedeniyle aşırı nüfus kaybına karşı bir önlem olarak 1936 yılında devlet "Özel Gelişme Alanları ve

İlerleme Yasası"nı çıkartmış, bu yasa çerçevesinde alınan önlemler sayesinde 1936-1938 arasında İskoçya ve Galler'de kurulan altı sanayi bölgesi nedeniyle göç önemli bir oranda durdurulmuştur (Sivas Organize Sanayi Bölgesi, 2011).

Ancak esas olarak olayın önem kazanması ile 2. Dünya Savaşı'ndan sonra devletin gözetimi ve denetimi altında yürürlüğe konulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere' de yaygın olarak oluşturulan organize sanayi bölgeleri aracılığıyla bir yandan geri kalmış yörelerde yeni sanayi merkezlerinin oluşturulmasına çalışılırken öte yandan büyük kentlerde sanayinin kent dışında geliştirilmesi amaçlanmıştır.

İngiltere'de OSB'ler "Industrial Estates" olarak adlandırılmakta olup devlet tarafından az gelişmiş bölgelerde ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, işsizlik sorununun çözümlenmesi, sanayi bölgelerinin az gelişmiş yörelere doğru kaydırılması ve planlı kentleşme politikasının uygulanması amacıyla desteklenmektedir (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012: 48). Dünya'da ilk örnek modeli uygulayan İngiltere'de sanayileşmenin az gelişmiş bölgelere kaydırılmasında ve şehirlerin düzenli ve planlı hale getirilmesinde OSB'ler önemli görev yüklenmiştir.

5.5.1.2.Amerika Birleşik Devletlerinde Organize Sanayi Bölgeleri

Sanayi bölgeleri yani OSB'ler burada "Industrial Park" olarak adlandırılmaktadır. OSB'lerin yarısından fazlası özel girişimciler eliyle kurulmakta olup, bunu ticaret ve sanayi odaları ve yerel eyaletler tarafından piyasa mekanizması çerçevesinde kurulana OSBler takip etmektedir (Bayülken, Kütükoğlu, 2012: 49-50). ABD'deki uygulamalarının önemli bir özelliği sanayi bölgelerinin önemli bir bölümünün doğrudan kar amacı gütmeyen fakat bölgelerinde istihdam ve yatırım artışı yapmak isteyen oda ve STK gibi kuruluşlar tarafından geliştirilmeye çalışılmasıdır.

ABD'deki OSB'lerin başlıca amaçları: Kapsamlı bir plan çerçevesinde belli bir arazinin alt parsellere ayrılarak sanayi kuruluşlarına sunmak. Çeşitli hizmetlerden, iş ilişkilerinden, ulaşım ve finansman kolaylıklarından ve eğitilmiş insan gücü açısından dışsal ekonomiler yaratarak sanayileri büyük kentlerin

yakınında toplamak. İşgücünün ve hammaddenin bulunduğu küçük kentleri sanayi için çekim gücü olan alanlar arasına koymak (Sivas Organize Sanayi Bölgesi, 2011).

Başlangıçta ABD'deki sanayi bölgelerinin gelişimi federal devletin güdümü olmaksızın ortaya çıkmış olmakla birlikte 2. Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada sanayinin gelişmesine verilen öneme bağlı olarak federal devletinde verdiği destekle sanayi bölgelerinin ülke düzeyindeki dağılımında önemli bir artış olmuştur.

5.5.1.3.Singapur Organize Sanayi Bölgeleri

Singapur'un ekonomik büyümesinde OSB'lerin çok önemli katkıları olmuştur. Şu an Ülkede yaklaşık 30 adet kamusal organize sanayi bölgesine vardır. 1968'de kurulan Jurong Town Corporation (JTC) ise ülkenin sanayileşme ve kalkınma sürecini planlayan kamusal nitelikli bir kurum olup çeşitli sektörlerde sanayi tesisleri kurmakta, yatırımcılara sanayi bölgeleri sunmakta, firmaları denetlemekte, arsa tahsis etmekte, tesis ettiği binaları 30 yıllık leasing yoluyla kiralamakta ve hazır fabrikalar kurarak yatırımcılara vermektedir. Ayrıca sanayi bölgelerindeki kanalizasyon, ulaşım, yol, metro, elektrik ve iletişim hatları da dahil tüm altyapıyı inşa etmektedir (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012: 54). Böylelikle orta ve küçük ölçekli sanayi tesislerinin ihtiyaç duyduğu hizmetleri vermektedir. Kısacası Jurong Town Corporation (JTC) Kurumu üretim faaliyetlerinin verimli bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan çok sayıdaki kamu hizmetinin girişimcilere ulaştırılabilmesini sağlamaktadır.

Devlet ülkede organize sanayi bölgelerindeki yatırımları teşvik etmek amacıyla farklı oranlarda yatırım indirimleri ve vergi avantajları uygulayarak yatırımları teşvik etmektedir.

6.ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN KALKINMA VE KENTLEŞME SÜRECİNDEKİ ETKİLERİ

Bu bölümde organize sanayi bölgelerinin kalkınma ve kentleşme sürecindeki etkileri üzerindeki durulacaktır.

6.1.Organize Sanayi Bölgelerinin Kalkınma Üzerindeki Etkisi

Genel olarak, sanayileşme kalkınmanın en önemli göstergelerinden biri olarak sayıldığından bu noktada organize sanayi bölgeleri, kalkınma planlarının en önemli politika araçlarından biri olarak görülmektedir.

Temel olarak emek ve sermaye yatırıma dayalı bir üretim mekanizması olan sanayi ve sanayi yatırımları ülkelerin kalkınma hamlelerinde çok önemli bir yere sahiptir (Aslan, 2012: 6). Bu noktada organize sanayi bölgeleri, sanayileşmenin dolayısıyla ekonomik kalkınmanın en önemli politika araçlarından biridir.

Sanayi faaliyetlerinin toplulaştırmasını ve bir arada üretim yapmalarını sağladıklarından sanayi yatırımlarının planlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesine olanak sunmaktadır. Bu nedenle OSB'ler planlı kalkınmanın önemli bir unsurunu oluşturmaktadır.

OSB'ler aynı zamanda nüfusu bulunduğu yerde tutma veya daha az gelişmiş alanlara yönlendirmede de bir devlet politikası aracı olarak kullanılmaktadır.

OSB'lerin sanayi için sunduğu ulaşım, haberleşme imkanları ile teknik ve altyapı hizmetlerinin daha ucuz sağlanmasını içeren avantajlar girdi maliyetlerini düşürmekte ve hizmet olanaklarını arttırmakta bu da karı maksimize etmelerini sağlamaktadır (Türko, 2006: 17-18). Bu etkenler bu yerleri çekim merkezleri yapmakta ve başta işgücü ve istihdam olmak üzere nüfusun bu yerlere gelmesini sağlamaktadır. OSB'lerin sanayileşme için uygun koşullar sunması, altyapı ve üst yapı hizmetlerinden yararlanma imkanı vermesi sanayileşmeyi attıran unsurlardır. Özellikle az gelişmiş ve işsizliğin yüksek olduğu bölgelerden önemli oranda nüfus çekmekte olup, istihdama yapmış oldukları katkı bu noktada son derece önemlidir.

OSB'ler bölgesel kalkınmanın sanayileşmedeki ayağını oluşturmaktadır. Dengeli kalkınmanın sağlanmasında önemli fonksiyonları bulunduğu gibi bölgesel kalkınma amacına hizmet eden önemli bir katkısı da, kurulduğu yörede yeni istihdam olanakları yaratmasıdır. Ek gelirler sağlanması özellikle geri kalmış bir yöreye ekonomik canlılık getireceği gibi makro açıdan ülkenin dengeli kalkınma hedefine de hizmet etmiş olmaktadır (Aslan, 2007: 10). Bölgesel farklılıkların azalması amacı da bulunan OSB'ler temelde buldukları yerin sanayisini geliştirmek ve kalkındırmak amacıyla tercih edilen bir planlı kalkınma aracıdır.

Kentleşmenin ekonomik üstünlüklerinden biri olan “uzmanlaşma,” maliyetleri azalması karı arttırması; “dışsal biriktirme,” üreticilerin aynı yerde üretim yapmaları nedeniyle sağladıkları tasarruf; “kentleşme biriktirimleri,” ucuz ulaşım sistemi, uygun arsa ve diğer ekonomik avantajlar sağlamaları nedeniyle OSB’ler üretim üstleri haline gelmektedir (Keleş, 2012: 37). Ekonomik üstünlüklere neden olan bu avantajlar berberinde sanayileşme ve kalkınmayı teşvik ettiğinden gerek istihdam durumuna bağlı olarak hem kentsel alanların büyümesine hem de nüfusun artmasını katkı vermektedir.

OSB’lerin ulusal ve ulusal üstü şirketlere altyapı ve üst yapı hizmetlerini yüksek kalitede ve hızlı vermelerinin bir sonucu olarak şirketlerin verimliliklerini arttırmaktadır. OSB’lerin sunmuş olunan bu imkanlar şirketler açısından bu yerleri çekim alanları haline getirmektedir. Bu da beraberinde nüfus hareketliliklerine neden olmaktadır.

Benzer ya da aynı sektörde üretim yapan şirketlerin bir arada bulunmaları nedeniyle firmaların elde ettiği fayda “Yerleşim Yeri Ekonomileri” ile farklı sektörde faaliyette bulunan firmalara yakınlık dolayısıyla elde edilen yarar olan “Kentleşme Ekonomisi” organize sanayi bölgelerinde benzer sektörde faaliyette bulunan firmalara tedarik konusunda kolaylık sağladığından firmalara girdilerini düşürme imkanı vermektedir (Halis, 2013: 7). Ayrıca firmalar arasındaki rekabet beraberinde yeni teknolojilerinin geliştirmesine ve dolayısıyla ucuz ürünlerin üretilmesine katkı vermektedir. Bu nedenle şehrin ekonomik yapısındaki işleyiş ve çeşitlilik yeni firmaların yatırım yapmasına ve kentleşmesine katkıda bulunmaktadır.

6.2.Organize Sanayi Bölgelerinin Kentsel Planlamaya Etkisi

Organize sanayi bölgelerinin önemli fonksiyonlarından bir diğeri de planlı şehirleşmeye sunduğu katkıdır. OSB’lerle şehirlerdeki dağınık ve plansız sanayi yapılarının yerine düzenli sanayi tesislerinin kurulması amaçlanmaktadır. Sanayinin kentleşmeyi hızlandıran önemli bir dinamik olduğu ve sanayi işletmelerinin yerleştikleri bölgeye konut ve yan sanayi gibi diğer kentsel faaliyetleri de çektiği bir gerçektir. Bu nedenle planlı bir kentsel gelişmeye, öncelikle de sanayinin planlı gelişim ve yerleşimine katkısı önemlidir (Çam, 2011: 25-26). Organize sanayi

bölgeleri ile şehir planlama kavramına uygun olarak, sanayi kuruluşlarının kentin dışında ve şehirden yeşil bantlarla ayrılan özel alanlarda kurulmalarını sağladığından çevre ve yaşam kalitesinin önemli ölçüde arttırılmasına katkı vermektedir (Yurdakul, 2005: 65). Sanayi tesislerinin kentsel alanların dışına doğru taşınmasıyla insanların yaşamlarını sürdürdüğü kentsel merkezlerin dışındaki yerlerde yalnızca sanayi faaliyetlerinin görülmesi çevre ve insan yaşamı açısından önem arz etmektedir. Böylelikle sanayi faaliyetlerinin kentsel alanların dışına çıkarılması, aynı zamanda planlı ve düzenli bir kentleşmeye katkıda bulunmaktadır.

Sanayileşme-kentleşme süreçleri birbirine koşul olarak gerçekleşen süreçler olarak karşılıklı etkileşim içinde bulunmaktadır. Bu etkileşimin başta ekonomik olmak üzere ve sosyal-kültürel yaşamdaki etkilerinin yanı sıra mekânsal sonuçları da olmaktadır. Sanayi sektöründeki gelişmeler, gerçekleştiği ya da sahne olduğu kentsel yerleşimlerin özellikle fiziki çevre ya da mekânsal gelişim süreçleri üzerinde etkili olmaktadır (Gündoğar, 2013: 107). Sanayi faaliyetlerinin kentsel alanların dışına çıkarılmasının yanında dağınık sanayileşmenin önüne geçilme amacıyla uygulanan OSB'ler böylelikle sanayi faaliyetlerini toplulaştırdığı için kentsel planlamaya katkı vermektedir. Sanayi bölgelerinin planlanmasında temel araç olarak kullanılan OSB'ler, kentlerin düzenli şekilde planlanmasında önemli işlev görmektedir.

Sanayinin kentleşmeyi hızlandıran önemli dinamik olduğu ve sanayi işletmelerinin yerleştikleri bölgeye yan sanayi, konut, lojistik üs ve kamu kurumları gibi diğer kentsel faaliyetleri de çektiği dolayısıyla, OSB'lerin önemli bir hedefinin de sanayi işletmelerinin planlı ve düzenli yerleşimlerini sağlamaktır (Türko, 2006: 17-18). Organize sanayi bölgeleri, kentlerin ve bölgelerin gelişme sürecine girmelerine katkıda bulunarak planlı kentsel gelişmenin sağlanmasında önemli bir işlev görebilmektedir.

Üretimin değişen yapısı, farklılaşan kentsel ihtiyaçlar ve artan nüfus gibi etmenler gelişme, sanayileşme ve kentleşme ilişkilerinin düzenli ve planlı bir şekilde yürütülme ihtiyacı, kentlerin ve bölgelerin gelişme sürecine girmeleriyle kentsel alanların yeniden düzenlenmesi gereksinimi ortaya çıkarmıştır. Gelişme süreciyle birlikte sanayi yatırımlarının kentsel alanlar üzerindeki olumsuz etkileri daha fazla hissedilmeye başlamıştır (Özer, 2008: 92). Bu nedenle OSB'ler, sanayi faaliyetlerini

toplulaştırılarak kentsel alanların düzenlenmesine olanak sunmaktadır.

Kent planlamasının ortaya çıkışı piyasa mekanizmasının içinde ve liberal mülkiyet anlayışına uygun olarak gerçekleşen sanayileşmenin ortaya çıkardığı kentin sorunlarına bir tepki olarak gelişmiştir (Erkan, 2010: 220). Sanayileşmenin kontrolsüz ve gelişigüzel yapılması Sanayi Devrimi'nin ilk dönemlerinde bir sorun olarak görülmemiş olmakla beraber, zamanla sanayileşme ve kentleşmenin getirdiği sorunların üst noktalara ulaşmıştır. Bu sorunların aşılmasında, başta sanayi tesislerinin kent dışına çıkarılması ve toplu olarak bir yerde üretim yapması hususu kent planlamasında yer bulmaya başlamış ve kent içindeki sanayi tesisleri, iş merkezleri, yeşil alanlar ve organize sanayi yerlerinin planlı yerleştirilmelerini gündeme getirmiştir. Dolayısıyla OSB'ler sanayi tesislerinin uygun alanlarda kurulmalarını sağladığından kentsel planlamaya katkı vermektedir.

Organize sanayi bölgeleri, iktisadi kalkınmanın sağlanmasında temel araç olmaları nedeniyle kalkınma-kentleşme arasındaki karşılıklı etkileşim ve ilişkinin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Kentleşme ve sanayileşme ilişkilerini düzenleme noktasında sahip olduğu fonksiyonları nedeniyle OSB uygulamalarıyla planlı ve düzenli kentsel alanlar oluşturularak kentlerin planlanması katkı verilmektedir. Sanayici için temel ihtiyaç durumundaki fiziksel alt-üst yapının toplu ve hazır halde yatırımcıya sunulması kentsel planlama için bir altlık oluşturmaktadır.

OSB'ler sanayinin çekim hızını arttırdığından kentleşmeyi olumlu yönde etkilemekte ve şehrin planlı gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Çarpık kentleşmenin önlenmesine katkı vermek amacıyla sanayi tesislerini bir arada toplayarak kentsel planlamaya yardımcı olmaktadır.

Bir yandan sanayi sektörünün geliştirilmesi ve desteklenmesi noktasında verdiği katkı diğer yandan artan nüfusun ihtiyacı olan kentsel alanların düzenlenmesi zorunluluğu OSB'lerin önemini pekiştirmektedir.

Özetle, OSB'ler sanayileşme ve düzensiz kentleşmenin getirdiği sorunların aşılması noktasında kent planlamasının sağlanmasına yönelik olarak önemli katkı vermektedir.

6.3. Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri ve Kentsel İşlevleri

Türkiye’de planlı kalkınmayla belirlenen hedefler doğrultusunda ve öngörülen kalkınma planlarına uygun olarak sanayinin geliştirilmesi amacıyla uygulamaya konulan tedbirlerden birisi de organize sanayi bölgeleri fikridir.

Türkiye’deki kentleşme hareketi çok büyük oranda sanayileşmeden etkilenmiş olmakla birlikte, kentleşme sanayileşmeyle orantılı bir şekilde gelişmemiştir. Hatta kentleşmenin sanayileşmeden daha hızlı bir oranda gerçekleşmesi kentlerde bir takım sorunlara neden olmuştur. Ülkemizde kentleşme-sanayileşme ilişkisinin olumsuz sonuçlarını gidermek ve sanayinin belirli bir düzen içerisinde gelişmesini sağlamak amacıyla OSB uygulamasına ağırlık verilmiştir (İspir, 2015: 23). Ülkemizde sanayileşmenin kentleşmenin gerisinde büyümesinin getirdiği sorunlar ve sanayinin ihtiyaç duyduğu yer konusu kentleşmeyi olumsuz yönde etkilediğinden bunların çözümüne katkı vermesi amacıyla ülkemizde süreç içerisinde çok sayıda OSB faaliyete geçirilmiştir.

1961 Anayasa’sı ile kurulan DPT beraberinde pek çok diğer alanlarda olduğu gibi sanayinin de planlamasını gündeme getirdi. Beş yıllık kalkınma planlarında sanayinin planlaması ve kentleşme konusuna yer verilerek organize sanayi bölgelerine de atıflar yapılmıştır. Temel olarak OSB’lere bir yandan planlı sanayileşmeyi sağlama diğer yandan da kontrolsüz bir şekilde büyüyen kentlerin ve üretim merkezlerinin sebep olduğu düzensiz yapılaşma sorununa çözüm olarak düzenli kentleşmeye katkı vermesi nazarıyla bakılmıştır.

Türkiye’de 1960 yılında başlatılan planlı kalkınma döneminde, sanayinin esas lokomotif sektör olması gerektiği ifade edilerek ekonomik ve toplumsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla sanayileşmeye önem verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu noktada organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin kurulmasına katkı verilerek sanayileşme dolayısıyla ekonomik gelişme sağlamak istenmiştir (Arslan, 2007: 27). Organize sanayi bölgeleri Türkiye’de 1960’larda başlatılan planlı kalkınma çerçevesinde uygulama alanı bulmuş, sanayileşmenin dolayısıyla ekonomik kalkınmanın sağlanması noktasında organize sanayi bölgeleri önemli bir araç olarak kullanılmak istenmiştir.

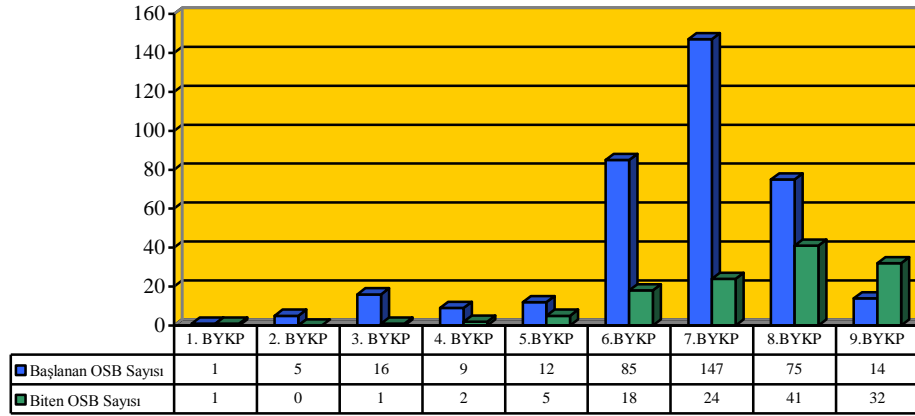
Ülkemizde yerli sanayinin geliştirilmesi ve sınai üretiminin artırılması amacıyla planlı kalkınma döneminde organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitesi uygulamaları sanayiye teşvik politikalarının bir parçası olarak kullanılmıştır. Gerek organize sanayi bölgelerinin kurulması ve gerekse teşvik uygulamalarıyla sanayi sektörünün desteklenerek iktisadi kalkınmasının gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu uygulamalarla yerli sanayinin düzenli ve planlı gelişimini sağlamak da istenen diğer amaçlar arasındadır (Alkin ve Uzunoğlu, 2003: 11).

Ülkemizde OSB'lerin hızla çoğalması, birkaç il dışında her ilde kurulma çalışmaları, ülkenin ekonomik yelpazesinde öneminin giderek artması gibi sebeplerle pek çok hukuki sorunların meydana gelmesi yeni bir yasal düzenlemeyi zorunlu hale getirmiştir.

Bu çerçevede, 2000 tarihinde “4562 Sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu”, 2002 tarihinde ve 24713 sayılı “Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği” Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. OSB'lerin yer seçimi usul ve esaslarının belirlendiği “Organize Sanayi Bölgeleri Yer Seçimi Yönetmeliği” ise ilk olarak 1997 tarihinde yayımlanmış, ancak bu tarihten sonra yürürlüğe giren OSB Kanununa bağlı olarak yeniden düzenlenerek 2001 tarihinde R.G’de yayımlanmıştır. Zaman içinde ihtiyaca cevap veremeyen bu yönetmelik 2008 tarihli R.G’de yeniden düzenlenerek son şekli verilmiştir. OSB’lerde yer alan parsellerin tahsisine ilişkin usul ve esasları belirleyen “OSB’lerde Yer Alan Parsellerin Gerçek veya Tüzel Kişilere Tamamen veya Kısmen Bedelsiz Tahsisine Dair Yönetmelik” ise 2011 tarihli R.G’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Öztürk, 2012: 11). Süreç içerisinde organize sanayi bölgelerine dair ihtiyaç duyulan mevzuat hükümleri zamanla çıkarılarak yasal boşluk doldurulmuştur.

Sanayinin geliştirilmesi amacıyla 1962 yılında kurulan Türkiye’nin ilk pilot organize sanayi bölgesi olma özelliğine sahip Bursa OSB, Dünya Bankası’ndan sağlanan kredi ile kurulmuştur. Türkiye’de OSB uygulamaları her hangi bir yasal mevzuatı olmadan 1982 yılına kadar devam etmiş, söz konusu mevzuat boşluğunun giderilmesi amacıyla bu tarihte R.G’de Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Fonlar Yönetmeliği yayımlanarak yasal boşluk giderilmek istenmiştir. 2000 yılına kadar herhangi bir yasası olmadan devam eden uygulama bu yılda 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu’nun çıkmasıyla yasal bir kimliğe kavuşmuştur.

Grafik 1: Kalkınma Planı Dönemleri İtibariyle Başlanan-Bitirilen OSB Projeleri

Kaynak: Cansız, 2010

1962 yılında kalkınmada planlı döneme girilmesini müteakip Bursa OSB'nin kurulması ile gündeme gelen ve ilk olarak I. Beş Yıllık Kalkınma Plan'ında yer alan OSB uygulamaları özellikle V. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1985–1989) artmaya başlamış, VI. Beş Yıllık Dönemi'nde (1990–1994) hızlanmış ve VII. Beş Yıllık Kalkınma Dönemi'nde (1996– 2000) en üst seviyeye ulaşmıştır. Bununla birlikte VIII. Beş Yıllık Kalkınma Dönemi'nde (2001-2005) tamamlanan OSB sayısı 41, IX. Beş Yıllık Kalkınma Dönemi'nde (2007-2013) ise bu sayı 32 olmuştur.

2013 yılı sonu Kasım ayı itibarıyla Türkiye'de 270 adet OSB bulunmakta ve bu OSB'ler imar planlarına göre toplam 78.437 hektar büyüklüğünde bir alanda hizmet vermektedir. 2003 yılına kadar 70 adet OSB mevcut iken 2003-2013 yılları arasında ise 200 adet OSB projesi daha tamamlanmıştır. Mevcut OSB'lerin 70.641 adet işyeri kapasitesinin 55.750 adetinin tahsisi yapılmıştır. Bu işyerlerinde toplam 1.318.906 kişi istihdam edilmektedir. OSB'lerin doluluk oranı % 70 düzeyindedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 62). 2015 yılı sonu itibarıyla ülkemizdeki OSB'lerin toplam sayısı 284 olmuştur.

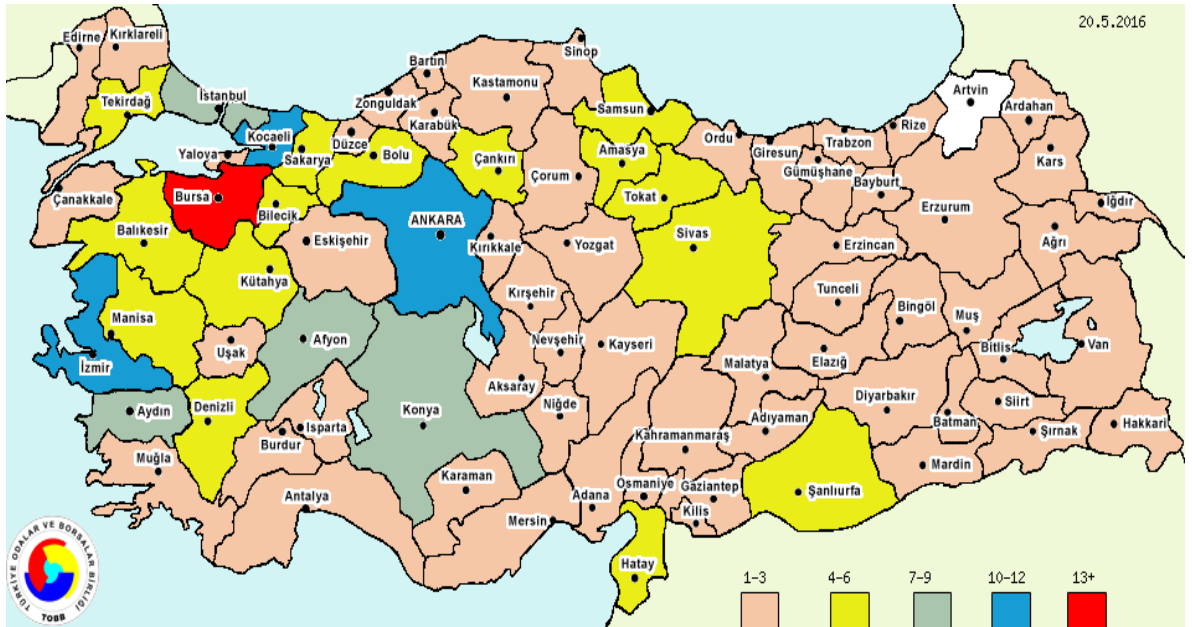
Türkiye'de organize sanayi bölgeleri işlevlerini yerine getirerek sanayi yatırımlarının yapılmasında, işletmelerin verimliliklerinin artırılmasında ve bölgelerin kalkınmasında kritik pek çok görev üstlenmiştir. Yıllardan beri yatırım yapmanın önündeki birçok engelin görece olarak daha kolay aşılabildiği mikro

klimalar işlevi görerek yatırım ortamı oluşturmasına katkı vermiştir (Çağlar, 2006: 312). Bu çerçevede su, telefon, enerji gibi altyapı hizmetlerinin işletmelere sunulması, işletme izin belgesi, ÇED izin raporu, işyeri açma ruhsatı... gibi idari izin ve ruhsatların alınmasında zaman alan hususlarda OSB'lerin sunduğu imkan ve avantajlar yatırım ortamının iyileştirilmesine ciddi katkı vermiştir.

Türkiye'de sanayileşme sürecinin başlamasıyla başlangıçta Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgeleri'nde başlayan sanayileşme süreci, 1960'lı yıllardan itibaren planlı kalkınmaya geçişle birlikte organize sanayi bölgelerinin kurulmasıyla daha ileri bir boyuta çıkmıştır.

Nüfus hareketleri ile birlikte ortaya çıkan kentleşme olgusunun temelinde yatan sanayileşme ve buna bağlı üretim artışı dolayısıyla işgücüne duyulan ihtiyaç yatmaktadır. Bu noktada planlı sanayileşmenin dolayısıyla kalkınmanın önemli bir politika aracı durumunda olan OSB'lerin kentleşme süreci üzerinde olumlu etkileri vardır.

Harita 3: Türkiye'nin Organize Sanayi Bölgesi Haritası

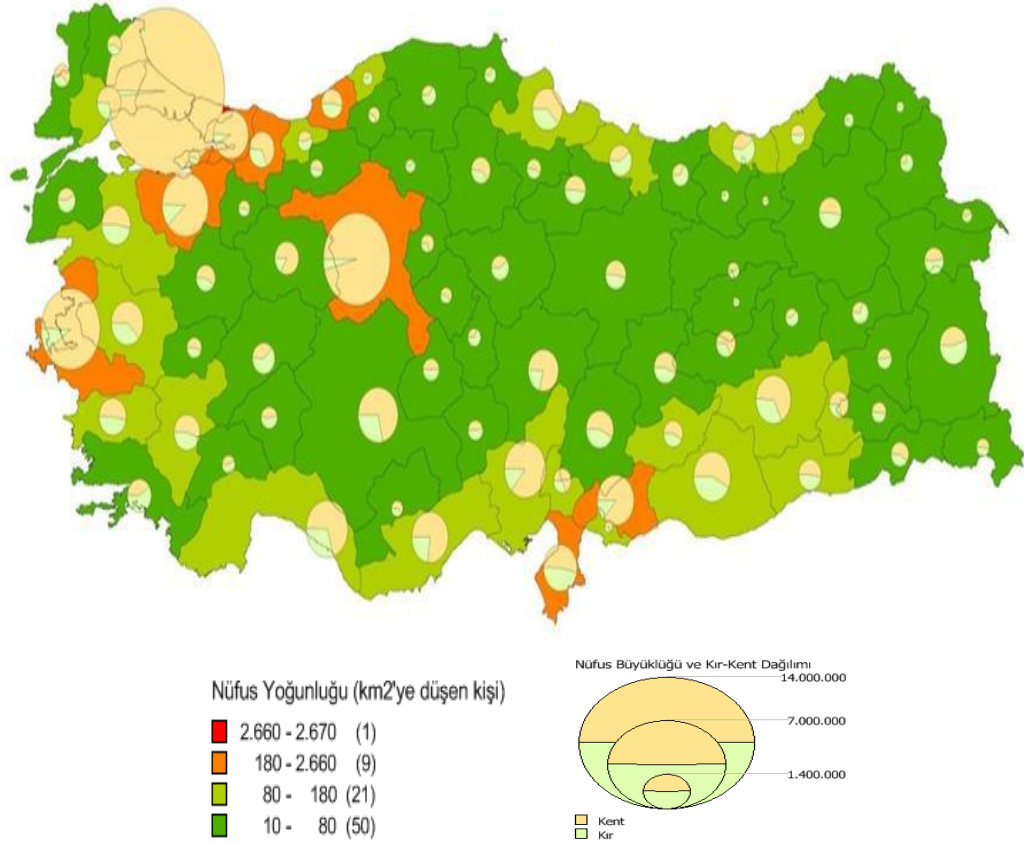

Kaynak: TOBB, 2016

Türkiye'de kentleşme-sanayileşme ilişkisinin olumsuz sonuçlarını gidermek ve sanayinin belirli bir düzen içerisinde gelişmesini sağlamak amacıyla sanayinin toplulaştırma modellerinden biri durumunda olan ve ağırlıklı olarak uygulanan OSB'lerin Türkiye'deki dağılımı bakıldığında, sanayileşme ve kentleşme oranlarının

daha yüksek olduğu illerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Harita 4: İllerin Nüfus Büyüklükleri, Kır-Kent Dağılımı ve Nüfus Yoğunlukları (2012)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı-Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023)

Genel olarak sanayileşmeye ve ekonomik gelişme oranlarının daha yüksek olduğu yerlerde görülen kentleşmenin yoğunluğu burada kendisini göstermekte olup, OSB sayılarının fazla olduğu veya yoğunlaştığı iller aynı zamanda kentleşmenin üst sıralarda olduğu yerlerle benzerlik arz etmektedir. Genel olarak, OSB'lerin sayısı arttıkça illerin çekim gücü daha da artacağından göç vasıtasıyla nüfus hızlı bir artış gösterecek ve buna bağlı olarak kentleşme oranı da daha yüksek olacaktır. Türkiye'deki nüfus yoğunluğunun incelenmesi bu bulguları kanıtlayıcı niteliktedir.

Sanayileşmeyle doğrudan ilişkisi olan kentleşme olgusu, burada da kendisini göstermekte olup, OSB'ler nüfus çekim merkezi olduklarından kentleşmeyi olumlu etkilemiştir. Örneğin OSB sayılarının 7-9 aralığında olduğu Konya, Afyon, Aydın ve

İstanbul İline, 10-12 aralığında yer alan Kocaeli, İzmir ve Ankara İline ve 13-üst aralığında yer alan Bursa İline bakıldığı takdirde kentleşme oranlarının yüksel olduğu görülmektedir. Daha çok sanayi faaliyetlerinin geliştiği dolayısıyla OSB'lerin yoğun bulunduğu iller aynı zamanda kentleşme oranlarının yüksek olduğu yerlerle örtüşmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki her iki haritaya bakıldığında, OSB'lerin sayısının daha yüksek olduğu il ya da ilçe merkezlerinin nüfus artışına bağlı olarak kentleşme oranının da daha yüksek olduğu görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke genelinde % 24'ler düzeyinde olan kentleşme oranı, 1985 yılında % 53, 2010 yılında ise % 76 düzeyine ulaşmış olup, sanayileşme oranı yüksek dolayısıyla OSB sayısı fazla olan kentlerde kentleşme oranı daha yüksek olmaktadır.

Sanayinin bölgesel dağılıma bakıldığında, Türkiye'de başlıca sanayi kolları gıda, meşrubat, tekstil, maden, otomotiv, kimya sanayisi gibi kolların dağılışı çok dengeli değildir. Ülke sanayisinin % 60'ı Marmara Bölgesi olup, bu bölgede de İstanbul en önemli sanayi merkezidir. Diğer önemli sanayi merkezleri ise Kocaeli ve Bursa'dır. Marmara Bölgesi'nden sonra sanayinin yoğun olduğu ikinci bölge Ege Bölgesi'dir. Burada İzmir, İstanbul'dan sonra ikinci büyük sanayi şehridir. Sanayinin yoğun olduğu diğer alanlar Batı Karadeniz Bölümü ve Akdeniz Bölgesi'ndeki Çukurova'dır. Ayrıca şehir bazında Eskişehir, Kayseri, Konya, Ankara, Gaziantep ve Kırıkkale çeşitli sanayi kollarının kümelendiği yerlerdir (Duru, 2014: 12-13). Marmara Bölgesi'nde İstanbul, İzmit, Gebze, Adapazarı, Bursa, Çorlu ve Çerkezköy, Akdeniz Bölgesi'nde Adana, Mersin, Tarsus ve İskenderun, Ege Bölgesi'nde İzmir, Manisa ve Denizli, İç Anadolu Bölgesi'nde Konya ve Kayseri ile Güneydoğu'da Gaziantep kentleri, sanayi faaliyetlerinin yoğun olarak yürütüldüğü OSB'lerin bulunduğu yerler arasındadır. Bu kentler aynı zamanda kentleşme süreçlerinin önce başladığı ve oranlarının yüksek olduğu yerlerdir.

Bunlara ilave olarak, sanayi sektörünün pozitif katkısı ile bazı Anadolu kentleri gelirlerini artırmıştır. Kahramanmaraş ve Gaziantep, 1965 yılından itibaren KOBİ girişimciliği ile gelişim gösteren Anadolu kentleri arasındadır. Aynı dönemde Denizli İli tekstil kümelenmesinin getirmiş olduğu önemli katkıyla gelirini artırmıştır. 2000-2010 döneminde en hızlı büyüyen il Kocaeli olurken, diğer hızlı büyüyen iller Denizli, Kayseri, Sakarya, Bilecik, Gaziantep, Bursa, Manisa, Antalya,

Şanlıurfa olmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 50, 93). Kahramanmaraş, Gaziantep ve Denizli gibi Anadolu kaplanı olarak tabir edilen kentler organize sanayi bölgelerinin de katkısı ile sanayileşme ve kentleşme yolunda önemli bir noktaya gelmişlerdir. Bu iller Türkiye sanayisinin en çok yoğunlaştığı üç bölge olan İstanbul ve çevresi, İzmir ve çevresi ile Ankara ve çevresinde yer alan iller gibi sanayi kenti olarak anılır hale gelmiştir.

OSB'ler Türkiye'de devlet tarafından sanayi yatırımlarının desteklenmesi amacıyla ilki Bursa'da uygulamaya konulduktan sonra sayılarını arttırma yoluna gidilmiştir.

Bununla birlikte, Türkiye'de OSB'ler vasıtasıyla sanayileşme ve sanayi faaliyetlerinin az gelişmiş bölgelere yönlendirilmeye çalışılmış olmakla birlikte bu bölgelerin altyapı ve ulaşım başta olmak üzere birçok konuda geri kalmış olması yatırımcıları bu bölgelere çekmede yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle de çeşitli teşvik uygulamalarıyla bu sorun aşılacak istenmiş ancak teşvik uygulamaları yatırımcılarda oluşması beklenen etkiyi yaratmamıştır. Bu durum az gelişmiş bölgelerde boş sanayi parselleriyle gelişen ve atıl kapasite barındıran OSB'leri ortaya çıkarmış ve teşvik uygulamaları yatırım yapılması istenen bölgenin az gelişmiş yapısı dikkate alındığında etkisiz kalmıştır (Özer, 2018: 101). Türkiye'de Bursa, Manisa, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana OSB'lerinde olduğu gibi güzel uygulama örnekleri bulunurken bazı OSB'lerin yatırımcı çekmede başarısız olduğu ve bu nedenle atıl olan çok sayıda parselin de bulunduğu görülmektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde görülen bu durum kaynak israfına yol açmaktadır. Teşvik uygulamaları ile sanayi üretiminin yapılması istenmişse de istenilen fayda edilmemiştir. Yatırımcılar açısından cazip bulunmayan bölgelerdeki bu OSB'lerde boş sanayi parselleri halen bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ KISIM:

ADANA VE ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ

7.ADANA KENTİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Çalışmamızın bu bölümünde Adana Kenti'nin tarihçesi, doğal, sosyal ve yapay çevre özellikleri hakkında genel bilgiler aktarılmaktadır.

Adana, tarih boyunca çok sayıda medeniyete ve siyasi yapılaşmaya beşiklik etmiştir. Verimli ve sulak arazi üzerine kurulu olan Adana'nın tarihi eski çağlara kadar uzanmaktadır.

1986 yılına kadar Adana'nın Merkez İlçesi olan ve bu tarihten sonra ayrı bir ilçe durumuna gelen Seyhan, eski çağlardan beri askeri ve ticari yollar üzerinde bulunmasından ötürü tarihin çeşitli dönemlerinde istilalara maruz kalmıştır.

Adana Bölgesi'nde çok eski devirlerden beri çok sayıda medeniyetin yaşadığı bilinmektedir. Bununla birlikte Romalılar zamanında Çukurova ve Adana'nın geliştiği söylenebilir. Çünkü bu dönem yapılan büyük köprüler, yollar ve sulama tesisleri ile Adana Bölgesi oldukça gelişmiş ve önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir (Adana Tarım Stratejisi, 2013: 17). Stratejik konumu ve zengin toprak yapısı bunun en önemli sebeplerindedir. Ayrıca binlerce yıllık tarihinin getirdiği sosyal ve ekonomik birikiminin bir sonucu olarak Adana Kenti, bölgesinde hep ön planda olmuştur.

Adını Yunan mitolojisine göre Gök Tanrısı Uranus'un oğlu Adanus'dan almıştır. Adana'nın merkezinde bulunan Tepebağ Höyüğü insanoğlunun yerleşik hayata geçtiği neolitik döneme aittir (Adana İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2014). İklim ve coğrafi koşullarının uygun olması nedeniyle bölgede çok eski devirlerden beri çok sayıda farklı topluluk yaşamıştır. Seyhan Nehri kıyısında kurulan kent konumunun önemine nedeniyle pek çok topluğun istilasına uğramıştır.

Adana, Türkiye'nin güneyinde, Akdeniz Bölgesi'nde yer alan bir ildir. Çukurova'nın verimli toprakları üzerinde yer alan Adana Kent Merkezi, İlin güney bölümünde ovalık bir alan üzerinde yer almaktadır. Adana Kent Merkezi, Seyhan, Yüreğir, Çukurova, Sarıçam ve Karaisalı İlçeleri olmak üzere 5 ilçeden, Adana İli ise toplam 15 ilçeden oluşmaktadır. Adana Kenti'nin ilk kuruluş bölgesi olan bugünkü Seyhan İlçesi, nüfus bakımından ilçelerin içerisinde en büyük olanıdır.

7.1.Adana Kenti'nin Doğal Çevre Özellikleri

Kısaca Adanaya ait doğal çevre özelliklerine baktığımız takdirde şunları söyleyebiliriz:

Çizelge 4: Adanaya Ait Bazı Coğrafi Bilgiler

Yüzölçümü	: 14.030 km ²
Rakım	: 23 metre
Rakım Farkı	: 5 metre – 3.756 metre
Orman-Fundalık	: % 40
Tarımsal Arazi	: % 38
Çayır-Mera	: % 3
Diğer	: % 19
Akdeniz Kıyısı	:160 km

Kaynak: Adana Valiliği 2014; Adana Ticaret Odası 2014

İl yüzölçümünün % 40'ı orman-fundalık, % 38'i tarımsal arazi ve % 3'ü çayır-meradan oluşmaktadır. Tablodan görüleceği üzere, tarımsal arazilerin oranı oldukça yüksektir. Bu nedenle verimli topraklar üzerinde çok sayıda farklı türde tarımsal üretim yapıldığından tarım ve tarıma dayalı sanayi üretimi İlin ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Güneyden kuzeye gidildikçe yükseklik 3.000 metreyi bulmaktadır.

İlin doğal yapısı, kuzey-güney aksına göre üç farklı kısım ortaya koyar. Kuzeyde yer alan kısım yüksekliğin çoğu yerde 2.500 metreye ulaştığı ve ilin yaklaşık yarısını kaplayan dağlık alandır. Güneyde yüksekliği deniz seviyesine kadar inen ovalık kısım bulunur (Adana Mevcut Durum Raporu, 2012: 19). Adana'nın Kuzeyi yüksek platolar ve Toroslardan, güneydoğusunda daha az verimli kırsal yöreler ve Amanos Dağları, güneyi ise düz ve bereketli topraklardan oluşmaktadır.

Şehrin kuzeyi, kuzeybatısı ve kuzeydoğusu Orta Toroslar adı verilen dağ sistemleri ile çevrilmiş, doğu sınırında Amanos Dağlarına uzanmaktadır. Doğudaki sınır Orta Toroslar'da üç farklı dağ dizisi olarak görülmektedir. Bunlar batıdan başlayan Bolkar Dağları, Aladağlar ve Tahtalı Dağları'dır. Ayrıca Orta Torosların kuzeydoğu uzantısını oluşturan Binboğa Dağları sınırın ötesine gitmekte ve

Kahramanmaraş kadar uzanmaktadır (Adana Valiliği, 2014).

Adana Ovası il topraklarının % 27 'sini kaplamakta olup, bütünüyle Adana Ovası adı verilen havzanın güneyde kalan bölümüne Çukurova, kuzeyde kalan bölümüne ise Yukarı Ova (Anavarza) denir. İki ovayı Misis Dağları ayırır. Yüreğir, Misis, Ceyhan ve Yumurtalık Ovaları en önemli Ovalarıdır. Bu ovaların en büyülerinden birisi 125.000 hektarlık Yüreğir Ovası'dır (Adana Valiliği, 2014). Bu ovalar yalnızca bölgenin değil aynı zamanda Türkiye'nin en verimli toprakları arasında yer almaktadır.

Adana Akdeniz iklim özelliklerinin görüldüğü yerlerden birisidir. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçmektedir.

Bölgede meydana gelen yağışlar, genellikle yamaç yağışları ve gezici hava kütlelerinin karşılaşması ile oluşur. Ortalama yağış miktarı 636 mm olup, yılın ortalama 74 günü yağışlı geçer. Yağışların % 51 kışın, % 26 ilkbaharda, %18 sonbaharda, % 5 yazın düşer. Bazı yıllarda yağış miktarı çok azalmaktadır. Yıllık ortalama sıcaklık 18.7 °C'dir. Ocak ayı ortalaması 9°C, Ağustos ayı ortalaması 28°C'dir (Adana Tarım Stratejisi, 2013: 25). Adana'da en soğuk ay Ocak, en sıcak ay ise Ağustos'tur.

Akdeniz ikliminin özellikleri taşıyan temel bitki örtüsü makilik olup, Adana çevresindeki bitki örtüsü Akdeniz iklim özelliklerini taşır. Kuzey bölgesinde önemli sayılabilecek ormanlık alanlar mevcuttur ve mersin, çınar, yabani zeytin, melengiç arguvan, zakkum gibi maki türü ağırlıklıdır. 800 metreden itibaren yayvan yapraklı meşe, kızılçık, defne, daha yükseklerde çam türleri, ardıç ve sedir türünde ağaçlar bulunmaktadır.

7.2.Adana Kenti'nin Sosyal Çevre Özellikleri

Adana'nın sosyal çevre özelliklerine kısaca baktığımız takdirde;

7.2.1.Nüfus Yapısı

İlk olarak Adana'nın nüfusu ve Adana nüfusunun Türkiye'nin nüfus oranına ilişkin 1927-2014 dönemi verilerine ilişkin Tabloya bakıldığında takdirde veriler aşağıdaki şekildedir:

Çizelge 5: Adana'nın 1927- 2014 Yılları Arası Nüfus İstatistik Bilgileri

Yıllar	Adana Nüfus Miktarı	Türkiye Nüfus Miktarı	Adana/Türkiye Nüfus Oranı (%)
1927	227.735	13 648 270	1.67
1935	383.645	16.158.018	2.37
1940	375.777	17.820.950	2.11
1945	418.740	18.790.174	2.23
1950	508.518	20 947 188	2.43
1955	628.505	24.064.763	2.61
1960	760.803	27 754 820	2.74
1965	902.712	31.391.421	2.88
1970	1.035.377	35 605 176	2.91
1975	1.240.475	40.347.719	3.07
1980	1.485.743	44 736 957	3.32
1985	1.725.940	50.664.458	3.41
1990	1.934.907	56 473 035	3.43
2000	1.849.478	67 803 927	2.73
2007	2.006.650	70.586.256	2.84
2008	2.026.319	71.517.100	2.83
2009	2.062.226	72.561.132	2.84
2010	2.085.225	73.722 988	2.83
2011	2.108.805	74.724.269	2.82
2012	2.125.635	75.627.384	2.81
2013	2.149.260	76.667.864	2.80
2014	2.165.595	77.695.905	2.78

Kaynak: TÜİK Verilerinden Derlenmiştir, 2014

Kentsel ve kırsal ayrımı yapılmadan Adana'nın nüfus artış hızına bakıldığında, 1950 yılında 508.518 olan Adana nüfusu 1955 yılında % 23'lük bir artışla 628.505'e, 1960 yılında ise % 20'lik bir hızla artarak 760.803'e ulaşmıştır. 10 yıl içinde Adana'nın nüfusu yaklaşık olarak % 66 oranında artmıştır. Nüfus miktarındaki bu artışta özellikle 1950'ler sonrasında Adana'nın tarım ve tarıma dayalı sanayisindeki hızlı gelişmeler etken olmuştur. Bu dönemde, pamuk ekim

alanlarının artması ve ona dayalı tekstil sanayinin gelişmesi sonucu Adana özellikle Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'ndeki illerden tarım işçileri başta olmak üzere yoğun bir göç almaya başlamıştır.

1960 yılında İlin nüfusu 760.803 olup, Adana İlinin nüfusu artış hızı önceki döneme göre bir miktar düşmüş ise de % 18'lik bir artışla 1965 yılında 903.000'e ve % 14'lük bir artış sonucu 1970 yılında da 1.000.000 barajını aşarak 1.035.000'e ulaşmıştır.

Adana'nın nüfusu 1975'te 1.240.475'e, 1980'de 1.485.743'e ve 1985 sayımında ise 1.725.940'a ulaşmıştır. 1990 yılında yapılan nüfus sayımında Adana nüfusu 1.934.907 kişiye, 10 yıl sonra yapılan 2000 yılı nüfus sayımında ise İlin nüfusu 1.849.478 düşerek kısmi bir düşme yaşanmıştır. Daha sonraki yıllarda nüfus oranında tekrar artışlar yaşanmıştır.

2012 yılında Adana'nın nüfusu 2011'e göre 23.625 kişi artmıştır. Yıllık nüfus artış hızı geçen yıla oranla artarak ‰ 11,05 olmuş ve Türkiye ortalamasının altında gerçekleşmiştir. Adananın şehirleşme oranı ve nüfus yoğunluğu, ülke ortalamasının üzerindedir. Ülkemizin 5. büyük İli olan Adana, kentte yoğunlaşmış olan genç bir nüfusa sahiptir (Çukurova kalkınma Ajansı, 2015: 43). Nüfus artışı, 2007 yılı ve sonrası yıllar itibariyle hemen hemen sabit kalmıştır

Adana'da 2007-2008 yılı yıllık nüfus artış hızı ‰ 9,8, 2008-2009 yılı artış oranı ‰ 17,6, 2009-2010 yılı artış oranı ‰ 11,1, 2010-2011 artış oranı ‰ 11,2, 2011-2012 dönemi artış oranı ‰ 7,9, 2012-2013 yılı artış oranı ‰ 11,1 ve 2013-2014 yılı artış oranı ‰ 7,6 olmuştur.

2012 yılı verilerine göre Adananın nüfus yoğunluğu 151,5 kişi/km² idi. Bu yılın verilerine göre nüfusun % 88,8'i kentlerde, % 11,2 ise köylerde yaşamaktaydı (Adana Ticaret Odası, 2014: 49). Bununla birlikte 6 Aralık 2012 Tarihli R.G'de yayımlanan "6360 Sayılı On Üç İilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un" çıkarılmasıyla birlikte büyükşehir yapılan diğer 13 ille birlikte Adana İlinin büyükşehir belediyesinin sınırı il mülki sınır sayıldığından 30 Mart 2014 tarihinden geçerli olmak üzere bugün nüfusun tamamı kent sınırları içinde bulunmaktadır. İlin 2014 yılı nüfusu ise 2.165.595 kişi olmuştur.

2013 yılı sayım sonucuna göre, Adana İli sahip olduğu 2.149.260 nüfusuyla

Türkiye'nin en kalabalık 5. şehri konumundaydı. Son nüfus sayımına göre Adananın nüfusu 2.165.595 olup, buna göre Türkiye'nin 6. büyük nüfusuna sahip yeridir.

Adana Kent ve İl Nüfus verilerini kapsayan 1927-2014 dönem verilerine ilişkin Tablo aşağıdaki şekildedir:

Çizelge 6: Adana Kent Nüfusunun 1927-2014 Arası Gelişim Durumu

Yıllar	Kent Nüfusu	İl Nüfusu
1927	72.000	227.735
1935	76.473	383.645
1945	100.367	418.740
1950	117.642	508.518
1960	231.548	760.803
1965	289.919	902.712
1970	347.457	1.035.377
1975	475.384	1.240.475
1980	574.515	1.485.743
1985	777.554	1.725.940
1990	916.150	1.934.907
1997	1.037.924	1.682.250
2000	1.130.710	1.849.478
2007	1.366.027	2.006.650
2010	1.591.518	2.085.225
2012	1.636.229	2.125.635
2013	2.149.260	2.149.260
2014	2.165.595	2.165.595

Kaynak: ADNKS ve TÜİK Verilerinden Derlenmiştir, 2014

1927 yılında 72.000 olan kent nüfusu 1950'li yıllardan itibaren öncelikle tarımın ve tarıma dayalı sanayinin daha sonraki dönemlerde ise diğer sanayi dallarının gelişmesine bağlı olarak diğer illerden ve Adana'nın diğer kırsal ilçelerinden gelen göçlerle kent nüfusu hızlı bir artış göstermiştir (Sandal, Traş, 2012: 129). Tablodan da görüleceği üzere, 1950 yılında 117.642'e, 1960

yılında 231.548'e, 1980 yılında 574.515'e ve 2010 yılında da 1.591.518'e ulaşan kent sürekli artış eğilimi göstermiş olup, ayrıca kent nüfusunun il nüfusuna oranı da genel olarak artış yükseliş halindedir.

30 Mart 2014 tarihinden önce Adana Büyükşehir Belediyesi sınırlarında beş ilçe bulunmaktaydı. Bunlar Seyhan, Yüreğir, Çukurova, Sarıçam ve Karaisalı İlçeleriydi. Seyhan İlçesi tamamıyla şehir merkezi sınırlarında kabul edilirken Yüreğir, Çukurova, Sarıçam ve Karaisalı İlçelerinin kent dışında kırsal alanları da mevcuttu. Seyhan, Yüreğir, Çukurova, Ceyhan ve Sarıçam nüfus büyüklüklerine göre sırasıyla en kalabalık ilçeler olup, Saimbeyli ve Aladağ İlçeleri en az nüfusa sahip ilçelerdir.

Diğer taraftan nüfus kayıt bilgileri Adana dışında olduğu halde Adana'da yaşayan insanların nüfusa kayıtlı oldukları iller, nüfus sayısı ve oranlarına bakıldığı takdirde;

Çizelge 7: Nüfusa Kayıtlı Olunan İllere Göre Adana Nüfusu

Nüfusa Kayıtlı Olunan İl	Kişi Sayısı	Oranı %
Şanlıurfa	92.304	10.8
Mardin	90.902	10.6
Osmaniye	75.338	8.8
Diyarbakır	62.942	7.4
Mersin	51.651	6.0
Adıyaman	48.401	5.7
Siirt	37.598	4.4
Elazığ	32.783	3.8
K.Maraş	29.479	3.4
Niğde	27.845	3.3
Hatay	26.215	3.1
Malatya	25.429	3.0
Bingöl	22.165	2.6
Gaziantep	21.372	2.5
Kayseri	19.469	2.3
Van	18.948	2.2
Bitlis	18.528	2.2
Şırnak	17.610	2.1
Batman	14.192	1.7
Sivas	12.268	1.4
Muş	12.172	1.4
Konya	9.536	1.1
Diğer İller	88.652	10.4
Toplam	855.799	

Kaynak: Adana Sanayi Odası, Nüfusa Kayıtlı Olunan İllere Göre Adana Nüfusu 2015

Çizelge incelendiğinde, Adana'ya olan göçte ilk üç sırası Şanlıurfa, Mardin ve Osmaniye doğumlu insanların aldığı görülmektedir.

Adana ilinin 2014 yılı toplam nüfusu 2.165.595'dir. Adana dışında doğan

dolayısıyla nüfus kayıt bilgileri başka bir il olan kişi sayısı ise 855.799'dir. Bu kapsamda bakıldığı aşağıdaki çizelgede ifade edilen rakamlara ulaşmak mümkündür.

Çizelge 8: Adana ve Adana İl Dışı Nüfus Sayısı ve Oranı

	Nüfus	%
Adana Doğumlu	1.293.461	61
Adana Dışı	855.799	39
Toplam	2.165.595	100

Yukarıdaki çizelgeye göre, 2014 yılı verilerine göre, toplam nüfusunun % 39'luk kısmının Adana İl dışı nüfusuna kayıtlı olan kişilerden, % 61'lik kısmın ise nüfus kayıt bilgileri İl içi doğumlu nüfustan oluştuğunu göstermektedir. Bu nedenle Adana nüfusunun önemli bir kısmının farklı bölge ve illerden gelen nüfus hareketi ile arttığı görülmektedir.

Adana nüfusunun artışında dışarıdan aldığı göçlerin etkisi büyüktür. 1985 yılında Adana'da yaşayan nüfustan 429.367 kişinin Adana dışı doğumlu olduğu ve 1990 yılında da bu sayının 490.520'ye ulaştığı belirlenmiştir. Bu veriler Adana'da yaşayan kişilerin yaklaşık % 25'inin Adana dışı doğumlu olduğu göstermektedir. Bu da Adana'nın dışarıdan ne ölçüde göç aldığı bir göstergesidir (Adana Mevcut Durum Raporu, 2012: 44). Adana İli dışındaki illerde doğanlar içinde en yüksek paya % 10'luk oranla Şanlıurfa ili doğumlular sahiptir. Bunu Mardin, Osmaniye ve Diyarbakır doğumlu olanlara takip etmektedir.

1975-2005 arasında Adana'ya göç eden nüfus incelendiğinde birinci sırada 113.034 kişiyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, ikinci sırada 86.373 kişiyle Akdeniz Bölgesi'nin, üçüncü sırada 58.503 kişiyle İç Anadolu Bölgesi'nin, dördüncü sırada ise 55.715 kişiyle Doğu Anadolu Bölgesi'nin yer aldığı görülmektedir. Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan Adana'ya göç eden kişi sayısı ise toplam 168.749 kişidir (Duru, 2014: 67). Adana'ya farklı bölgelerden çeşitli sebeplerle nüfus göçlerinin yaşandığı anlaşılmaktadır.

7.2.2.Ekonomik Yapısı

Akdeniz Bölgesi ve Türkiye ekonomisi açısından önemli illerden biri durumunda olan Adana'nın bölge ve ülke ekonomisine gerek tarımsal gerekse hizmet ve sanayi üretimi alanlarında çok önemli katkısı olmaktadır. Bunda Adana'nın coğrafi konumu ve ikliminin uygunluğu önemli bir avantaj sağlamaktadır.

1950'lerden sonra tekstil ve dokuma sektörlerindeki yatırımlarla sermaye birikim sürecinin hızlandığı Adana'da güçlü bir özel sektör yapılanması mevcuttur. Bugün Türkiye ekonomisine yön veren birçok önemli sanayi kuruluşu ya Adana merkezlidir ya da bu kuruluşların bir kısmı Adana'da büyüyerek tüm Türkiye'ye yayılmıştır (Kırdaş ve Ark., 2012: 101). Bu da Türkiye'nin önemli sanayi kuruluşları içerisinde Adana orijinli çok sayıda firmanın olduğunu ve Türkiye'nin sanayileşmesine katkı sunduklarının bir göstergesidir.

İllere ve ekonomik faaliyete göre Adana'da istihdam edilenlere ilişkin 2011 yılı verilerine ilişkin Tablo aşağıdaki şekildedir:

Çizelge 9: İllere ve Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenler 2011 Yılı

İl	İstihdam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım %	Sanayi %	Hizmet %
Adana	595.000	113.000	170.000	312.000	19.0	28.6	52.4

Kaynak: TÜİK, İllere ve Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenler 2011

Adana'nın 2011 yılı itibarıyla gayri safi katma değerinin % 52.4'ü hizmet sektöründen, % 28.6'sı sanayi sektöründen ve % 19.0'u ise tarım sektöründen sağlanmıştır.

2008 yılı verilerine göre Adana'da yaratılan toplam katma değer 34.120.118.000 TL olup, bu rakama göre Türkiye'nin katma değerinden % 4 bir pay almıştır. Ayrıca kişi başına katma değer 2008 yılı rakamlarına göre 7.363 dolar seviyelerindedir (Adana Ticaret Odası, 2014: 49). İl içinde yaratılan katma değer sektörler dağılımı incelendiğinde, hizmet sektörü katma değerinin payının en yüksek olduğu bunu sanayi ve tarım sektörlerinin takip ettiği görülmektedir.

İş Bankası tarafından Türkiye’de yaptırılan 2012 yılı İllerin Gelişmişlik Endeksi Sıralaması göre Adana 81 il içerisinde 8. sırada, Finansal Gelişmişlik Endeksi Sıralaması göre ise 7. sırada yer almaktadır (Çevik ve Gül, 2014: 5, 13).

Tarım ve ormancılık, balıkçılık, madencilik ve taş ocakçılığı, imalat, toptan ve perakende ticaret, elektrik, gaz ve su ticareti gibi yapılan sınıflandırmada ekonomik faaliyetlere göre ihracat ve ithalat rakamlarına bakıldığı takdirde; Adana'dan yapılan yaklaşık 1.914.578.000 dolarlık ihracatın 2012 yılı için en büyük payın % 86.2 ile imalat sektörüne, toplam 3.046.332.000 dolarlık yapılan ithalatta da yine en büyük payın % 82.8’lik oran ile imalat sektörüne ait olduğu görülmektedir (TÜİK, 2012: 109-110). 2013 yılı ihracat değerlerine göre Adana iller arasında 10. sırada yer almaktadır.

Adana Sanayi Odası 2012 yılı üye dağılımına göre, toplam üye sayısının % 9.1’i oluşturan gıda sektörü ilk sırada yer almaktadır. Bunu % 7.1’lik pay ile konfeksiyon ve % 6.3’lük pay ile kimya sektörleri takip etmektedir. Ana faaliyet kollarına göre ise tekstil, konfeksiyon, çırçır ve prese sektörleri toplamı tekstil sektöründe % 17’lik bir orana sahiptir (Adana Ticaret Odası, 2014: 47-48). Bu çerçevede tekstil sektörünün Adana ekonomisi içinde sahip olduğu % 17’lik oranın önemli bir katma değer sağladığının göstergesidir.

Ayrıca Adana bölgesinde otomotiv, kimya, makine ve yedek parça, çimento ve mobilya sektörleri en önemli ekonomik faaliyetler arasında yer almaktadır. Ana tarım ürünleri olarak pamuk, buğday, narenciye ve mısır gibi ürünler bölge ekonomisinde önemli bir yere sahiptir.

İlin istihdam durumuna ilişkin 2011 yılına ait Tablo aşağıdaki şekildedir:

Çizelge 10: Adana’nın Temel İşgücü Göstergeleri, 2011 Yılı

	15 ve Yukarı Yaştaki Nüfus	İşgücü Sayısı	İstihdam Sayısı	İşsiz Sayısı	İşgücünde Olmayan Nüfus Sayısı	İşgücüne Katılım Oranı	İstihdam Oranı	İşsizlik Oranı
Adana	1.536.000	671.000	595.000	77.000	864.000	43.7	38.7	11.4

Kaynak: TÜİK, İllere Göre Temel İşgücü Göstergeleri 2011

2011 yılı verilerine göre, Adana İli 15 yaş ve üzeri yaştaki nüfus 1.536.000 kişi, toplam işgücü sayısı 671.000, istihdam edilen nüfus ise 595.000'dir. İşgücüne katılım oranı % 43.7, istihdam oranı % 38.7 ve işsizlik oranı % 11.4'dır.

Adana bu rakamlarla işsizlik oranı, işgücüne katılma oranı ve istihdam oranı bakımından ülke ortalamasından daha kötü bir durumda bulunmaktadır.

TÜİK tarafından açıklanan 2013 yılı istihdam ve işsizlik verilerine göre Adana'nın işsizlik oranı % 13.2'dir. Türkiye genelinde işsizlik sıralamasında ilk on il içerisinde 9. sırada yer almaktadır (Çukurova Kalkınma Ajansı, 2014: 84). Bu işsizlik oranlara göre Adana en fazla işsiz nüfusa sahip illerden birisidir. Fakat Göçle gelen nüfus niteliksiz iş gücü olup, hem Adana'da işsizlik oranını yükseltmiş hem de seyyar satıcılık, tarla ve inşaat gibi marjinal işlerde çalışanların sayısını arttırmıştır.

2014 yılı İstanbul Sanayi Odası (İSO) verilerine göre, Türkiye'nin ilk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu arasında 15, ikinci 500 Sanayi Kuruluşu içerisinde de 9 olmak üzere toplam 24 sanayi kuruluşu Adana'da bulunmaktadır.

Adana'da bulunan sanayi işletmelerinin 2013 yılı ölçeklerine bakıldığında, çoğunlukla küçük ve orta ölçekli işletmelerden meydana geldiği görülmektedir.

Çizelge 11: Adananın Sanayi İşletmelerinin Ölçekleri

Adana Sanayi İşletmelerinin Ölçekleri	Yüzde(%)
Mikro Ölçekli	45
Küçük Ölçekli	44
Orta Ölçekli	9
Büyük Ölçekli	2

Kaynak: Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 81 İl Durum Raporu, 2013

7.2.3.Eğitim ve Kültürel Yapısı

Adananın 2013-2014 eğitim-öğretim yılı verilerine Tablo aşağıdaki şekildedir:

Çizelge 12: Adana İl Geneli Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayısı (2013-2014)

GENEL TOPLAM (RESMİ+ ÖZEL)	
Okul Sayısı	1.247
Derslik Sayısı	14.729
Öğrenci Sayısı	474.930
Öğretmen Sayısı	23.671

Kaynak: Adana İl Milli Eğitim Müdürlüğü sitesinden derlenmiştir, 2014

2012-2013 yılı eğitim öğretim döneminde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ilkokulda bazında Türkiye ortalaması 20, ortaokul düzeyinde 19 öğrenci iken; Adana'da bu oran ilkokulda 22, ortaokulda 20 seviyelerindedir. Ortaöğretimde genel ve mesleki-teknik lise Türkiye genel ortalaması 17 iken bu oran Adana'da 16 öğrencidir (TÜİK, 2012: 121).

Dolayısıyla öğretmen başına düşen öğrenci sayıları bakımından gerek ilköğretim gerekse lise düzeyinde Adana ortalamasının Türkiye ortalamasına yakın olduğu görülmektedir. Ayrıca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden sürekli göç alması nedeniyle bazı okullardaki derslik başına düşen öğrenci sayısının normalde olması gerekenin üzerine çıkmasına neden olmuştur.

Çizelge 13: Adana Kentindeki Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayısı (2013-2014)

GENEL TOPLAM (RESMİ+ ÖZEL)	
Okul Sayısı	592
Derslik Sayısı	10.607
Öğrenci Sayısı	375.469
Öğretmen Sayısı	19.406

Kaynak: Adana İl Milli Eğitim Müdürlüğü sitesinden derlenmiştir, 2014

Örneğin, 1996 yılından sonra Adana'nın nüfus artış hızı, GAP'ın etkisi ve Osmaniye'nin Adana'dan ayrılmasının bir sonucu azalmakla birlikte % 11.61 olarak gerçekleşmiştir. Özellikle Levent, Güneşli, Şakirbaşa, sofulu, Yeşilevler, Dağlıoğlu, Güllbahçesi ve Dumlupınar Mahalleleri ile Kuzey Adana'da hızlı artan nüfusa bağlı olarak artan öğrenci sayısındaki artış (Adana Güçbirliği Vakfı, 1999: 105) beraberinde yeni okul ihtiyacı sorununu beraberinde getirmiştir.

Ayrıca Adana’da ülkemizin köklü üniversitelerinden olan Çukurova Üniversitesi ve yeni kurulan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi bulunmaktadır. Çukurova Üniversitesi’ne 15 Fakülte, 5 Yüksekokul, 13 Meslek Yüksekokulu, 1 Devlet Konservatuvarı, 3 Enstitü ve 25 Araştırma ve Uygulama Merkezi bağlıdır. Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi’nde ise 9 Fakülte, 1 yüksekokul, 2 Enstitü, 3 Araştırma ve Uygulama Merkezi bulunmaktadır.

Adana’da 2013 yılı rakamlarına göre 18 kütüphane, 365.779 adet kitap; 20 adet 3.670 kapasiteli sinema salonu (Adana İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013), 2010-2011 sezonu verilerine göre 10 adet tiyatro salonu ile 2.722 tiyatro koltuğu mevcuttur (TÜİK, 2012: 160-161).

Tarihi eser yönünden oldukça zengin olan kent Tepebağ Höyüğü, Tarihi Büyük Saati, camileri, kervansarayları, bedestenleri ve müzeleri ile ilgi çeken bir yerdir. İlde toplam 65 adet büyük çaplı sit alanı tescil edilerek ilan edilmiş, bu sit alanları içinde Kozan Merkez ve Seyhan İlçe Merkezi gibi kentsel sitler, Misis, Magarsus ve Anavarza gibi arkeolojik sitler ile Ağyatan, Akyatan ve Yumurtalık Lagünü gibi doğal sitler bulunmaktadır (Adana Valiliği, 2013).

Adana Arkeoloji Müzesi, Etnoğrafya Müzesi, Atatürk Müzesi ve Misis Mozaik Müzesi gibi farklı tarihlerde kurulmuş, Adana ve Çukurova Bölgesinin tarihi eserlerinin sergilendiği çok sayıda müze mevcuttur.

7.2.4.Yönetim Yapısı

Türkiye'nin güneyinde Akdeniz Bölgesinde yer alan ildir. Adana Belediyesi, 1986 yılında iki yeni merkez ilçenin (Seyhan ve Yüreğir) kurulmasıyla büyükşehir belediyesi niteliğini kazanmıştır. Böylelikle belediye yönetimi, büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyeleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Adana kent merkezi Seyhan, Yüreğir, Çukurova, Sarıçam ve Karaisalı İlçeleri olmak üzere 5 merkez ilçeden, Adana İli ise toplam 15 ilçeden oluşmakta iken, 30 Mart 2014 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere ‘‘6360 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’’ ile Adana Büyükşehir Belediyelerinin sınırları il mülki sınırları yapıldığından İlçelerin tamamı

büyükşehir sınırlarına dahil olmuştur.

Türkiye'nin güneyinde Akdeniz Bölgesinde yer alan ilidir. Adana toplam 15 ilçe ve 828 mahalle bulunmaktadır. Adana İlinin yüzölçümü 14.125 km²'dir. Adana Türkiye'nin 6. büyük ilidir.

Nüfus bakımından en fazla ilçeleri sırasıyla Seyhan, Yüreğir, Çukurova ve Ceyhan'dır. En az nüfusa sahip ilçesi ise Saimbeyli'dir.

2014 yılı verilerine göre Adana İli toplam 16 belediye ve 15 ilçeden oluşmaktaydı. Bunlardan Seyhan, Yüreğir, Çukurova, Sarıçam ve Karaisalı ilçelerinin sınır ayırımı olmadığından iç içe geçmiş tek bir yerleşim görünümünde diğer ilçeler ise müstakil yerleşke şeklindedir.

Çizelge 14: Adana'nın İlçe Belediyeleri

Belediye Adları	Kuruluş Yılı
Adana B. Ş.	1986
Seyhan	1986
Yüreğir	1986
Çukurova	2008
Sarıçam	2008
Karaisalı	1835
Aladağ	1973
Ceyhan	1926
Feke	1895
İmamoğlu	1987
Karataş	1957
Kozan	1870
Pozantı	1954
Saimbeyli	1922
Tufanbeyli	1958
Yumurtalık	1959

Kaynak: Adana Valiliği, 2013

Seyhan ve Yüreğir İlçeleri, 1986 tarih ve 3306 Sayılı "Adana İlinde Seyhan ve Yüreğir Adıyla İki İlçe Kurulması Hakkındaki Kanunla" kurulmuştur.

Başlangıçta Adana, Seyhan Nehrinin iki yakasına yayılmış olup batı bölümünde Seyhan, doğu bölümünde ise Yüreğir yer almaktaydı.

Çukurova İlçesi'nin Seyhan İlçesi'nden, Sarıçam İlçesi'nin ise Yüreğir İlçesi'nden ayrılarak iki yeni ilçenin kurulması, 5747 Sayılı "Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" kapsamında 2008 tarihinde çıkarılan kanunla olmuştur.

Karaisalı İlçesi'nin Adana Büyükşehir Belediyesi sınırlarına katılması ise 2007 tarihinde olmuştur.

7.3.Adana Kenti'nin Yapay Çevre Özellikleri

Bu bölümde Kentin yapay çevre özelliklerini oluşturan sanayi alanları olmak üzere önem arz eden birkaç unsura yer verilmiştir.

7.3.1.Sanayi ve Ticaret Alanları

Bu bölümde Adana'nın ekonomisinde önemli fonksiyonları bulunan sanayi ve ticaret alanlarından kısaca bahsedilecektir.

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi: Adana Ceyhan D-400 karayolu üzerinde Misis (Yakapınar) Bölgesinde başlangıçta 1.580 hektarlık bir alan üzerine 1984 yılında temeli atılarak kurulmuştur. Tekstil sektörü başta olmak üzere, metal, gıda, plastik, kağıt, makine gibi 18 farklı sektörde yaklaşık olarak 351 firma faaliyette bulunmaktadır. Adana ve bölge ekonomisinde çok önemli bir yere sahip olan AOSB, bugün Türkiye'nin en büyük organize sanayi bölgeleri arasında yer almaktadır.

Çizelge 15: Adana Organize Sanayi Bölgeleri

OSB Adı	Alan (Hektar)	Tamamlanma Tarihi	Sanayi Parsel Sayısı	Tahsis Edilen Sanayi Parsel Sayısı	İstihdam	Sektör Grubu
Adana Hacı Sabancı OSB	1.510	2001	591	510	27.000	Dokuma, Demir-Celik ve Plastik Sanayi
Kozan OSB	164	2007	78	63	80	Gıda, Pişmiş Kil, Sanayi

Kaynak: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı- 81 İl Durum Raporu'ndan derlenmiştir, Aralık 2013

Küçük Sanayi Siteleri: Adana İlinde yapımı biten ve halen faaliyetlerini yürüten İmamoğlu, Seyhan, Yüreğir Doğu, Merkez Ağaç İşleri, Merkez Metal İşleri, Ceyhan ve Kozan Küçük Sanayi Siteleri'nde toplam 1.945 işyerinin bulunduğu 7 adet küçük sanayi sitesi bulunmaktadır (Adana Ticaret Odası, 2012: 44). Ayrıca Adana'da bir adet küçük sanayi sitesinin yapımı devam etmekte olup, bunun tamamlanmasıyla birlikte toplamda 8 adet KSS olacaktır.

Adana Kent sınırlarında ise Seyhan, Yüreğir Doğu, Merkez Ağaç İşleri, Merkez Metal İşleri Sanayi Siteleri'nde (KSS) toplam 1.296 işyerinin bulunduğu 4 adet küçük sanayi sitesi bulunmaktadır.

Çizelge 16: Adana’da Bulunan Küçük Sanayi Sitelerine Ait Bazı Bilgiler

Sanayi Sitesi Adı	İşyeri Sayısı	Dolu İşyeri Sayısı	Boş İşyeri Sayısı	Doluluk Oranı (%)
Doğu (Yüreğir) SS	198	190	8	96
Ceyhan SS	233	233	0	100
Kozan SS	294	294	0	100
Merkez (Ağaç İşleri) SS	391	191	0	99
Merkez (Metal İşleri) SS	634	630	4	99
İmamoğlu SS	122	112	10	92
Seyhan SS	73	33	40	45
Toplam	1.945	1.883	62	97

Kaynak: Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 81 İl Durum Raporu, Aralık 2013

Adana Ticaret Odası: ATO’ya kayıtlı 45 farklı meslek grubunda 255 komite üyesi ve komite üyelerinden seçilmiş 105 meclis üyesi bulunmaktadır. 2012 yılı itibariyle 27.566 üyesi olup, % 8.5’ lik oran ile en fazla bina inşaat müteahhitleri grubundan, % 5’lik elektrikli ev aletleri grubundan, % 5 garajlar, nakliye ambarları meslek grubundan, % 4.8 ile gıda ve tekell maddeleri meslek grubu şeklinde devam etmektedir. 45 meslek grubu içerisinde züccaciye ve mutfak eşyaları imalatçısı grubu % 0.05 ile (Adana Ticaret Odası, 2012: 48-49) son sırada yer almaktadır.

Çizelge 17: Adana'da Şirket Türleri ve Sayıları

Kuruluş Türü	2011	2012	Değişim%	Dağılım%
Şahıs Firması	8.709	9.215	5.8	33.4
Kollektif Şirket	27	31	14.8	0.1
Komandit Şirket	9	8	-11.1	0.0
Limited Şirket	14.197	14.388	1.3	52.2
Limited Şirket (Şube)	1435	1513	5.4	5.5
Anonim Şirket	788	800	1.5	2.9
Anonim Şirket (Şube)	1.149	1.205	4.9	4.4
Yapı Kooperatifi	193	184	-4.7	0.7
Motorlu Taşıtlar Koop.	79	82	3.8	0.3
Esnaf ve Kefalet Koop.	13	13	0.0	0.0
Tüketim Koop.	10	9	-10.0	0.0
Tarım Satış Koop.	6	6	0.0	0.0
Tarımsal Kalkınma Koop.	46	44	-4.3	0.2
Su Ürünleri Koop.	9	9	0.0	0.0
Sulama Koop.	9	9	0.0	0.0
Kooperatif Birlikleri	7	7	0.0	0.0
Turizm Geliştirme Koop.	1	3	200.0	0.0
Küçük Sanat Kooperatifi	11	10	-9.1	0.0
Üretim Temin Ve Dağıtım Koop.	6	5	-16.7	0.0
Vakıf İşletmeleri	4	8	100.0	0.0
Müesseseler	5	6	20.0	0.0
Diğer Kuruluşlar	6	11	83.3	0.0
TOPLAM	26.719	27.566	3.2	100.0

Kaynak: Adana Ticaret Odası, 2012

ATO kuruluş türlerine göre üyelerin % 52'si limited şirketlerinden, % 33'ü şahıs şirketlerinden, % 3 anonim şirket kuruluşlarından, kalan % 12'si şube, kooperatif ve vakıf kuruluşlarından oluşmaktadır.

Ayrıca Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu'nun (TESK) 2014 verilerine göre illere göre esnaf, işyeri, nüfus ve oda sayısı bilgilerine bakıldığında Adana'ya ilişkin verilerin aşağıdaki şekilde olduğu görülmektedir:

Çizelge 18: Adana Esnaf/İşyeri/Nüfus ve Oda Bilgileri

	Esnaf Sayısı	İşyeri Sayısı	İlin Nüfusu	Esnaf/Nüfus	Oda Sayısı
Adana	39.640	42.384	2.149.260	1.84	86

Kaynak: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), 30.06.2014

Adana Ticaret Borsası: Adana-Mersin Demiryolunun Fransızlar tarafından inşa edilmesi sonrası gelişen pamuk ziraatı ve ticareti hızla artmıştır. Pamuğun üretim miktarının artmasıyla birlikte pamuk ticareti yapan birçok perakendeci, toptancı ve ihracatçı tüccarlar ortaya çıkmış ve bunun neticesinde o güne kadar yerel pazarlarda dünya piyasasından habersiz olarak alınıp satılan pamuk ve pamuk ürünleri sonraları dünya pazarları ile tanışmaya başlamıştır.

Mahalli şartlarda gerçekleşen alım satımların dış pazarlarla bağlantılı ve organize bir pazarda yapılması gereği ve ihtiyacı Adana'daki tüccar ve çiftçilerin Ticaret Odası'na başvurarak bir pamuk borsasının açılması için gerekli girişimlerde bulunmalarına neden olmuştur. Bu çerçevede Adana'nın pamuk merkezi konumuna gelmesi yolunda ilk önemli adım atılmış, Adana Valiliği 22 Mayıs 1329 (1913) tarihli 153/31976 sayılı yazısıyla Adana'da Ticaret Borsası unvanını taşıyan bir borsanın kurulmasına izin vermiştir (Adana Ticaret Borsası, 2014).

2010 ve 2011 yıllarında % 3.3'lük işlem hacmi ile en fazla işlem gören ticaret borsaları sıralamasında 6. sırada yer alan Adana Ticaret Borsası'nın 2012 yılı işlem hacmi 4.515.673.315 TL (Adana Ticaret Odası, 2012: 52) seviyesine ulaşmıştır. Bu noktada Türkiye'de bulunan borsalar içerisinde işlem yoğunluğu en fazla olanlardan biridir.

Adana Sanayi Odası: Adana Sanayi Odası'nın kuruluş çalışmaları, 1966 yılında Türkiye'nin planlı kalkınma sürecine girdiği tarihlerde başlamış olup, hazırlanan "vekalet ve selahiyetname" adlı belge ile Sanayi Odası'nın resmi kuruluşu için ilk adım atılmış oldu (ADASO, 2015). Kurulduğu tarihten bugüne kadar Adananın sanayileşme sürecinde önemli pay sahibi olan kuruluşlardan biri olup,

Adana bölge sanayisinin gelişmesi yönünde birçok önemli çalışmaları bulunmaktadır.

Adana Kenti tarım ve gıda, tekstil, kimya, otomotiv ve makine-metal sanayileri başta olmak üzere Milli Mensucat Sanayi, Bossa, Güney Sanayi, Temsa gibi Türkiye'nin önemli firmalarına ev sahipliği yapmaktadır.

Adana Sanayi Odası (ADASO) 2014 yılı verilerine göre, Adana Sanayi Odası'ndaki faal üye sayısı 1.609'dür.

Adana sanayisi hakkında bilgi vermesi açısından önemli göstergelerden olan imalat sanayisindeki sektörel dağılım incelendiği takdirde,

Çizelge 19:Adana İmalat Sanayisinde İşyeri Sayılarına Göre Sektörel Dağılım (2014)

S No:	İmalat Sanayi Alt Sektör	Girişim Sayısı	Pay %
1	Gıda Ürünlerinin İmalatı	396	13.6
2	Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı	393	13.5
3	Mobilya İmalatı	239	8.2
4	Kauçuk ve Plastik Ürünlerin İmalatı	237	8.1
5	BYS Makine ve Ekipman İmalatı	208	7.1
6	Giyim Eşyalarının İmalatı	204	7.0
7	Makine ve Ekipmanların Kurulumu ve Onarımı	193	6.6
8	Diğer İmalatlar	155	5.3
9	Tekstil Ürünlerinin İmalatı	131	4.5
10	Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İmalatı	122	4.2
11	Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı	115	3.9
12	Ana Metal Sanayi	102	3.5
13	Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İmalatı	99	3.4
14	Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	67	2.3
15	Elektrikli Teçhizat İmalatı	62	2.1
16	Deri ve İlgili Ürünlerin İmalatı	61	2.1
17	Kağıt ve Kağıt Ürünlerinin İmalatı	55	1.9
18	Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler	40	1.4
19	Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı	13	0.4
20	İçeceklerin İmalatı	10	0.3
21	Diğer Ulaşım Araçlarının İmalatı	6	0.2
22	Temel Eczacılık Ürün, Eczacılığa İlişkin Malz İmalatı	5	0.2
23	Bilgisayarın, Elektronik ve Optik Ürünlerin İmalatı	5	0.2

Kaynak: Karakuş, 2016

2014 yılı sonu verilerine göre; Adana'da imalat sanayisi içerisindeki 23 alt

sektörde içerisinde % 13.6 pay ve 396 işletme ile en fazla firmanın faaliyet gösterdiği gıda sektörünü sırasıyla metal ürünleri imalatı, mobilya ve plastik sanayi sektörü takip etmektedir.

2014 yılı sonu verilerine göre; Adana imalat sanayinde, toplam 16.801 Milyon TL tutarında net satışı yapılmıştır. Ana imalat sanayi içerisindeki 23 alt sektörde girişimi bulunan Adana’da, satışların sektörel dağılımına bakıldığında ise en fazla ciroyu 3.379 Milyon TL’lik net satış ve % 20.1’lik pay ile tekstil ürünleri imalatı sektörü yapmıştır. Bunu 3.037 Milyonluk satış ve % 18.1’lik oran ile gıda sektörü ve 2.416 Milyonluk satış ve % 14.4’lik oran ile kimya sektörü (kimyasal ve kimyasal ürünleri imalatı) takip etmiştir (Karakuş, 2016: 1-2).

7.3.2.Konut Alanları

Adana Büyükşehir 1984 ve 2000 yılı verilerine göre bina ve konut sayıları aşağıdaki şekildedir:

Çizelge 20: 1984 ve 2000 Yılı Bina ve Konut Sayıları

	BİNA SAYISI		KONUT SAYISI	
	1984	2000	1984	2000
TÜRKİYE	4.387.971	7.838.675	7.096.277	16.235.830
Adana	146.862	253.447	200.176	469.189
Türkiye Oranı	% 3.34	% 3.23	% 2,28	% 2,89

Kaynak: Adana Büyükşehir Belediyesi

Diğer taraftan 2011 yılı hane halklarının bina inşa yılına göre dağılımına bakıldığında;

Çizelge 21: Hane Halklarının Bina İnşa Yılına Göre Dağılımı, 2011

	Bina inşa yılı (%)							Bilinmeyen
	1945 ve öncesi	1946-1960	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000	2001 ve sonrası	
Toplam	1.5	2.7	5.9	13.4	18.9	24.6	21.8	11.3
Adana	0.8	1.8	6.7	13.7	21.8	23.4	15.6	16.1

Kaynak: TÜİK 2015 Verileri

Adana'daki binaların çoğunlukla oransal olarak 1991-2000 döneminde yaptırıldığı görülmektedir.

Türkiye'deki kentleşme hareketleri örneğinde olduğu gibi Adana'da sanayileşme sürecini takip eden bir kentleşme yaşanmadığından hızlı kentleşme beraberinde konut ve gecekondü sorununu getirmiştir.

7.3.3.Ulaşım Alanları

İlde ulaşım karayolu, havayolu, demiryolu ve denizyolu ile yapılmaktadır

Karayolu Ağı: Karayolu ulaşımı bölgedeki ana ulaşım biçimidir.

Adana İl genelindeki karayolu ağına ilişkin 2015 yılı bilgileri şu şekildedir:

Çizelge 22: Adanın 2015 Yılı Karayolu Ağı Bilgileri

İl	Devlet yolu	İl Yolu	Otoyol	Mahalle(Eski Köy Yolu)
Adana	454 km	488 km	158 km	4.213 km

Kaynak: Adana Valiliği, 2015

İl sınırları içinde toplam karayolu ağı 5.313 km'dir.

Havayolu Ağı: Şakirpaşa Adana Havaalanı 1937 yılında hizmete girmiştir. Toplam kurulu alanı 2.111.000 m²'dir. 1 adet kompozit pist ve 13 adet uçak kapasiteli apron bulunmaktadır (Çukurova Kalkınma Ajansı, 2009: 37). 1997 Yılına kadar yıllık 2.000.000 olan yolcu kapasitesi dış hatlar terminalinin hizmete girmesiyle birlikte yıllık yolcu sayısı 5.000.000 çıkmıştır (Adana Valiliği, 2015). Başlangıçta askeri-sivil havaalanı olarak yapılmış iken 1956 yılında askeri uçuşlara kapatılmıştır

Demiryolu Ağı: Demiryolu bağlantısının 1860'larda yapıldığı Adana istasyonundan bugün birçok kente ulaşım yapılmaktadır. Adana il sınırları içerisinde ana hat, çift hat (Yenice-Adana), istasyon yolları ve tali hatlar olmak üzere toplam (Adana Valiliği, 2013) 254 km demiryolu bulunmaktadır. Bölgedeki demiryolu ağı Türkiye'deki toplam demiryolu ağının % 3'lük dilimini teşkil etmektedir (Çukurova Kalkınma Ajansı, 2009: 39).

Denizyolu Ağı: Bölgede Ceyhan, Yumurtalık ve Karataş İlçeleriyle denize yolu olan uluslar arası petrol ve yük taşımacılığına açık Botaş Limanı, Karataş Limanı ve Toros Gübre Limanı bulunmaktadır. Bununla birlikte denizyolu taşımacılığı istenilen seviyede değildir.

Ayrıca Adananın motorlu kara taşıt sayılarına ilişkin 2013 yılına ait Tablo aşağıdaki şekildedir:

Çizelge 23: Adanın 2013 Yılı Taşıt Cinslerine Göre Motorlu Kara Taşıt Sayısı

	Otomobil	Minibüs	Otobüs	Kamyonet	Kamyon	Motosiklet	Özel Amaçlı Taşıtlar	Traktör	Toplam
Adana	250.670	9.457	4.844	83.238	18.107	122.568	683	45.582	535.149

Kaynak: TÜİK, Motorlu Kara Taşıtları İstatistikleri 2013

2013 yılı verileri göre Adana İlindeki araç tipleri ve oransal dağılımı baz alındığında, Adana’da toplamda 535.149 adet motorlu taşıdın trafiğe kayıtlı olduğu görülmektedir. Trafiğe kayıtlı bu araçların % 46’sı otomobil, % 22’si motosiklet tarzı ağırlıklı taşıtlardan oluşmaktadır. Özel amaçlı taşıtlar % 0.0012 oran ile en düşük seviyededir. Şehirdeki araçların yaklaşık % 0.3’ünü toplu taşıma araçları (otobüs ve minibüs) oluşturmaktadır

Adana’da 2012 yılında toplamda 508.751 adet, 2011 yılında ise 408.321 adet motorlu kara taşıtı bulunmaktaydı (Adana Ticaret Odası, 2012: 24). Buna göre 2013 yılında toplam kara taşıtlarının sayısında ciddi bir artış olmuştur.

Adana’da şehir nüfusu 2000-2010 yılları arasında 460.808 kişi (% 40) artarken aynı dönemde şehirdeki araç sayısındaki artış oranı nüfus artış oranının çok üzerinde gerçekleşmiştir. Bunun nedeni ekonomik ve sosyal gelişmenin topluma yansımalarıdır (Sandal ve Traş, 1012: 28). Sanayileşme ile beraber hızlı nüfus artışı ve genişleyen şehirselleşme alanı insanların ulaşım ile ilgili ihtiyaçlarını büyük ölçüde artırdığından, Adana’nın sanayileşmesi ve şehrin mekansal genişlemesine paralel ulaşımındaki araç sayısında hızla yükseltmiştir.

7.3.4.Enerji Üretim Alanları

Barajları: Seyhan Barajı ve Gölü, Çatalan Barajı ve Gölü, Nergizlik Barajı ve Gölü Adana'da bulunan ve aynı zamanda ülkemizin önemli barajları arasındadır.

Adana 6. DSİ Bölge Müdürlüğü verilerine göre kentte yer alan işletmedeki barajlar ve hidroelektrik santrallere ilişkin bilgiler şu şekilde özetlenebilir:

Çizelge 24: Barajlar ve Üretim Kapasiteleri

Barajın Adı	SEYHAN 1	ÇATALAN	NERGİZLİK
Barajın Yeri	Adana	Adana	Adana
Akarsuyu	Seyhan	Seyhan	Üçürge
Amacı	Sulama+Taşkın Koruma+Elektrik	S+T+E+İ	S
İnşaatin (başlama-bitiş) yılı	1953-1956	1982-1997	1986-1995
Gövde dolgu tipi	Toprak	Zonlu	Zonlu
Gövde hacmi	7.50 hm ³	14.50 hm ³	1.47 hm ³
Yükseklik (talvegden)	53.20 m	70 m	50 m
Normal su kotunda göl hacmi	799 hm ³	1. 629 hm ³	21.80 hm ³
Normal su kotunda göl alanı	63.04 km ²	69.25 km ²	0.108 km ²
Sulama alanı	174. 086 ha	1.870 ha	2 .326 ha
Güç	54 MW	169 MW	-
Yıllık Üretim	350 GWh	596 GWh	-

Kaynak: Devlet Su İşleri Verilerinden Derlenmiştir, 13.06.2014

Seyhan 1 Barajı, 1953–1956 yılları arasında yapımı tamamlanmış olup Adana'yı Seyhan Nehri'nin sebep olabileceği taşkın önleme, sulama ve elektrik

üretim amacı ile yapılan toprak dolgu tipi barajdır. Barajın gövde hacmi 7.50 hm³ (7.500.000 m³), akarsu yatağından yüksekliği 53.20 m, normal su kotunda göl hacmi 799 hm³, normal su kotunda göl alanı 63.04 km² dir. Baraj sayesinde 174.086 hektar arazi sulanabilmektedir. Hidroelektrik santralleri 54 MW güç ile yılda toplam 350 GWh elektrik enerjisi üretmektedir.

Çatalan Barajı, Seyhan Nehri üzerinde enerji ve taşkın kontrolü amacıyla 1982-1997 yılları arasında inşa edilmiş bir baraj olup, toprak gövde dolgu tipi olan barajın gövde hacmi 14.50 hm³ (14.500.000 m³), akarsu yatağından yüksekliği 70 m, normal su kotunda göl hacmi 1.629 hm³, normal su kotunda göl alanı 69.25 km²'dir. Baraj 169 MW güç ile yıllık 596 GWh'lik elektrik enerjisi üretmektedir.

Nergizlik Barajı, Karaisalı İlçesi'nde Üçürge Deresi üzerinde, sulama ve taşkın önleme amacıyla 1985-1995 yılları arasında inşa edilmiş bir baraj olup, toprak gövde dolgu tipi olan barajın gövde hacmi 1.47 hm³ (1.470.000 m³), akarsu yatağından yüksekliği 50 m., normal su kotunda göl hacmi 21.80 hm³, normal su kotunda göl alanı 1.08 km²'dir. Baraj 2.326 hektarlık bir alana sulama hizmeti vermektedir.

Ayrıca Seyhan 2 HES tarihi Taşköprü'nün güneyinde yer alan ilk üretime 1992 yılında başlayan kurulu gücü 7,5 MW gücünde olan ve yıllık ortalama üretim 33 milyon kWh olan Seyhan 2 HES ile Yüreğir İlçesi Alihocalı Köyü sulama kanalı üzerine 1972 yılında inşa edilen, kurulu gücü 6 MW, yıllık ortalama üretim 20 milyon kWh olan Yüreğir HES (EÜAŞ Adana ve Yöresi Hes İşletme Müdürlüğü, 2014: 3) olmak üzere iki adet HES bulunmaktadır.

8. ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ

Adana’da 1950’li yıllarda daha çok tarıma ve tarıma dayalı sanayi dallarında (bitkisel yağ sanayi, tekstil) başlayan hareketlenme olgunlaşarak günümüze kadar ulaşmıştır. Adana, Türkiye’nin önemli bir kavşak noktasında bulunmakta ve Ortadoğuya yakın, doğu-batı koridorunda yer almaktadır. Kara, hava ve demir yolu bağlantıları ile kanalize olan kentin coğrafi konumu ile birlikte sanayileşmesinin gelişmesi için kuvvetli bir araç konumunda olan Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi kentin sanayileşme ve kentleşmesine ciddi bir ivme kazandırmıştır. AOSB, sunduğu kolaylıklar ve teşviklerle birlikte bir yandan istihdam yaratırken diğer yandan kentin gelir seviyesinin artışında büyük katkıları olmaktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi (AOSB) hakkında genel bilgilere ilave olarak AOSB’nin istihdam ve üretim bilgileri, Adana’nın Kent ekonomisindeki yeri ve önemi, İlin kentleşme sürecindeki etkisi ve kent içi mekansal gelişimine etkilerine dair bazı bilgiler aktarılmaktadır.

8.1.Genel Bilgiler

AOSB, ulaşım olanaklarının çeşitliliği, lojistik konumu, doğu ve batıya açılan bir noktada bulunmasının kendine sunduğu avantajlara sahip organize sanayi bölgelerinden biridir. Bu nedenle sahip olduğu bu avantajlar sayesinde yatırımcıları kendine çekmeye devam etmektedir.

Fotoğraf 1: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi (AOSB)

Kaynak: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, 2015

Adana'nın ekonomik kalkınmasının sağlanmasına katkı vermek amacıyla 29.03.1973 tarih ve 7/6177 Sayılı Bakanlar Kurulu'nun Adana İli'nde organize sanayi bölgesi kurulmasına dair aldığı karar (Adana Güçbirliği Vakfı, 1999: 285) uyarınca Adana İl Özel İdare Müdürlüğü, Adana Sanayi Odası Başkanlığı ve Adana Ticaret Odası Başkanlığı'ndan oluşan müteşebbis heyet tarafından kurulmuştur.

Girişimcilere kolaylık sağlamak, imalat sanayisindeki dağınıklığı kaldırmak, verimli tarım arazileri üzerindeki sanayi yapılaşmalarını düzenlemek ve çarpık kentleşmeyi önlemek amacıyla Adana Organize Sanayi Bölgesi'nin, Adana-Ceyhan karayolu üzerinde Yumurtalık Serbest Bölgesi'ne yakın bir yerde 1.100 hektar alan üzerine kurulması planlanmıştır. Bununla birlikte yapı maliyetinin oldukça yüksek olması nedeniyle iki bölüm halinde yapılarak başlangıçta 500 hektarlık bölüm hizmete sokulabilmiştir (Çukurova Üniversitesi, 1998). 1973 yılında bölgenin kurulacağı arazinin satın alınması konusunda yapılan çalışmalardan gerekli finansmanın sağlanamamasından dolayı bir sonuç alınamamıştır. Bu nedenle başlangıçta 1.100 hektarlık alan üzerinde kurulması planlanan Adana Organize Sanayi Bölgesi'nin 500 hektarı kapsayan ilk bölümü ancak 1998 yılında hizmete girmiştir (Adana Sanayi Odası, 2008: 202).

1980'li yıllardan sonraki sanayileşme sürecinde, gerek iç pazar gerekse dış pazarda rekabet gücünü artırıcı yeni düzenlemelere gidilmek istenmesinin bir sonucu olarak girişimcilere kolaylık sağlamak, imalat sanayisini dağınıklıktan kurtarmak, verimli tarım arazileri üzerinde sanayi yapılaşmasını ve sağlıksız kentleşmeyi önlemek gibi farklı amaçlarla kurulan Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi bugün Adana ve Türkiye için önemli bir sanayi üstü konumundadır.

1984 yılında kurulmaya başlayan Adana Organize Sanayi Bölgesi (AOSB) bugün için Türkiye'nin en büyük organize sanayi bölgelerinden biridir. Halihazırda 1.600 hektarlık (16 milyon m²'lik) bir alana ulaşmış olup, orta ve küçük ölçekli işletmelerin bulunduğu karma bir yapıya sahiptir.

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi ilk kurulduğu 1984 yılından 2008 yılına kadar Yüreğir İlçe sınırlarında yer almakta iken, Resmi Gazetenin 22 Mart 2008 tarih ve 26824 (Mükerrer) nüshasında yayınlanarak yürürlüğe giren 5747 Sayılı "Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile birlikte Buruk, Sofulu,

Baklalı, İncirlik, Suluca ve Kürkçüler alt kademe belediyelerinin tüzel kişiliklerinin sona erdirilmesi sonucunda yeni kurulan Sarıçam İlçe sınırlarında kalmıştır.

8.1.1.Ulaşım

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi başta sanayiciler olmak üzere bölgeye iş bağlantıları kurmak amacıyla gelen kişiler açısından kolaylıkla ulaşılabilecek bir noktadadır.

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, Ceyhan Yolu üzerinde bulunmakta olup, ulaşım kara, demir ve havayolu ile kolaylıkla sağlanabilmektedir. AOSB, Adana Şakirpaşa Havalimanı'na 28, Adana Yumurtalık Limanı'na 40, Mersin Limanı'na 98 ve İskenderun Limanı'na 80 km uzaklıkta bulunmaktadır.

Bölgenin güneyinden D-400 devlet karayolu (Adana-Ceyhan-İskenderun-Antep Yolu), kuzeyinden TEM Otoyolu (Mersin-Gaziantep Yolu) ile içinden TCDD demiryolu istasyonu (Misis Tren İstasyonu) geçmektedir. Bu nedenle AOSB'den şehir merkezine ya da şehir merkezinden AOSB'ye ulaşım kolay bir şekilde sağlanabilmektedir. Bu da üretim yapmaya karar veren yatırımcı açısından ulaşımın rahat ve kolay yapılmasını sağladığından zamandan tasarruf anlamına gelmektedir ve önemli bir avantaj niteliğindedir.

AOSB'nin stratejik konumuna bakıldığında, kent merkezine yakınlığı ile birlikte bölgeye farklı ulaşım araçlarının olması nedeniyle yurt içi ve yurt dışı pazarlara kolaylıkla ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bu sanayi bölgesinin karayolu ve demiryolu üzerinde kurulması, deniz ve hava yoluna yakınlığı sebebiyle ulaşım alanındaki konumu kendisine avantaj sağlamaktadır.

AOSB'nin bulunduğu yerin arazisi düz bir eğime sahip olup, alt-üst yapı imkanları ile fabrika inşaatları açılarından oldukça elverişli bir yapıya sahiptir. Bölgenin kurulduğu alanın genişliği gelecekteki gelişmeler için uygun bir yer seçildiğini izlenimini vermektedir.

8.1.2.Sektörel Dağılım ve Firma Bilgileri

Türkiye'deki 290 OSB arasında kapasite ve büyüklük bakımından ilk 10

içinde yer alan Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi (AOSB) verilerine göre, bölgede 18 farklı sektörde toplam 351 firma üretim faaliyetinde bulunmaktadır. Toplamda 33.000 kişi bu işletmelerde istihdam edilmektedir. Bununla birlikte 109 firma proje aşamasında, 57 firma ise inşaat aşamasında bulunmaktadır.

AOSB, gerek Adana gerekse Türkiye ekonomisi açısından çok önemli katma değer yaratmakta ve istihdam imkanı sunmaktadır. Bununla birlikte halen proje ve yapım aşamaları devam eden yatırımlar olduğundan tam kapasite ile üretim yapılamamaktadır.

18 farklı sektörde 350 firmanın faaliyet gösterdiği AOSB’de, tahsise açılacak yeni genişleme alanı ile bu rakamın 500’e çıkması, 33 bin olan istihdamın ise 50 bine yükselmesi hedeflenmektedir. Sanayi Bölgesindeki yatırımların tamamlanmasıyla üretim, istihdam ve ihracatta üçte bir (1/3) oranında artış sağlanacağı öngörülmektedir.

Çizelge 25: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesindeki Meslek Grupları

ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİNDEKİ MESLEK GRUPLARI LİSTESİ							
SIRA NO	SEKTÖREL DAĞILIM	ÜRETİM	İNŞAAT	PROJE	ÇALIŞAN SAYISI	TOPLAM	%
1	TEKSTİL	73	9	18	9.950	100	19.3
2	METAL	48	10	14	3.350	72	13.9
3	PLASTİK	36	8	25	4.050	69	13.3
4	GIDA	38	3	13	3.150	54	10.4
5	YAPI	26	6	10	2.150	42	8.1
6	KİMYA	23	7	4	2.850	34	6.6
7	AĞAÇ	21	4	5	1.750	30	5.8
8	MAKİNA	12	3	6	1.460	21	4.1
9	AMBALAJ	10	2	7	420	19	3.7
10	PETROL	13	0	0	840	13	2.5
11	KAĞIT	11	2	0	780	13	2.5
12	ELEKTRİK	7	2	3	470	12	2.3
13	DÖKÜM	8	0	3	680	11	2.1
14	TOHUMCUL	7	1	1	355	9	1.7
15	BANKA	7	0	0	90	7	1.4
16	BOYA	6	0	0	450	6	1.2
17	CAM	3	0	0	350	3	0.6
18	NAKLIYE	2	0	0	285	2	0.4
	TOPLAM	351	57	109	33.430	517	100

Kaynak: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, 2014

2015 yılı verilerine göre Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nde 18 farklı sektörde toplam 351 adet yerli ve yabancı firma faaliyette bulunmaktadır. Toplam istihdam edilen kişi sayısı 34.000 rakamına ulaşmıştır. Bölgede tekstil sektörü % 19.3'lük, metal sektörü % 13.9'luk ve plastik sektörü % 13.3'lük paya sahiptir. Nakliye sektörü % 0.4'lük oran ile son sırada yer almaktadır. Tekstil sektörü bölgedeki pamuk üretimi nedeniyle Adana ekonomisinde önemli bir yere sahiptir.

8.2.Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana Kent Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi

Adana Sanayisi 1950'lerden itibaren daha çok tarım ve tarıma dayalı tekstil

ile birlikte bitkisel yağ sanayisi kollarında büyümüş olup, 1970'li yıllarla birlikte Adana'da KOBİ sayısının artması nedeniyle üretim yapan firma sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Ancak Türkiye'nin dışa dönük üretime başladığı 1980'li yıllarda ise firmalar bu döneme uyum sağlamada zorluklar yaşamıştır (Adana Genç İşadamları Derneği, 2012). 1980'lerde Adana'dan İstanbul Bölgesi'ne doğru yaşanan sermaye ve müteşebbis göçü ile birlikte İlin teşvik kapsamına alınmaması, yatırımlarda bir duraksama yaratmıştır. 1986 yılında temeli atılan AOSB, kentin sanayileşme sürecinde yeni bir dönemi başlatmış ve 80'lerin başında duraksama dönemine giren ekonomik yaşamı yeniden hareketlenmiştir (Adana Güçbirliği Vakfı, 1999: 396). Ekonomik durgunluk dönemine giren Adana bu yıllarda firmalar yeni yatırım yapmak yerine mevcut yatırımlarını teknolojik ve çevresel anlamda iyileştirilmesine yönelmiştir. Sonuçta Adana'nın ekonomik hayatı, önemli bir değişikliğe uğramamış; tarım ve tarıma dayalı sanayi, kentin ekonomisindeki belirleyiciliğini devam ettirmiştir (Duru, 2014: 64). Adana sermayesinin bir kısmının kendisine yeni yatırım yeri olarak İstanbul'u seçmesi ve yatırım teşviklerinden yararlandırılmamasının sonucu oluşan ekonomik duraksama, AOSB sonrası kısmen de olsa giderilmiştir.

Türkiye'nin ilk sanayileşen ve sanayileşmeye öncülük eden kentlerinden biri olan Adana, AOSB'nin altyapı eksikliklerinin tamamlanması neticesinde 1996 yılından sonra sanayi yatırımlarında ciddi artışlar yaşamaya başlamıştır. Bunda 1973 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile kurulmasına karar verilen ancak ilk yapım çalışmalarına 1986 yılında başlanan Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi kentin sanayisinde dolayısıyla ekonomisinde kilit rol oynamıştır.

Adana'da tarımsal sulama ve su taşkınlarından korunma amaçlı yapılan Seyhan Barajı ve buna bağlı tarımsal makineleşmedeki gelişmeler, 1950'li yıllardan sonra tarımsal üretim ve verimlilikte artışlara neden olmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak 1980'lere kadar tarıma dayalı gelişen sanayileşme süreci, 1980 sonrası bir duraklama dönemine girmiştir. 1990'lı yılların sonlarından itibaren AOSB'nin faaliyete geçmesi ve yeni sanayicilerin bu sanayi bölgesine yatırım yapmalarıyla Adana ekonomisinde ciddi atılımlar olmuştur. Zamanla daha çok fabrikanın kurulmasıyla kentte istihdam oranlarında ve üretim miktarlarında artışlar olmuştur.

Kentin ekonomik büyümesi, AOSB sonrası sektörel çeşitliliğe bağlı olarak hızlanmıştır.

Altyapı ve üst yapı çalışmalarının tamamlanması sonrasında Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, yatırım ortamının daha uygun bir hale getirilmesine verdiği katkı nedeniyle farklı pek çok sektördeki müteşebbisleri bölgeye çekerek onların bölgede yatırım yapmalarını sağlamıştır. Adana'nın tarımsal üretimi, tarım ve gıda sanayi sektörlerinde sahip olduğu yatırım olanakları, hammadde kaynaklarına yakınlığı, lojistik konumu gibi alanlarda sahip olduğu imkanlar, AOSB'nin kurulması ve faaliyete geçmesiyle kent için daha büyük bir avantaj haline gelmiştir.

AOSB verilerine göre buradaki firmaların toplam yatırım değeri 5.5 milyar dolardır.

Adana Valiliği 2015 yılı verilerine göre Adana genelinde 38.199 iş yerinde sosyal güvenlik kapsamında çalışan aktif kişi sayısı toplamda 453.848 olup (Adana Valiliği, 2015). Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nde istihdam edilen kişi sayısı ise 33.000'nin üzerindedir. Bu noktada AOSB, Adanaya önemli bir hareketlilik getirmekte ve yarattığı istihdam ile ekonomisi üzerinde çok olumlu etkilere neden olmaktadır. Bu oranlara göre Adana'daki toplam kayıtlı istihdamın % 7'si Adana Hacı Organize Sanayi Bölgesi'nde çalışmaktadır.

2014 yılında Adana sanayi sektöründe faaliyet gösteren toplam 1.609 firma olduğu ve bunlardan yaklaşık 351'nin de Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nde üretim yaptığı bilinmektedir. Buna göre, Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyette bulunan firmaların Adana genelinde faaliyette bulunan sanayi firmalarına oranının % 21 olduğu görülmektedir.

AOSB, sahip olduğu altyapı olanakları ve sunduğu çeşitli imkanlardan dolayı Adananın var olan yatırım ikliminin daha da gelişmesine destek vermektedir. Bunun bir sonucu olarak Adananın önemli bir sanayi çekim merkezi haline gelmesini sağlamış, üretim ve ihracatta ciddi artışların yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye'nin son yıllardaki hızlı gelişmesine paralel olarak yeni sanayi yatırımlarının gerçekleşmesinde ve Adana'nın sanayi kenti olması yolunda AOSB'nin çok önemli katkıları olmuştur.

AOSB kurulmasıyla kentte daha önceleri eksikliği hissedilen orta ölçekli firmaların faaliyete geçtiği görülmüştür. Zamanla kent tekstil, bitkisel yağ, metal, döküm, makine yedek parça, kimya, plastik, mobilya ve gıda sektörlerinde güçlü bir konuma gelmiştir (Sürenkök, 2012: 34). AOSB, bu gelişmelerin önemli sonucu olarak bugün Türkiye'nin en büyük organize sanayi bölgelerinden biri haline gelmiştir.

Adana'nın 1982 yılın ihracatı 262 milyon dolar, 1985 yılı 372 milyon dolar ve 1988 yılı 476 milyon dolardır (Adana Güçbirliği Vakfı, 1999: 396). Adana'nın 2014 yılı yıllık ihracatı ise 1.91 milyar dolar seviyelerinde olup, bunun 750 milyon doları Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'ndeki firmalar tarafından gerçekleştirilmiştir (Çukurova Development Agency, 2014). 2014 yılında Türkiye'nin ihracat rakamının toplam 157.6 milyar dolar olduğu düşünülürse, AOSB'nin Adana'nın ihracatına % 39'luk, Türkiye'nin ihracatına ise % 0.047'lik bir oranda katkı verdiği görülecektir. Bu nedenle AOSB'nin yalnızca ihracat rakamı açısından değerlendirildiğinde dahi Adana ekonomisinde çok önemli bir yere sahip olduğu, liberal dış ticaret ve sanayileşme stratejisi uygulayan Türkiye açısından da artı bir değeri ifade ettiği görülmektedir.

Kayıtlara göre sanayi işletmeleri İstanbul (% 31) başta olmak üzere, Bursa (% 8), Ankara (% 7), İzmir (% 5), Konya (% 4), Gaziantep (% 3), Denizli (% 3), Kocaeli (% 2), Adana (% 2), Tekirdağ (% 2), Kayseri (% 2) ve Mersin (% 2) İllerinde yoğunlaşmıştır. Toplam sanayi işletmelerinin % 71'i bu on iki ilde yer almaktadır. Toplam sanayi işletmesi içerisinde Adana, % 2'lik oranla sanayisi gelişmiş 12 il arasında bulunmaktadır. Akdeniz Bölgesi'ndeki illerin sanayileri bakımından değerlendirildiğinde de % 25'lik bir oran ile Adana ilk sırada yer almaktadır. Adanayı takip eden iller sırasıyla Mersin (% 19), Antalya (%16), Hatay (%13), Kahramanmaraş (% 11), Burdur (% 6), Isparta (% 6) ve Osmaniye'dir (% 4) (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 5).

İstanbul Sanayi Odası'nın Türkiye'nin İlk 1000 Büyük Sanayi Kuruluşu-2014 araştırması sonuçlarına göre, Türkiye'nin en büyük ilk 500 firması arasında AOSB'den 6, ikinci 500 sanayi kuruluşu arasında ise 8 firma yer almaktadır (İSO, 2014). Türkiye'nin İlk 1000 Sanayi Kuruluşu içinde AOSB'den toplamda 14 sanayi kuruluşu yer almıştır.

2014 yılı İSO verilerine göre, Adana’da bulunan Türkiye’nin ilk 500 büyük sanayi kuruluşuna ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir:

Çizelge 26: Adana’da Yer Alan Türkiye’nin İlk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu

Sıra No	Sıralama	Kuruluşlar
1	66	Sasa Polyester
2	126	Temsa Global
3	132	Beyteks Teksti
4	169	Marsa Yağ
5	224	Elita Gıda
6	228	Adana Çimento
7	254	Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri T.A.Ş
8	287	Amylum Nişasta San. ve Tic. A.Ş
9	319	İndorama Ventures Adana Pet
10	352	Akyem
11	394	Karteks Tekstil San.ve Tic A.Ş
12	406	Güney Çelik Hasır ve Demir Mamulleri San.Tic.A.Ş
13	449	Özmaya
14	479	Gürsoy Yem Gıda ve Hayvancılık San.Tic. Ltd. Şti
15	484	Oğuz Tekstil San. ve Tic. A.Ş

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası, 2014

2014 yılı verilerine göre İSO İlk 500 kuruluş içerisinde Adana genelinde toplam 15 firma yer almaktadır. Bunların içerisinde listenin 254. sırasında yer alan Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri T.A.Ş., 287. sırasında yer alan Amylum Nişasta San. ve Tic. A.Ş., 394. sırasında yer alan Karteks Tekstil San.ve Tic A.Ş., 406. sırasında yer alan Güney Çelik Hasır ve Demir Mamulleri San.Tic. A.Ş., 479. sırasında yer alan Gürsoy Yem Gıda ve Hayvancılık San.Tic. Ltd. Şti., 484. sırasında yer alan Oğuz Tekstil San. ve Tic. A.Ş. toplam 6 şirket AOSB’de üretim yapmaktadır.

İSO 2014 verilerine göre Adana İlinde faaliyette bulunan Türkiye’nin ikinci 500 büyük sanayi kuruluşu içerisinde yer alan şirketlere ilişkin bilgiler ise şu şekildedir:

Çizelge 27: Adana’da Yer Alan Türkiye’nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu

Sıra No	Sıralama	Kuruluşlar
1	9	Abdioğulları Plastik ve Ambalaj Sanayi A.Ş
2	32	Tat Nişasta İnşaat San. ve Tic. A.Ş.
3	83	Kıvanç Tekstil San. ve Tic. A.Ş.
4	129	Meltem Kimya ve Tekstil San. İth. İhr. ve Tic. Ltd. Şti
5	133	Oğuz Gıda San. ve Tic. A.S
6	143	Sepaş Plastik Kimya İnşaat Otomotiv San. ve Tic. A.Ş
7	193	Zahit Alüminyum San. ve Tic. A.Ş
8	303	Kimteks Tekstil İnşaat Tic. ve San. A.Ş
9	310	Bakırlar İplik San. ve Tic. Ltd. Şti ise

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası, 2014

Türkiye’nin en büyük ikinci 500 büyük kuruluşu içerisinde yer alan 9 işletmeden Abdioğulları Plastik ve Ambalaj Sanayi A.Ş, Tat Nişasta İnşaat San. ve Tic. A.Ş. 32’nci sırada, Meltem Kimya ve Tekstil San. İth. İhr. ve Tic. Ltd. Şti. 129’ncu sırada, Oğuz Gıda San. ve Tic. A.Ş 133’üncü, Sepaş Plastik Kimya İnşaat Otomotiv San. ve Tic. A.Ş. 143’üncü, Zahit Alüminyum San. ve Tic. A.Ş. 193’üncü, Kimteks Tekstil İnşaat Tic. ve San. A.Ş. 303’üncü, Bakırlar İplik San. ve Tic. Ltd. Şti ise 310’uncu sırada yer alan toplam 8 firma AOSB’de faaliyette bulunmaktadır. Adana’da yer alan Türkiye’nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşundan 9 tanesinin 8 AOSB’de faaliyette bulunmaktadır.

Bu sonuçlar ışığında Türkiye’nin en büyük ilk 1000 sanayi kuruluşu arasında AOSB’den toplam 14 firmanın bulunması gelinen noktayı göstermesi açısından önemlidir.

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi (AOSB), bölgede faaliyette bulunan firmalara istihdam kapasitelerini arttırmada ve Adana ekonomisinde ihracat rakamlarının yükselmesinde ciddi katkı vermektedir.

Yukarıda ifade edilen hususların ışığında AOSB’nin Adana kent ekonomisine verdiği katkılar şu şekilde özetlenebilir:

- ✓ İlde 1980’de başlayan ekonomik durgunluk 1990 sonrasında da devam etmiş ve Adana ekonomik yönden gittikçe zayıflamıştı. 1980’lerde Adana’dan başta İstanbul olmak üzere bölge sermaye akışı ve müteşebbis göçü ile birlikte bu dönemde İlin yatırım teşvik kapsamına alınmamasının da etkisiyle kent ekonomisinde bir duraksama yaşanmıştı. Yaşanan bu ekonomik duraksama

AOSB'nin hizmete girmesiyle yeniden hareketlenmeye başlamış ve 1996 yılında sanayi kuruluşlarının AOSB'de üretime geçmeleri sonucu farklı sektörlerde ciddi yatırımlar yapılmaya başlanmış ve kent ekonomik durgunluğu atlatmaya başlamıştır. Bu nedenle AOSB'nin açılması kent açısından 2. sanayi hamlesi olarak nitelendirilebilir. Bölgenin ekonomik gelişmesini sağlamış, farklı sektörlerde ciddi yatırımlar yapılmasına alt yapı oluşturmuştur.

✓ Sağladığı istihdam, ürün çeşitliliği ve yeni iş kolları ile gerek Adana ve gerekse Türkiye ekonomisine önemli katkılar sunmaktadır. Bu kapsamda ildeki toplam kayıtlı istihdamın % 7'sini ve ihracatının yaklaşık % 40'nı gerçekleştirmektedir.

✓ Kent hayatının ekonomik dinamizm kazanmasında etkili olmuştur.

✓ Adanaya sanayileşen bir kent kimliği kazandırarak, kentin tarım ve tarımsal ağırlıklı sanayisini çeşitli sektörlerde endüstriyel üretimin yapıldığı bölge haline getirmiştir.

✓ 2014 yılı itibariyle 18 farklı sektörde, 351 yerli ve yabancı ortaklı şirketin yatırım üstü olmuştur. Bölge bu özelliği ile Adana'nın ve Türkiye'nin en önemli üretim ve ihracat merkezlerinden biri durumundadır (AOSB, 2015).

✓ Sunduğu kolaylıklar ve teşviklerle birlikte bir yandan istihdam yaratırken diğer yandan kente yaratılan katma değer seviyesinin artışında büyük katkısı olmaktadır.

✓ Küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişmesi için uygun sanayi bölge olanağı sunmuştur.

✓ 2014 yılı verilerine göre, İSO'nun İlk 1000 Büyük Sanayi Kuruluşu sıralamasında Türkiye'nin ilk 500 sanayi firması arasında AOSB'den 6, ikinci 500 sanayi kuruluşu arasında ise 8 şirket olmak üzere toplam 14 şirket bulunmaktadır (İSO, 2014).

Kısacası, 1980'lerde meydana gelen ekonomik ve sosyal değişim hareketleri, 1990'lı yıllarda çıkan Irak Savaşı, yaşanan ekonomik kriz ve Osmaniye'nin Adana'dan ayrılması ile Türkiye çapındaki ağırlığı azalan Adana, 1990'lı yılların sonlarından itibaren AOSB'nin devreye girmesiyle üretimde kalite artışı ve sektörel çeşitliliğini arttırmak suretiyle 1980 öncesindeki ivmeyi (Karakuş, 2016: 1) yakalama noktasında önemli bir aşamaya ulaşmıştır. Böylece Adana, Türkiye

ekonomisinde sanayi sektöründe tekrar önemli bir yer edinmiştir.

8.3.Tüketim Bilgileri

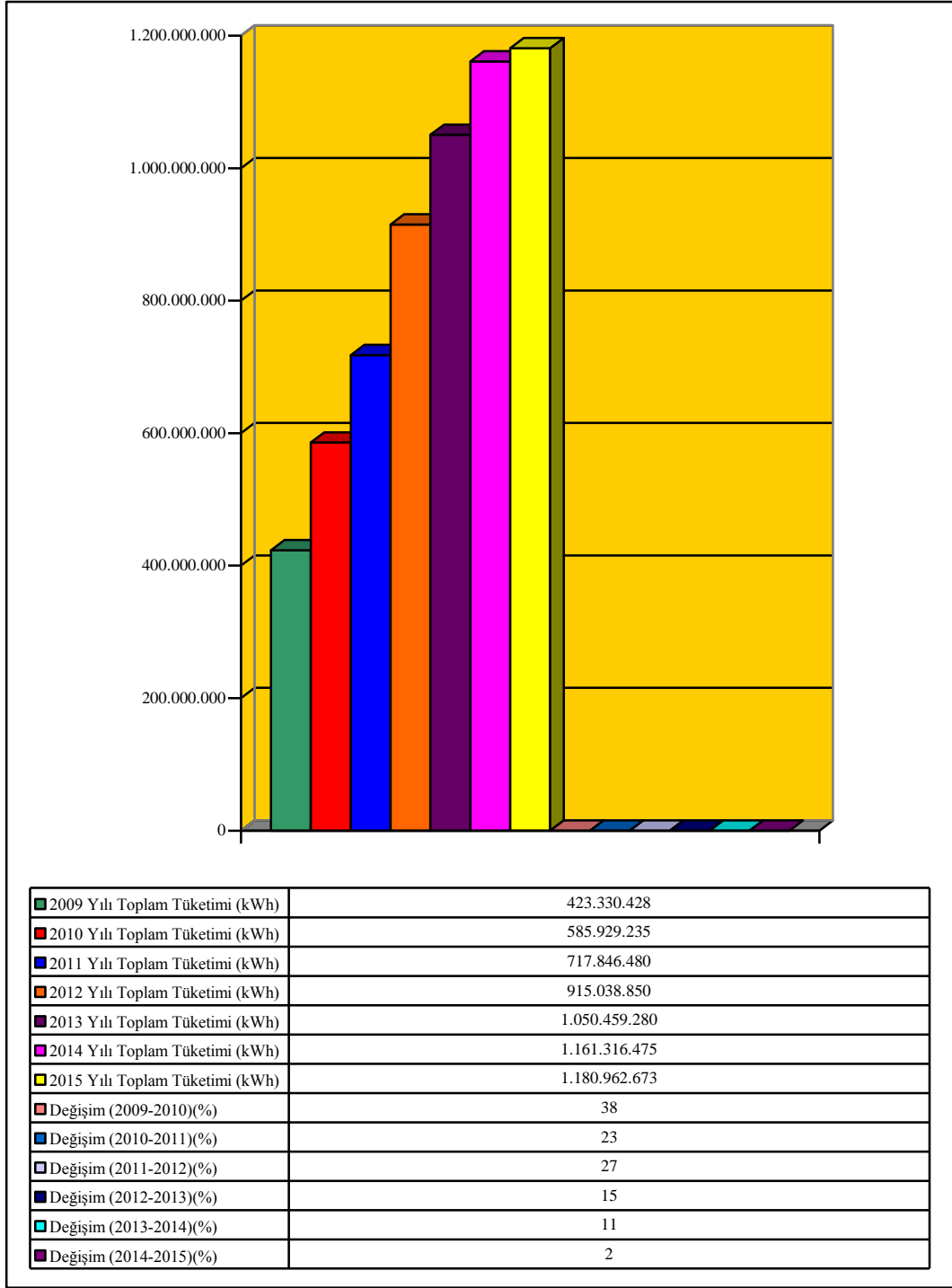
Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nde 2009-2015 döneminde elektrik, doğal gaz ve su tüketimine ilişkin verilere aşağıda ifade edildiği şekildedir.

8.3.1.Elektrik Tüketim Bilgileri

Elektrik tüketimi ekonomik gelişmişliğin en önemli göstergelerinden biri sayıldığından, elektrik tüketim miktarları sanayileşme açısından büyük önem taşımaktadır.

(TEİAŞ) 2011 verilerine göre, Türkiye'nin 2011 yılında elektrik enerjisi tüketimi toplamda 229 milyar 320 milyon kWh bulunurken, bu miktarın % 50.52'sini İstanbul, İzmir, Kocaeli, Ankara, Bursa, Hatay, Antalya, Adana, Şanlıurfa ve Konya illeri tüketmiştir.

AOSB'deki 2009-2015 yılları arasında tüketim elektrik bilgilerine ilişkin veriler aşağıdaki şekildedir:

Grafik 2 : AOSB'nin 2009-2015 Dönemi Elektrik Tüketim ve Değişim Bilgileri

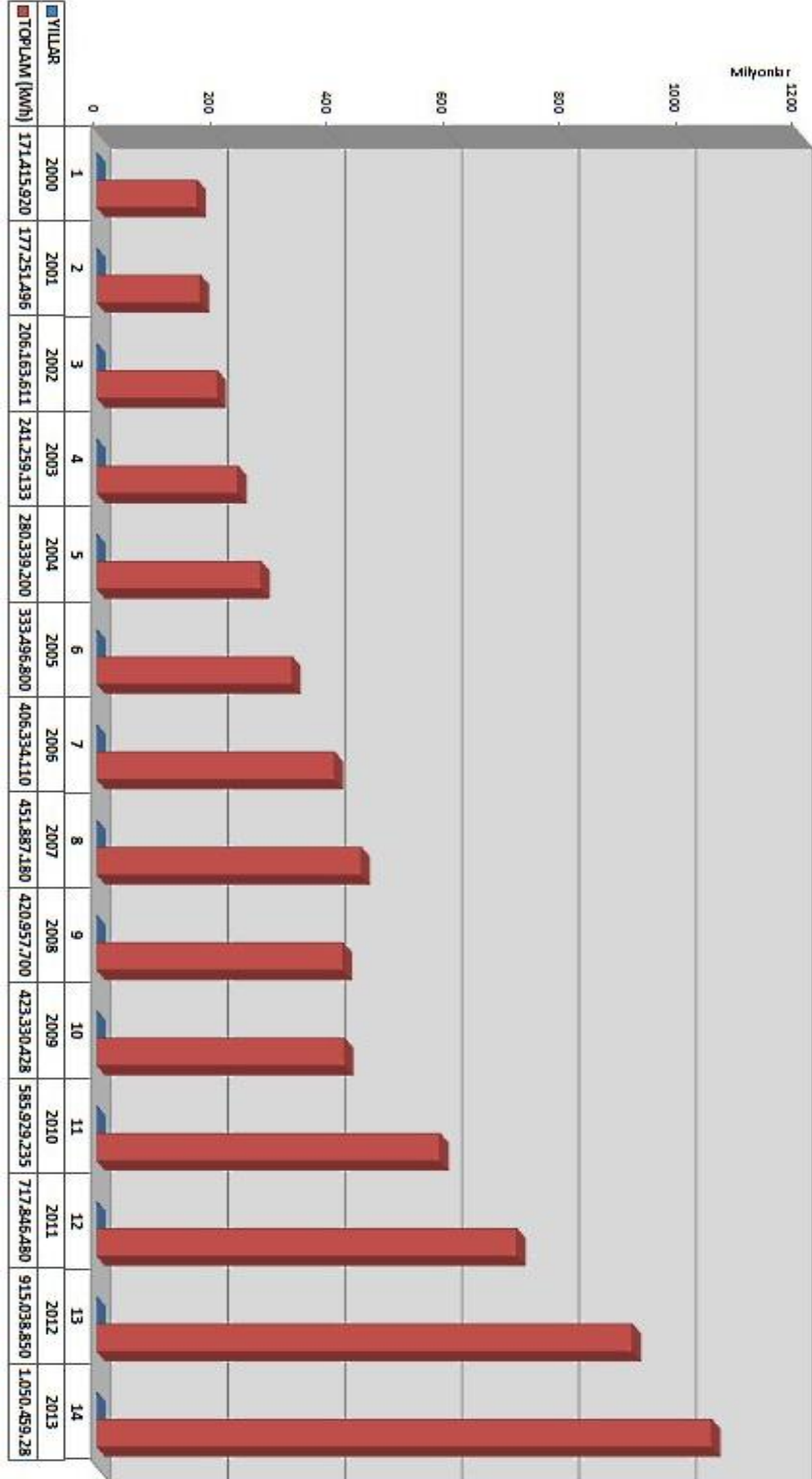
Kaynak: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, 15.03.2016

Verilere göre 2009 yılı baz alındığında AOSB'de kWh olarak tüketilen toplam enerji miktarı, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 ve 2015 yıllarında sürekli artış

göstermiştir. Oransal olarak en büyük değişim ise % 38'lik bir oran ile 2009-2010 yıllarını kapsayan dönemde, en küçük değişim ise 2014-2015 döneminde gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan AOSB verilerine göre, Adana sanayisinde tüketilen elektriğin yaklaşık % 50'si Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nde kullanılmaktadır.

Grafik 3 : AOSB'nin 2000- 2013 Arası Elektrik Tüketim Bilgileri

Kaynak: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, 15.03.2014

Grafikten de anlaşılacağı üzere AOSB’de tüketilen elektrik miktarlarının 2008 yılında tüketilen enerji miktarı 2007 yılına göre bir düşüş göstermiş olmakla birlikte 2000 yılından 2013 yılına kadar artış eğilimi göstermiştir. Enerji tüketim miktarları, sanayi sektöründe üretim miktarları ile yakından ilişkili bir unsur olduğundan, AOSB’deki enerji tüketiminde sürekli artış eğilimi buradaki üretim miktarındaki artışı göstermesi bakımından önemli bir gösterge niteliğindedir.

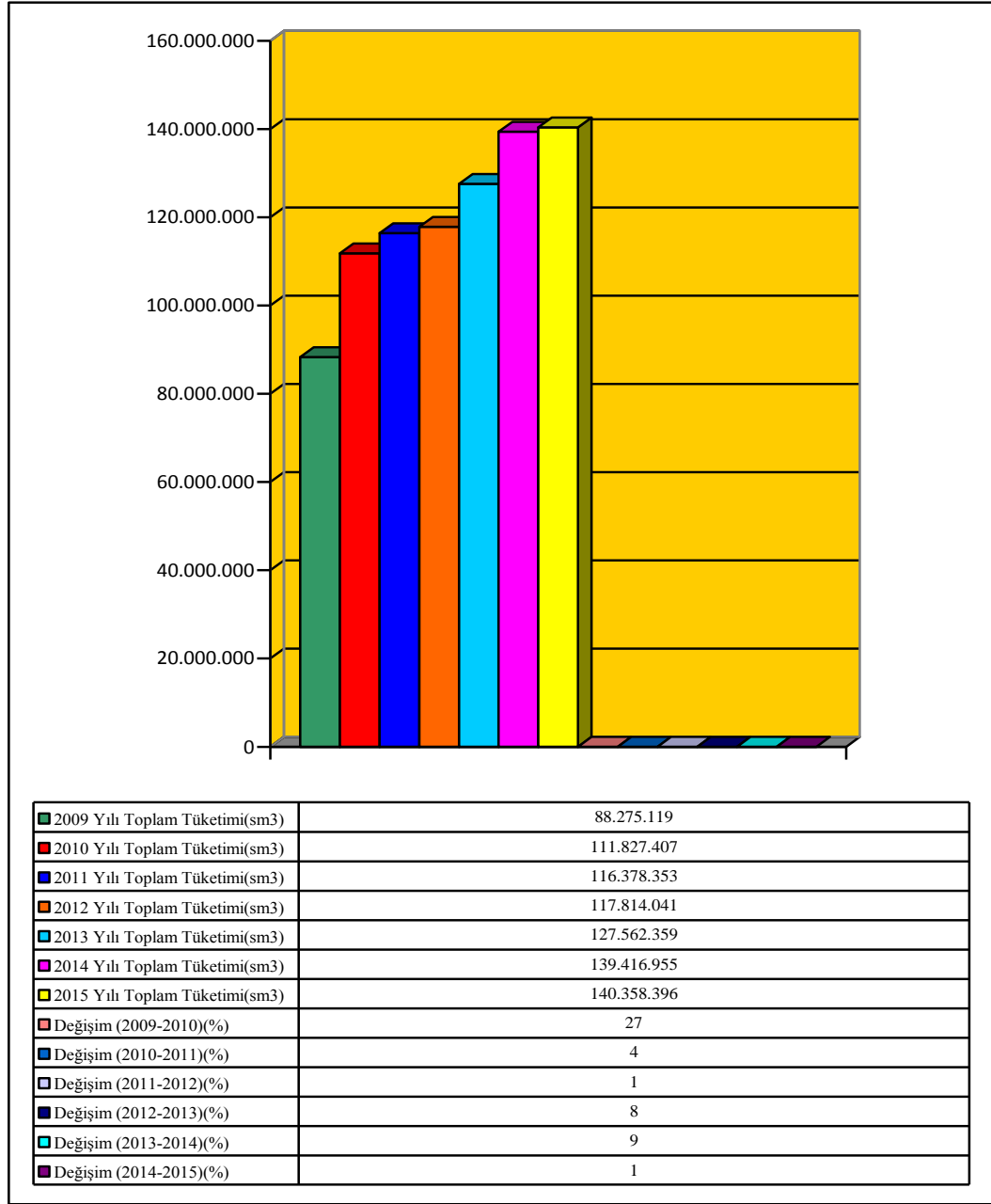
Adana İli’nde 2011 yılında tüketilen elektrik miktarı toplamda 6.035.238.000 kWh (CNNTURK, 2011) olup, 2011 yılında Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi’nde tüketilen elektrik miktarının da 717.846.480 kWh olduğu dikkate alındığında AOSB’nin tek başına Adana’da tüketilen toplam elektriğin yaklaşık % 11’ni kullandığı görülecektir.

Ayrıca olumsuz hava koşulları, mevsimsel değişimler ya da elektrik tellerinin birbirine sık sık çarpması sonucu yaşanan ve bölgede üretimlerini sürdüren sanayiciler açısından da önemli bir sıkıntı kaynağı olan elektrik kesintilerine kesin çözüm getirmek amacıyla AOSB’deki enerji hatları yeraltına alınmıştır. Yapılan bu çalışma sonrası elektrik kesintilerinin en az yaşandığı organize sanayi bölgelerinden birisi durumuna gelmiştir.

8.3.2.Doğalgaz Tüketim Bilgileri

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi’nin 2009-2013 yılları arasındaki tüketilen doğalgaz değişim miktarlarına ilişkin veriler aşağıda olduğu şekildedir:

Grafik 4: AOSB'nin 2009-2015 Dönemi Doğalgaz Tüketim ve Değişim Bilgileri

Kaynak: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, 15.03.2016

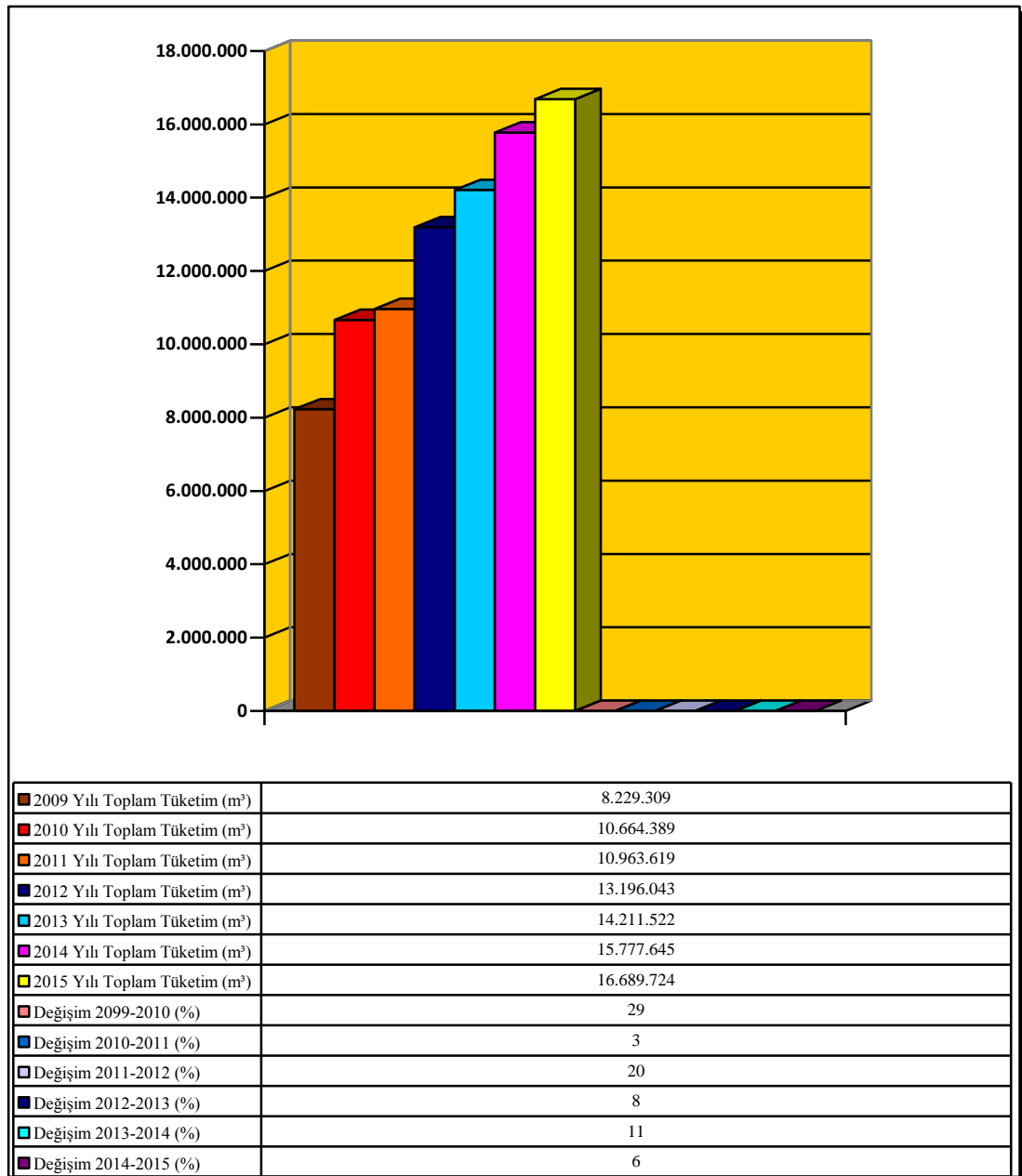
Verilere göre 2009 yılı baz alındığında AOSB'de tüketilen toplam doğalgaz miktarı 2009 yılından 2015 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. Oransal olarak en büyük değişim ise % 27'lik oranla 2009-2010 yıllarını kapsayan dönemde, en düşük değişim ise % 1'lik oran ile 2011-2012 ve 2014-2015 yıllarını kapsayan dönemde gerçekleşmiştir.

AOSB verilerine göre, Adana'da kullanılan doğalgazın % 41'i Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nde kullanılmaktadır.

8.3.3.Su Tüketim Bilgileri

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin 2009-2013 yılları arasındaki tüketilen su değişim miktarlarına ilişkin veriler aşağıda olduğu şekildedir:

Grafik 5: AOSB'nin 2009-2015 Dönemi Su Tüketim ve Değişim Bilgileri

Kaynak: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, 15.03.2016

Verilere göre bakıldığı takdirde AOSB’de 2009-2015 yıllarını kapsayan dönemde toplam tüketilen su miktarında artış görülmektedir. Oransal olarak en büyük değişim ise % 29’luk oranla 2009-2010 yıllarını kapsayan dönemde gerçekleşmiştir. Bunu ise % 20’lik oran ile 2011-2012 dönemi takip etmiştir. En düşük değişim ise % 3’lük oran ile 2010-2011 yıllarını kapsayan dönemde gerçekleşmiştir. Ayrıca AOSB’de bulunan atıksu arıtma ve kullanma tesisi sayesinde firmaların gerek ucuz gerekse çevreye dost üretim yapmaları sağlanmaktadır.

9.ADANA’DA KENTLEŞME VE ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ’NİN ETKİSİ

Bu bölümde Adana Kenti’nin mekânsal gelişim süreci, Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi’nin Adana’nın kentleşme sürecine etkisi ve Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi’nin Adana Kent içi mekânsal etkileri üzerinde durulacaktır.

9.1.Adana Kentinin Mekânsal Gelişimi

Adana’nın bulunduğu Çukurova Bölgesi, bulunduğu coğrafik konumunun sağladığı olumlu koşullar ve tarih boyunca önemli göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Kent, ilk yerleşim yeri olan Seyhan Nehri kıyısında yer alan Tepebağ Höyüğü’nün bulunduğu yerde sürekli yeniden inşa edilerek gelişme göstermiştir. Bu gelişim Tepebağ Mahallesi’nin etrafında yeni mahallelerin (Kayalıbağ, Ulucami, Karasoku, Ali Dede, Sarıyakup ve Türk Ocağı... gibi) kurulması ile birlikte güneye doğru yayılma seyri izleyerek devam etmiştir (Özyurt, 2009: 19). Dolayısıyla kent Tepebağ ve çevresinde kurularak zamanla çevreye doğru büyüme ve gelişme eğilimi göstermiştir.

Adana hakkında en detaylı bilgi 1671 yılında Hicaza giderken Adana’ya da uğrayan Evliya Çelebi tarafından verilmiştir. Evliya Çelebinin verdiği bilgiye göre, Adana Kalesi, Seyhan Nehri kenarında alçak bir tepe üzerinde dört köşeli, kare şeklindedir. Çevresi 500 adım olup, 7 kuleli ve iki kapılı bir kalesi vardır. Kale doğu tarafından nehre, diğer üç tarafından da hendeklerle çevrilmiştir. Kale içinde 37 ev,

kale dışında ise üzeri toprakla örtülü 8.700 ev bulunmaktadır. Ayrıca şehirde beşi büyük 70 cami, 130 dükkân, 17 han ve bir kapalı çarşı vardır. Genelde sokakların arası toprak olmakla birlikte, çarşı ve pazar yerleri taş döşelidir. Şehrin etrafı ise bağ ve bahçelerle çevrilidir. Şehri çevreleyen bahçelerin uzunluğu 8.700 adım olup bahçelere çıkan yollar derin hendekler ile kesilmiştir (Yörük, 2012: 290). Bu haliyle küçük bir kasabayı andırmaktadır.

1872 yılında ise 11.825 hane olduğu kaydedilen Adana'da yaklaşık 30.000 kişi yaşamaktaydı. Şehirde ayrıca 7 fabrika, 35 sübyan mektebi, 6 tekke, 90 mağaza, 1.978 dükkân, 55 değirmen, dört hamam, 27 han, 5 kilise, 38 mescit ve 20 cami bulunmaktaydı (Adana Mevcut Durum Raporu, 2012: 43).

Adana Kenti'nin makroformundaki değişimler süreç içerisinde değerlendirildiğinde dönemseller olarak beş kuşaktan söz edilebilir. 1950 öncesi, 1950–1970 arası, 1970–1980 arası, 1980–2000 arası ve 2000 sonrası dönem. Kent 1980'lerden sonra kuzey batı yönünde bir gelişme göstermiş olmakla birlikte 2008 yılında hazırlanan imar planına göre ise kuzey doğu yönde bir gelişmeden söz edilebilir (Ökten ve Ark. 2012: 3-4). 2008 sonrası hazırlanan revizyon imar planına bakılacak olursa AOSB'nin de içinde bulunduğu Sarıçam İlçesi'nin doğu bölgesinde yer alan İncirlik, Kürtçüler, Suluca ve Yakapınar gibi mahallelere doğru da bir kayma olduğu görülmektedir.

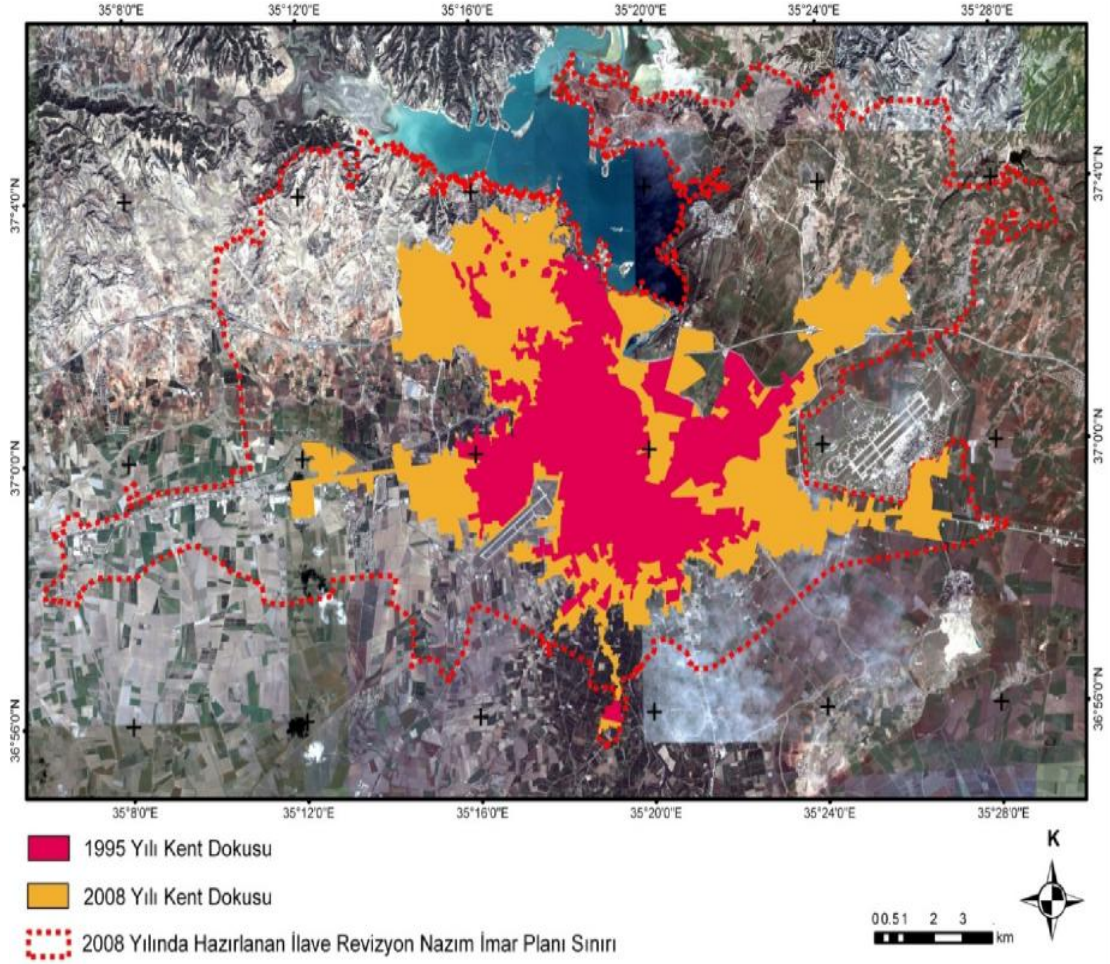
büyük sanayi tesisleri, sanayi siteleri ve organize sanayi bölgelerinin yokluğundan genellikle şehir merkezine yakın yerlerde kurulmuştur (Özyurt, 2009: 19). Adana Kenti hızlı nüfus artışının bir sonucuna bağlı olarak, doğuda Ceyhan, batıda Mersin, güneyde Karataş ve kuzeydoğusunda Kozan karayolu yönünde yatay olarak genişlemiştir.

Adana'nın kentsel gelişimi, özellikle 1970'lerde başlayan ve 1980'lerin ortalarından 2000'li yıllara kadar hızlanan süreçte genel olarak Seyhan İlçesi'nde E-5 Karayolu'nun kuzeyinde kalan bölgede gerçekleşmiştir. 1990'lardan itibaren kuzey yönündeki genişleme daha da hızlanmaya başlamış ve aynı dönemde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden yaşanan göçlerle gelen nüfus kentin güney bölgelerine yığılmıştır. Bu nedenle Kentin Seyhan İlçesi'nin kuzey bölümü ile Yüreğir ve Seyhan İlçelerinin diğer bölgeleri arasında açık bir farklılaşma yaşanmıştır. Günümüzde kuzey Adana zenginliğin güney ise yoksulluğun simgesi durumundadır (Duru, 2014: 66). Kuzey bölgesindeki yapılaşmayla birlikte orta ve üst gelir grubu kuzey bölgesine taşınmıştır. Buna mukabil eski merkez semtleri hızlı bir biçimde değer kaybına uğramıştır.

1980'li yılları ve sonrası dönemlerde ANAP iktidarının ilk ve ikinci dönemini kapsayan dönemlerde Yeni Adana adıyla bilinen Adana'nın kuzeyi artan konut talebinin de etkisiyle imara açılmış ve şehir kuzeye taşınırken AOSB'nin açılması ile sanayi işletmeleri doğuya kaymıştır. Dolayısıyla burada sanayileşmenin kentsel gelişmeleri yönlendirmesinin bir sonucu görülmektedir.

Diğer taraftan ise özellikle 1980 ve sonrası Doğu ve Güneydoğu'dan gelen göçler Gülbahçesi, Dağlıoğlu, Hürriyet, Yenibey, Şakirpaşa ve benzer nitelikteki pek çok gecekondu mahallesinin oluşmasına neden olmuştur. Çoğunluğu Adana'nın güneyinde yer alan bu gecekondu mahallelerinde çoklu nüfus ve aynı hanede birden fazla ortaklaşa yaşayan aileler bulunmaktadır (Duru, 2014: 148). Başta Güney ve Doğu Bölgelerinden gelen vatandaşlar için bu mahalleler tercih edilen yerler haline almıştır.

Vaziyet Planı 2: Adana Kentinin 1995 yılı ve 2008 yılı Kent Dokusu

Kaynak: Doğa Bilimleri Dergisi, 2012

Adana 1950'li yıllara kadar Seyhan Nehri kıyısında kendi kimlik öğelerine sahip küçük bir Anadolu kent niteliği taşıırken sanayinin bölgeye girmesi ile birlikte iç göçe bağlı olarak hem sosyal, kültürel hem de mekânsal bir değişim sürecine girmiştir. Yedi etap halinde hazırlanan son ilave revizyon nazım imar planına göre son 60 yılda yaklaşık 80 kat büyüyen kent alanı toplam 32.500 hektara ulaşmıştır (Ökten ve Ark., 2012: 1). Böylelikle 1950'li yıllar sonrası tarım ağırlıklı ekonomik yapısından tarıma dayanan sanayileşme yolunda önemli adım atan kent AOSB'nin faaliyete geçmesi ile birlikte sanayileşme sürecinde önemli bir kazanım elde ettiğinden sanayi kenti olma yolunda çok önemli bir noktaya gelmiştir.

Çeşitli nedenlerle Adana İl Merkezi başta olmak üzere İlçelerine ve köylerine yönelen göç dalgası, özellikle 1980'lerin sonundan itibaren, kent nüfusunun hızla

artmasına ve kent çevresinde gecekondü ve varoş tarzı elverişsiz yaşam alanlarının oluşmasına ve kentin kuzey-güney eksenli gelişmesine yol açmıştır (Kırdaş ve Ark., 2012: 100). Adana kent mekanının oluşmasında ve şekillenmesinde nüfus göçlerinin belirleyici rol oynamıştır.

Adana artan nüfus artışı nedeniyle daha çok yatay olarak büyüdüğünden, bu da çevredeki verimli tarım alanları üzerinde baskı oluşturmuştur. 1960'lı yıllardan önce yeni kurulan yerleşim alanları kent merkezi etrafında yoğunlaşırken, bugün hızlı nüfus artışı ve ulaşım olanaklarının gelişmesine bağlı olarak kent merkezine uzak kurulabilmektedir. Adana'ya göç ederek gelen nüfus, önce belediye hizmetlerinden yoksun ve yaşam koşullarının uygun olmadığı mahalleleri oluşturmuştur. Belediye hizmetlerinden yoksun olarak kurulan bu tek veya çift katlı evler, zamanla zorunlu kent hizmetlerine de kavuşmakta birlikte, seyrek dokulu bir kentleşmeye neden olmaktadır (Kara, 268-269). Hızlı nüfus artışı Adana kenti üzerinde aşırı konut talebi şeklinde kendisini gösteren bir taleple karşı karşıya bırakmıştır. Bu da beraberinde alt ve üst yapısı olmayan tek veya çift katlı binalardan oluşan mahallelerin kurulmasını sağlamıştır. Bütün bu hususlar kentin plansız büyüdüğünü göstermektedir.

Hızlı bir sanayileşme ve kentleşme süreci yaşayan Adana'nın iki milyonu aşan il nüfusunun 2013 yılında nüfusun yaklaşık % 80'i kent merkezinde yaşamakta iken 2014 yılı 30 Mart tarihinde yürürlüğü giren 6360 Sayılı Yasayla birlikte mülki sınırların il sınırı olarak kabulü sonucu ilin tamamı büyükşehir statüsüne girmiş ve büyükşehir belediye nüfusu 2.165.595 olmuştur.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü Mersin-Adana Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı'na göre, Adana Büyükşehir'e bağlı ilçeler ile beraber 1/100.000 ölçekli çevre düzeni planı döneminde de sahip olduğu çok odaklı ekonomik yapısına uygun olarak hizmet ve sanayi sektörü ağırlıklı gelişerek bir metropol kenti olmaya devam edecektir. Bu kapsamda hedef yılı olan 2025 yılında büyükşehir nüfusunun 3.000.000 kişi civarında olacağı ve il geneli nüfus potansiyelinin büyük bölümünü barındıracağı öngörülmektedir (Mersin-Adana Planlama Bölgesi, 2011: 31) .

Adana Merkez İlçe belediyeleri ile beraber Büyükşehir metropoliten alanı, 1/100.000 ölçekli çevre düzeni planı hedef yılı olan 2025 yılında oluşması öngörülen nüfuslar aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Çizelge 28: Adana'nın 2015 Yılı Öngörülen Nüfus Tahmini

İLÇE ADI	KENTSEL NÜFUS	KIRSAL NÜFUS	TOPLAM NÜFUS
MERKEZ	2.760.000-3.460.000	40.000	2.800.000-3.500.000
İLÇELER			

Kaynak:Çevre ve Şehircilik Bakanlığı-Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü,2015

Bu kapsamda 2025 hedef yılında büyükşehir nüfusunun 3.000.000 civarında gerçekleşeceği öngörülmektedir.

Öte taraftan 3.000.000 kişiyi kapsayan hedef nüfusun barınması için gereken ilk kentsel gelişme aksı mevcut kentsel yerleşik alanın batı ve kuzey batı çeperlerinde önerilmiştir. İkinci kentsel gelişme aksı ise kentin kuzey doğu bölümünde üniversitenin doğu kesiminde önerilmiştir. Kentte yer alan üçüncü gelişme aksı ise kentin doğusunda karayolu güzergahı üzerinde, AOSB'nin bulunduğu yerin batı kesimindeki alan olarak önerilmiştir (Mersin-Adana Planlama Bölgesi, 2011: 32). Önümüzdeki yıllarda öngörülen Adana Kent merkez nüfusunun artacağı beklentisi karşısında buna uygun yerleşme planlama çalışmalarının şimdiden yapılması önem arz etmektedir. Artan nüfus ve bu nüfus artışının alt ve üst yapı ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kentsel gelişme akslarının belirlenmesi, bu kapsamda da AOSB'nin bulunduğu bölgede sanayileşme odaklı bir planlamaya gidilmelidir.

9.2.Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana'nın Kentleşme Sürecine Etkisi

Sanayi faaliyetlerinin ve işletmelerinin çoğu zaman kent doğurucu (Özer, 2002: V) veya kentsel alanları genişletici bir etki yarattığı bilinmektedir. Organize sanayi bölgelerinin düzenli kentleşme ile fabrika ve üretim tesislerinin şehir merkezinden uzak veya küçük yerleşim birimlerine doğru kaydırılmasının

yanında yeni iş olanakları yaratılmasını sağlamada önemli işlevlerinin olduğu bilinmektedir. Bu bölgelerde sağlanacak yeni iş olanakları istihdam oranının artmasını sağlayacağından organize sanayi bölgesi ile o kentte üretimin yapısının değişmesi ve kent nüfusunun artma olasılığı yüksektir. Buna en güzel örneklerden biri de Adana'dır.

Kentleşme sanayileşme ilişkisini düzenlemek açısından AOSB büyük bir öneme sahiptir. Bir taraftan tarıma elverişli olmayan ve atıl durumdaki arazilerin kullanılabilir hale gelmesini sağlayarak, kentin verimli topraklarının sanayi adına yok olmasını önlemiş, diğer taraftan sanayi tesislerinin çevre üzerindeki olumsuz etkileri denetleyebilmek, firmaların ucuz üretim yapmalarını sağlamak, düşük maliyetle alt yapı hizmetlerinden yararlanmak bakımından büyük olanaklar sunmaktadır. Sanayi kuruluşlarının alt yapısı hazır, düzenli gelişmelere imkan veren rezerv alanlara sahip ve sanayi atıklarının kontrol altına alındığı bu bölgeye taşınmasıyla kent içinde ve çevresinde çevre kalitesini artırıcı etkisi de olmuştur (Adana Güçbirliği Vakfı, 1999: 285). Tarıma elverişli olmayan ve atıl durumdaki arazilerin bölgeye tahsisi sağlanarak bir taraftan bereketli toprakların sanayileşme adına yok olması önlenmiş, diğer yandan sanayiciler için uygun bir alanda daha uygun ve düşük maliyetle üretim yapmaları sağlanmıştır. Böylelikle, verimli tarımsal araziler üzerinde sanayi yapılaşması önlenirken, sanayiciye düşük maliyetle üretim yapma imkanı sunulmuştur.

Bu kapsamda Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin oluşturduğu sanayi bölgesinde kurulan fabrikalar, işletmeler, ticaret alanları, hizmet binaları ile bu sanayi bölgesine yakınında kurulan küçük sanayi sitesi ve Sarıçam İlçesi'nin doğu aksındaki konut alanları Adananın kentsel alanını genişletici ve sanayinin doğuya doğru büyümesine dolayısıyla kentleşmesine verdiği katkıyı göstermesi açısından önemlidir. Kısaca AOSB, sanayicinin yer seçim kararlarını etkileyerek, sanayileşmenin kentin doğu yakasına doğru kaymasına öncülük ettiği gibi bölgede buna bağlı olarak iki ana ulaşım güzergahı üzerinde (TEM Otoban Yolu, D-400 Ceyhan Yolu) yeni konut, küçük yan sanayi ve ticaret ağırlıklı yapılaşmalara neden olmuştur. Kentin sanayisi, doğuya doğru yani AOSB'nin bulunduğu bu yerde yoğunlaşması ile sanayinin toplulaştırılması sağlanmış bu da kenti düzenli bir sanayiye kavuşmasına destek sağlamıştır.

Akdeniz Bölgesi'nin hatta Türkiye'nin çok zengin tarım topraklarına sahip Adana Türkiye'nin diğer birçok yöresinde olduğu gibi, hızlı kentleşme ve sanayileşmede hatalı yer seçimi, zengin tarım topraklarının daralmasına ve kirlenmesine neden olmuştur (Kara, 1998: 267). AOSB, Misis Bölgesi'ndeki tarıma elverişli olmayan ve atıl durumdaki arazilerin üzerine kurulmasıyla birlikte kentin verimli tarımsal toprakları önemli bir baskıdan kurtulmuş oldu ve düzensiz sanayileşmenin bir sonucu olarak verimli tarım topraklarının korunmasına katkıda bulunmuştur.

Bugün Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin içinde bulunduğu Adana-Ceyhan D-400 karayolu üzerinde Adana İl merkezine 25 km mesafede yer alan Misis (Kayapınar) Beldesi ve civarı başlangıçta orta büyüklükte bir yerleşke iken, AOSB'nin Misis Beldesi'nin kuzeyinde tarıma elverişli olmayan alanda kurulmasıyla birlikte zamanla bölge sanayileşme ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak önemli gelişmeler göstermeye başlamıştır. Bu kapsamda AOSB'nin kurulduğu bu yerlerde sanayi yapıları kurulmaya ve nüfus birikimi yaşanmaya başlamıştır. Böylelikle verimli tarım arazileri üzerinde sanayi yapılaşmasını önemli oranda önlemiştir

AOSB, küçük ve orta ölçekli sanayi tesisleri ile bazı ticari işletmelerin bu bölgeye gelmesini teşvik ederek Misis Bölgesi ve çevresinin yeni bir çekim merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Kentin sanayi alanının bu bölgeye doğru gelişmesinde ve kentsel alanın büyümesinde önemli etki yapmıştır.

AOSB, Adana Misis karayolu üzerinde küçük sanayi ve ticaret işletmeleri ile yeni konutlaşmanın yolunu açmıştır. Adana Merkez ile AOSB'nin arasında kalan yaklaşık 25 km'lik hat boyunca yer alan araziler karayolu boyunca sanayi tesisleriyle dolmaktadır. Başka bir ifadeyle kent merkezi-AOSB arasındaki bağlantıyı sağlayan TEM Otoyol ile D-400 karayolu çevrelerinde giderek artan bir biçimde sanayi tesisleri ve konutlaşma gözlenmekte olup, bu da AOSB'nin karayolları çevresi boyunca giderek sanayi tesislerini kendine çekmekte olduğunu göstermektedir.

Yukarıda anlatılanların ışığında Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana'nın kentleşme sürecine etkisi kısaca ifade edilecek olursak;

- ✓ Birinci olarak, sanayi işletmelerinin bölgede yatırım yapmalarını sağlamıştır.

- ✓ İkinci olarak, sadece yeni sanayi yatırımlarının kente gelmesini sağlamakla kalmamış aynı zamanda Adana kent merkezine sıkışıp kalan ya da Mersin yolu üzerinde bulunan bazı sanayi işletmelerini de kendi bölgesine çekmiştir. Böylece çok sayıda küçük ve orta ölçekli işletme bu sanayi bölgesine taşınarak faaliyetini buraya kaydırmıştır.
- ✓ Üçüncü olarak, Adana'nın değişik bölgelerinde sanayi faaliyeti yürüten ancak yeni yatırımlar yapma arzusunda olan küçük ve orta ölçekli bazı işletmeleri de buraya getirtmiştir.

Böylelikle AOSB, bir yandan Adana kent merkezine ya da civarına sıkışıp kalan bir kısım firmanın kent dışına çıkarılmasını sağlaması diğer yandan da pek çok firmanın bu sanayi bölgesine gelmeleri sağladığından sanayi toplulaştırmasına katkı yapmıştır.

Sanayi kuruluşlarının pek çoğunun AOSB'deki yeni parsellerine taşınarak veya bazı işletmelerin ilk kurulumlarını burada tahsis edilen yeni parsellerine yapmaları neticesinde bir bölgede ve tek bir çatı altında toplanmaları kentin planlı sanayileşmesine ve düzenli kentleşmesine katkı vermiştir. Dolayısıyla organize sanayi bölgelerinin kuruluş amaçlarından biri olan düzensiz kentleşmenin önlenmesine katkı verdiğinden Adananın düzensiz kentleşmesini nispeten önlediği söylenebilir.

Adana ekonomisi 1980 sonrası ekonomik duraklama dönemine girmiş ve 1994 yılına kadar bu durum devam etmiştir (Sürenkök, 2012: 34). 1980-1996 arası Adana'dan İstanbul ve diğer bölgelere doğru yaşanan sermaye ve müteşebbis göçünün yanında İlin teşvik kapsamı dışında tutulmasının da bir sonucu olarak yaklaşık 15-20 yıl süreyle sanayi gelişiminde durgunluk yaşanmıştır. 1980-1996 Adana ekonomisinin yaşadığı durgunluk ikinci sanayi hamlesi olarak adlandırılan 1996 yılından itibaren Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin altyapı çalışmalarının tamamlanmasıyla kentte farklı sektörlerde olmak üzere ciddi yatırımlar yapılmaya başlanmıştır (Adana Genç İşadamları Derneği, 2014). AOSB, Adana Kenti sanayi alanının yönünü etkilemiş, bunun sonucu olarak sanayi yatırımlarını bu bölgeye toplamak suretiyle kentin planlı sanayileşmesi ve düzenli kentleşmesine katkı verilmek istenmiştir.

Geçmişten günümüze Adana'da sanayi sektörünün gelişimi daha çok tarımsal ağırlıklı olmuş iken son 15-20 yıllık süreçte bölgenin uluslararası ticaret ve lojistik alanda önem kazanmasıyla birlikte kentte tarımın dışında çok çeşitli sektörlerde endüstriyel üretim gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Endüstriyel üretimin kent merkezinin doğusunda ağırlıklı gelişme eğilimi göstermesi AOSB nedeniyledir (Mersin-Adana Planlama Bölgesi, 2011: 49).

Ayrıca, organize sanayi bölgelerinin kurulma amaçlarından biri olan düzenli kentleşmenin sağlanması noktasında, AOSB kurulması sonrası işletmelerden bazıları kent içi alanlarından taşınarak bu alandaki yeni yerlerinde üretimlerini sürdürmüşlerdir. Adana şehir merkezinin genişlemesiyle birlikte zamanla yerleşim yerlerinin içerisinde kalan fabrika ve bazı ticari işletmeler AOSB'nin kurulmasıyla birlikte, alt ve üst yapısı tamamlanmış yeni yerlerine taşınmaları ve üretimlerini burada sürdürmeleri neticesinde Adana'nın düzenli kentleşmesine katkı vermiştir. Yani AOSB'nin kurulmasının yatırım iklimine verdiği katkı sadece sanayi yatırımlarının kentte artmasını sağlamamış aynı zamanda çok sayıda farklı yerlerde bulunan küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin bu bölgede toplanmasını da çok büyük katkı vermiştir. Kent merkezinde küçük ölçekli işletme olarak faaliyetlerini sürdüren bazı firmaların yanı sıra Mersin Yolu üzerinde faaliyetlerine devam eden çok sayıda orta ölçekli firma bu bölgeye taşınarak üretimlerini burada sürdürme yolunu seçmiştir.

1999 yılı itibariyle AOSB'nin birinci bölümünü içeren 750 hektarlık alanın tümü alt yapısı tamamlanarak sanayicinin hizmetine sunulmuştu. Bu alana ilave olarak 600 hektarlık ikinci bir alanın kamulaştırılmasına başlanılmış, böylelikle toplam 1.350 hektarlık alanda peyderpey üretim yapan firmaların sayısı ve istihdam oranları artmaya başlamıştır (Adana Güçbirliği Vakfı, 1999: 286). Adana'nın en önemli sanayi alt yapısı olan Adana Organize Sanayi Bölgesi'nde 1999'da 6.400 kişi istihdam edilmekte iken, bu rakam 2002'de 12.000 kişiye, 2010 yılında 21.000 kişiye (Cansız, 2010: 122) ve 2011 yılında 25.000 kişiye ulaşmıştır. 2015 yılı itibariyle 1.600 hektarlık bir büyüklüğe ulaşan bölge 351 yerli ve yabancı şirketin faaliyetini sürdürdüğü ve 33.000 kişinin istihdam edildiği büyüklüğe ulaşmıştır (AOSB, 2015). Adana'da bulunan çok sayıda sanayi tesisinin, AOSB içinde kurulmasıyla gerek kentin sanayileşme süreci gerekse kentleşme sürecine hızlanmıştır

Bünyesinde barındırdığı çok sayıdaki ve farklı sektörlerdeki sanayi tesislerinin varlığı, istihdam edilen personel sayısı ve ekonomide yaratmış olduğu katma değer açısından çok önemli bir yere sahip olan organize sanayi bölgelerinin düzenli kentleşmeye katkı vermesi amacıyla da kurulduğu bilinmektedir. Bu itibarla ilk olarak 1984 yılında 500 hektarlık bir alan üzerinde kurulan AOSB bugün 1.600 hektarlık bir alana ulaşmış olup, orta ölçekte bir ilçe merkezi büyüklüğüne görünümü arz etmektedir. Yıllar içerisinde AOSB, Adana'nın sanayileşme sürecine yeni bir dinamizm getirmiş ve düzenli kentleşmesine olanak sunmuştur.

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi bunların yanında gelişme sürecine paralel olarak, Adana-Misis karayolu üzerinde çok sayıda küçük sanayi işletmesinin kurulmasını ve konutlaşmasını sağlamıştır.

Adana'da bulunan KOBİ niteliğindeki 6.243 işyerinde toplam 23.799 kişi çalışmakta olup, işyeri başına ortalama 3,8 kişinin düşmesi demektir (Adana Genç İşadamları Derneği, 2012). Daha çok orta ölçekteki işletmelerin bulunduğu AOSB'de ise işletme başına (33.430 işçi/351 işletme) 95 kişi düşmektedir. Bu ise organize bölgesinin gerek kentleşme üzerindeki gerekse mekânsal katkıyı göstermesi bakımından KOBİ işletmelerinin çok üzerinde olduğunu göstermektedir.

AOSB'nin yol, su, kanalizasyon, elektrik şebekesi ve haberleşme gibi alt ve üst yapıların yanında diğer sosyal donatıları da tamamlanmış durumdadır. AOSB bünyesindeki bankalar, sağlık ocağı, polis merkezi, itfaiye, alışveriş merkezi, SGK Şubesi, İSKUR Şubesi, Gümrük Müdürlüğü, noter, cami gibi.. hizmet binaları ve yapılar başlı başına kenti andırmaktadır.

AOSB Ticaret Merkezi'nde iki ünlü süpermarket zinciri, bir GSM operatörü bayisi ile lojistik, taşımacılık, sıhhi tesisat, yangın ve iş güvenliği, boya ve hırdavat, hafriyat, vinç, endüstriyel ve elektrik malzeme ve proje uygulamaları, zincir, dişli, makine yedek parçaları, boya, bilgisayar, endüstriyel yağ satışı, hazır su ve teknolojik market alanında faaliyet gösteren işletmeler ile kırtasiye, erkek kuaförü, pastane ve yönetim birimi, doğalgaz proje uygulama, geri dönüşüm hizmetleri, oto kiralama ve VIP transfer, sigortacılık, inşaat ve taahhüt, endüstriyel proje, elektronik ve elektronik kart tamir hizmetleri ile gümrük müşavirliği hizmet birimi gibi (Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, 2015) farklı alanlarda sanayicinin ihtiyaç duyduğu toplam 35 farklı firmanın faaliyet gösterdiği bir ticaret merkezi

açılmıştır. AOSB Ticaret Merkezi'nin tamamlanması ile gerek sanayicilerin gerek misafir ve ziyaretçilerin gerekse çalışanların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önemli bir eksiklik giderilmiştir. Böylelikle ihtiyaç duyulan çeşitli türdeki hizmetlerin sunumu hizmete giren AOSB Ticaret Merkezi'ndeki faaliyet gösteren firmalar sayesinde karşılanmaktadır.

Bu kapsamda Çukurova Üniversitesi ile AOSB'nin ortak girişimleri sonucu açılan Ç.Ü. Organize Sanayi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, firmaların ihtiyaç duyduğu ara eleman tedariki hususunda önemli katkı vermekte olup, üniversite-sanayi işbirliğine güzel bir örnek teşkil etmektedir. 10,000 m²'lik bir oturma üzerinde yer alan Yüksekokul binası 2 katlı olup toplam 1.284 m² bir kapalı alana sahiptir. 7 adet derslik, internet bağlantılı bilgisayar laboratuvarı, teknik resim salonu, tekstil, makine, elektrik ve elektronik atölyeleri, kantin, çay salonu, öğretim elemanı odaları, futbol, basketbol, voleybol sahaları, yüzme havuzu ile KOSGEB Adana Tekstil Kalite Kontrol Laboratuvarı bulunmaktadır. Makine, elektrik, tekstil teknolojileri, elektronik teknolojileri, coğrafi bilgi sistemleri, iş sağlığı ve güvenliği (Çukurova Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, 2014) olmak üzere altı program ile eğitim verilmektedir. Teorik derslerin yanında ilgili atölyelerde uygulamalı dersler de yapılmaktadır. Eğitim çalışmalarında kullanılmak üzere pek çok eğitim materyali bulunmaktadır.

Bugün 1600 ha bir alan üzerinde fabrika, atölye, işleme ve arıtma alanları, ambar, depo, karayolu demiryolu, enerji ve doğalgaz üretim tesisleri, noter, İş-Kur, itfaiye, AVM, ÇU Teknik Bilimler MYO gibi yapıların bulunduğu bir yerleşim yeri hüviyetini kazanmıştır.

Fotoğraf 2: Çukurova Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu

Kaynak: Çukurova Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, 2014

Çukurova Üniversitesi'ne bağlı olarak ve AOSB'nin girişimleri ile açılan Ç.Ü. Organize Sanayi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu organize sanayi bölgesinde firmaların ihtiyaç duyduğu ara eleman yetiştirilmesi konusunda çok önemli katkı verdiğiinden üniversite sanayi işbirliğine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Çizelge 29: Adana Kent Merkezi Nüfus Sayıları (1970-2014)

Yıllar	Adana Nüfusu	Kent Nüfusu	Kent Nüfusu/Adana İl Nüfusu (%)
1970	1.035.377	347.454	33
1975	1.240.475	475.384	38
1980	1.485.743	574.515	38
1985	1.725.940	777.554	45
1990	1.934.907	916.150	47
1997	1.682.250	1.037.924	47
2000	1.849.478	1.130.710	61
2007	2.006.650	1.366.027	68
2010	2.085.225	1.591.518	76
2012	2.125.635	1.636.229	76
2013	2.149.260	2.149.260	100
2014	2.165.595	2.165.595	100

Kaynak: ADNKS ve TÜİK Verilerinden Derlenmiştir, 2014

Adana kent nüfusunun gelişim düzeyi ve Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin kentleşmeye olan etkilerini yukarıda yer alan çizelgeden hareket ederek özetleyecek olursak;

Genel olarak Adana kent nüfus artış hızı yüksek olan illerden biridir. Adana kent nüfusu, 1950'li yıllardan itibaren öncelikle tarımsal alanlarının ve tarıma dayalı sanayisinin gelişmesiyle artmaya başlayan bir süreci yaşamıştır. Daha sonraki dönemlerde de diğer sanayi dallarının gelişmesine bağlı olarak başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden olmak üzere diğer illerden ve Adana kırsalından gelen iç göçlerle artışını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak kentin nüfus artışı, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Adanaya doğru yaşanmakta olan göç hareketi 1990'lı yılların başından itibaren GAP projesinin hayata geçmeye başlamasıyla yavaşlama sürecine girmiş ve bu nedenle nüfus artış hızı kısmen bir ivme kaybetmiştir.

Bu kapsamda bakıldığında 1970 yılında 347.454'e ulaşan kent nüfusu, 1975 yılında 475.384'e ve 1980'de 574.515'e, 1985'de 777.554'e, 1990 yılında 916.150'e, 1997 yılında 1.037.924'e, 2000 yılında 1.130.710'a, 2007 yılında 1.366.027'e 2010 yılında 1.591.518'e, 2012 yılında 1.636.229'a, 2013 yılında 2.149.260'a yükselmiştir.

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin (AOSB) kurulmadan önceki dönemlerden bir olan Adananın 1970 yılındaki kentsel nüfus oranı % 33 idi. 1975 yılında kent nüfusu 127.930 artarak 475.384 kişiye ulaşmış ve kent nüfus oranı % 38'e yükselmiştir.

1980 yılında Adana'nın toplam nüfusu 1.485.743, kent nüfusu ise 574.515'dir. Buna göre il nüfusunun yaklaşık % 38'si kent merkezinde, % 52'si kırdaki yaşamaktadır. Bir önceki yıla göre 99.131 kişilik bir artış yaşanmasına rağmen oransal olarak aynı kalmıştır.

1985 yılında kent merkezinde yaşayan kişi sayısı 777.554 olup, bir önceki yıla göre kent merkezinde yaşayanların sayısında 203.039 kişilik bir artış olmuştur. Kentleşme oranı % 45'e yükselmiştir.

Adananın 1985 tarihi itibariyle toplam nüfusu 1.725.902 ve kent nüfusu ise 777.554'dür.

1973 yılında Bakanlar Kurulu kararı yer tahsisi yapılmış olmakla birlikte 1984 yılında ilk temel atılarak faaliyete geçen AOSB'nin bu tarihten sonra Adananın kentleşmesine olumlu katkısının olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Adananın kentleşme hızındaki artış salt olarak tek bu nedene bağlanamaz. Tüm Türkiye'de

olduğu gibi Adana da 1950 ve sonrasında hızlı kentleşme sürecini zaten yaşamaktaydı. Örneğin 1975 yılında Adana'nın kentleşme oranı % 38 iken, 1985 yılında bu oran % 45'e çıkmış olup ilerleyen tarihlerde daha da artmıştır. Dolayısıyla süreç içerisinde AOSB'nin bölgede üretime geçen sanayi işletmelerinin sayısındaki artışa bağlı olarak kentleşmeye katkısı nüfus bazlı olmaktan ziyade mekansal alanı genişletmesi şeklinde kendini göstermiştir denebilir.

1990 yılında Adana'nın toplam nüfusu 1.934.907, kent nüfusu ise 916.150'dir. Kent merkezinde yaşayanların sayısında 138.596 kişilik bir artış olmuştur. Buna göre il nüfusunun yaklaşık % 47'si kent merkezinde yaşamaktadır.

1997 yılında Adana'nın toplam nüfusu 1.682.250, kent nüfusu ise 1.037.924'dür. Kent merkezinde yaşayanların sayısında 121.774 kişilik bir artış olmuştur. Buna göre kent merkez nüfusunun il nüfusuna oranı yaklaşık olarak % 61 seviyelerindedir.

2000 yılında ise Adana'nın toplam nüfusu 1.849.478, kent nüfusu ise 1.130.710'dir. Kent nüfusunun, Adana'nın toplam nüfusuna oranı yaklaşık % 61'dir. Kentleşme oranı bir 1990 yılına göre % 14'lük bir artış göstererek Adana'nın toplam nüfusunun yansından fazlası artış kent merkezinde yaşamaya başlamıştır.

2007 yılında Adana'nın il nüfusu 2.006.650, kent nüfusu ise 1.366.027'dir. Kent merkezinde yaşayanların sayısında önceki döneme göre 235.317 kişilik bir artış olmuştur. Buna göre nüfusunun % 68'i kent merkezinde yaşamaktadır

2010 yılında Adananın kentleşme oranı % 76 olmuş, 2012 yılında ise bu oran korunmuştur. Dolayısıyla 1970 yılından itibaren 2013 yılına kadar Adana kent nüfusunda sürekli bir artış yaşanmıştır. Hızlı bir kentsel nüfus artışına sahne olan Adana'da, kent merkezi bir taraftan kırdan gelen yoğun göçler diğer taraftan Güneydoğu, Doğu Anadolu ve çevre iller açısından çekim merkezi olmasından kaynaklanmıştır.

1995-2000 yılları arasındaki nüfus artış hızının düşük olmasının nedeni 1997 yılında Osmaniye İlçesinin Adana'dan ayrılması ve Güneydoğudan gelen göçün giderek azalmasından kaynaklanmıştır. 1997 yılında yapılan nüfus sayımında Adana nüfusu önceki yıllara göre azalmış gibi görünmekle birlikte Adana'nın bir ilçesi olan Osmaniye'nin il yapılması ve Kadirli gibi yine büyük bir ilçenin ve bazı beldelerin Osmaniye'ye bağlanmasıyla, Adana'nın toplam il nüfusu yaklaşık 400.000 kadar

azalmıştır. Buna karşın Adana şehir merkezinde herhangi bir azalma olmamış aksine bir artış meydana gelmiştir.

Bununla birlikte 2013 yılında % 2.8'lik orana sahip Adana, 2013 yılında nüfusu en yüksek ilk 10 il sıralamasında İstanbul (% 18.5), Ankara (% 6.6), İzmir (% 5.3), Bursa (% 3.6) ve Antalya (% 2.8) (TOBB, 2014: 3) illerinden sonra 6. sırada yer almaktadır.

17. yüzyılın sonlarında 8.000 civarında nüfusa sahip ve birkaç hektarlık alana yayılmış olan Adana, Osmanlı'nın 19. yüzyılın ortalarında Adana Ovaları'nı kurularak tarıma açmasıyla hızla nüfuslanmaya ve alansal olarak büyümeye başlamıştır. 1950'li yıllara kadar daha çok tarımsal büyümenin etkisiyle nüfuslanan kent, sonraki dönemlerde Adana'nın giderek şehir fonksiyonlarını yerine getirmesiyle daha hızlı büyümeye başlamıştır (Sönmez, 2012: 64). Şehir fonksiyonlarının yerine getirilmesinde ve Adana'nın sanayi kent kimliği kazanmasında hiç şüphesiz AOSB'nin de çok önemli katkısı olmuştur.

AOSB, Adana'nın son yıllarda ekonomik hayatının dinamizm kazanmasında hiç şüphesiz en önemli paylardan biri sanayi sektörü ve bunda da AOSB aittir. Pazarlara yakınlığı, enerji ve hammadde kaynaklarının uygunluğu, sanayi için gerekli alt yapı yatırımlarının yeterli oluşu bölge sanayisinin giderek gelişmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler diğer unsurlar sabitken kent nüfusunun artması ve kırsal nüfusa göre daha hızla büyümesi sonucunu doğurmuştur.

9.3.Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin Adana Kent İçi Mekânsal Etkileri

Kentleşme ve sanayileşme arasındaki ilişkileri düzenlemek açısından önemli bir araç konumunda olan organize sanayi bölgeleri, sanayi alanlarını özellikle aşırı kalabalık ve sanayileşmiş kent merkezlerine göre daha az gelişmiş alanlara yönlendirmek amacıyla da bir devlet politikası aracı olarak kullanılmaktadır (Çam, 2011: 26). Kısacası OSB'ler, sanayi alanlarını kalabalık kent merkezlerinden daha az gelişmiş alanlara kaydırmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu nedenle OSB'ler, kentsel gelişmeyi istenen bir alanda kurmayı veya o yere kaydırmayı amaçlayan bir araç olarak da kullanılabilir.

AOSB'nin Misis Bölgesi'nde kurulması sonucunda zamanla altyapısının tamamlanmasına da bağlı olarak çok sayıda küçük ve orta ölçekli işletme bu sanayi bölgesine gelerek üretim faaliyetlerini buraya kaydirmiştir. Böylelikle bir yandan Adana kent merkezinin içine sıkışıp kalan bir kısım firmanın kent dışına çıkarılması sağlanmış bir yandan pek çok yeni firmanın bu bölgede üretim yapma olanağı sağlanmıştır. Böylelikle sanayi işletmelerinin ve sanayileşmenin kentsel gelişmeleri yönlendirmesinin bir sonucu AOSB'nin kent sanayisini doğuya doğru, Misis Bölge yerleşkesine kaydirmiştir.

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, Adana'nın kentleşme ve sanayileşme ilişkisini düzenlemesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Tarıma elverişli olmayan atıl durumdaki arazilerin kullanılmasını sağlaması, sanayi birimlerinin çevre üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri azaltması, sanayi atıklarının kontrol altındaki bir alana taşınması, sanayiciyi düşük maliyetle alt-üst yapısı hazır üretim olanağına kavuşturması ve düzenli kentsel gelişmeye olanak veren rezerv alanlar sunması... gibi noktalarda Adana'nın sosyo-ekonomik yapısı ve şehirleşmesi üzerinde olumlu katkılar sunmuştur. Ayrıca verimsiz toprakların üzerinde AOSB'nin kurulması ile birlikte aynı miktar verimli toprakların sanayi alanı olarak kullanılmasının önü kesilmiştir.

Ülkemizde sanayileşme süreci Cumhuriyetin kuruluşu ile başlamış olup, sanayi tesisleri başlangıçta dağınık, küçük esnaf ve sanayi işyerleri olarak organize olmadığından ve bölgesel sanayi planları yapılmadığından tarım alanları ya kaybedilmiş ya da zarar görmüştür. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren sanayiye verilen önem nedeniyle yatırımların artması ile bölgesel sanayi planları yapılmaya başlanmıştır (Dağlık, 2012: 24). Bugün hemen hemen her ilimizde sanayi bölgeleri ile ilgili farklı uygulama örnekleri bulunmakta olup, sanayi üretimi yapılmaktadır. Bu kapsamda Adana Kentinin sanayileşme sürecine girmesi ile birlikte zamanla kent içinde kalan sanayi alanlarının kent dışına çıkarılma gereği, düzenli kentleşmenin sağlanması, farklılaşan yeni kentsel ihtiyaçlar ve kentsel alanların yeniden düzenlenmesinin gereği olarak AOSB kurulmuştur. Bunun neticesinde sanayi yatırımlarının önemli bir kısmı Adana Kent merkezinin dışına çıkmakla kalmamış, aynı zamanda çok sayıda yerli ve yabancı yeni yatırımcı firmanın bu bölgeye gelmesi neticesinde bugün AOSB'nin oluşturduğu yeni bir kentsel alandan söz edilebilir.

Çizelge 30: Adana Kentinin Planlama Tarihi

Sıra	Yıllar	Kapsadığı Alan (Ha)	Plan Türü
1	1940	560	İmar Planı
2	1948	183	İmar Planı
3	1965	34.000	Çevre Düzeni Planı
4	1969	7.048	İmar Planı
5	1980	21.000	Nazım İmar Planı
6	1987	3.000	İmar Planı
7	1992	13.500	İlave Revizyon Nazım İmar Planı
10	1994	20.000	Revizyon ve İlave Nazım Planı
11	1998	4.000	İmar Planı
12	2001	620	İmar Planı
13	2008	32.500	İlave Revizyon Nazım İmar Planı

Kaynak: Adana Mimarlar Odası, Haziran 2012'den derlenmiştir

1927 yılında 72.000 kişinin yaşadığı ve 1950'li yıllara kadar da Seyhan Nehri kıyısında küçük bir kent görünümündeki Adana tarımsal üretimin artması ve tarıma dayanan sanayinin bölgeye girmesi ile birlikte yoğun bir göç dalgası ile karşı karşıya kalmıştır. Buna bağlı olarak sosya-kültürel değişim ve sürekli büyümeye bağlı olarak mekânsal yer talebi yeni imar planlarının yapılmasını ya da süreç içerisinde revizyona gidilmesini gerektirmiştir.

Kentin sanayileşme sürecine girmesi ile birlikte zamanla kent merkezine sıkışan sanayi işletmelerinin kent dışına çıkarılması ve kentsel alanların yeniden düzenlenmesi ihtiyacı neticesinde AOSB'nin kurulması ve sanayi yatırımlarının önemli bir kısmının kent merkezine 25 km mesafedeki (Misis Bölgesi) kurulacak bu bölgeye yönlendirilmesi istenmiştir. Böylelikle AOSB, yeni bir sanayi alanı ve içerisinde çok sayıda sosyal donatının da bulunduğu bugünkü haline almıştır.

Süreç içerisinde Adana Kentinin ihtiyaç duyduğu yeni yerleşim alanlarına paralel olarak yapılan imar planları kapsamında AOSB'nin de başlangıçta üretime başladığı 500 hektarlık alan yetmemiş ve zamanla kamulaştırma işlemleri ile bu alan genişletilerek bugün 1.600 hektarlık bir alana ulaşmıştır.

Adana İlinde planlı sahalarda mevcut bulunan 1/25.000 ölçekli imar planında belirlenmiş olan toplam 51.678.139 m² lik alan Adana Organize Sanayi Bölgesi dahil olmak üzere sanayi gelişme alanları, küçük sanayi bölgeleri ve sanayi depolama alanları olarak planlanmış durumdadır (Keskin, 2012: 29). Sanayi amaçlı tahsis edilmiş 5.167 ha alan Adana genelindeki 32.500 hektarlık nazım imar planının yaklaşık olarak % 15'i, AOSB'nin 1.600 ha'lık alanı ise toplam kentsel alanın % 5'lik kısmını oluşturmaktadır. AOSB'nin halihazırda kurulu olduğu toplam sanayi alanının % 30'luk kısmına denk gelmektedir. Dolayısıyla Adana kentsel alanın önemli bir kısmı sanayi yapılarına ev sahipliği yapmaktadır.

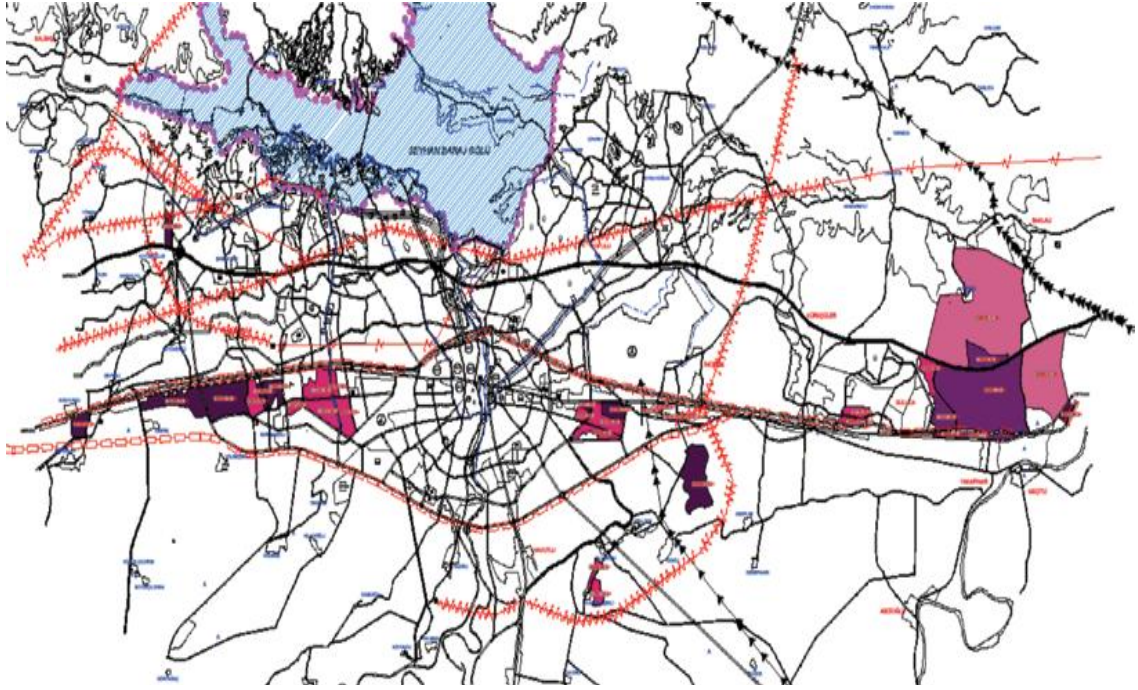
Çizelge 31: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölge Planlama Tarihleri

SIRA	YILLAR	KAPSADIĞI ALAN (HA)
1	1984	500
2	1999	750
3	2002	800
4	2010	1.100
5	2014	1.600

Kaynak: Çukurova Üniversitesi, Adana Güçbirliği Vakfı, Cansız, Özer

Adana İlinin ekonomik kalkınmasına katkı vermek amacıyla 1973 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı kurulmasına rağmen AOSB'ye yatırım yapma talebi ilk faaliyet yıllarında düşük kalmış, ancak organize sanayi bölgelerinin önemine bağlı olarak son yıllarda artış göstermiştir.

Vaziyet Planı 3: Adana'da Sanayi Yapıları ve Sanayi Planlaması

Sanayi Bölgesi	
Organize Sanayi Bölgesi	
Organize Sanayi Bölgesi (Gelişme Alanı)	

Kaynak: Adana Mimarlar Odası, Haziran 2012

Adana Kent bütününde imar planı bağlamında mevcut planlı alanlar, planlı sanayi alanları ve Hacı Sabancı Organize Sanayi Alanı lokomotif yerleşimler olup, ayrıca şehrin değişik bölümlerinde de küçük sanayi alanları bulunmaktadır. Yukarıda görüleceği üzere Adana 1/25.000 Ölçekli Nazım İmar Planında koyu renkli gösterilenler küçük sanayi ve organize sanayi bölgeleri de dahil olmak üzere sanayi alanları ile sanayi depolama alanlarını, açık renkle gösterilenler sanayi gelişme ve sanayi depolama alanlarını (Keskin, 2012: 30-31) göstermektedir. Başlangıçta Çukurova'nın verimli toprakları üzerinde kurulan Adana Kent merkezi ilin güney bölümünde ovalık alan üzerinde konumlanmıştı. Cumhuriyet sonrası ve özellikle 1950 sonrası tarıma dayanan sanayileşme ile birlikte kent sanayi kenti olma yolunda önemli adımlar attı. İlk temelleri 1984 yılında atılan AOSB ile birlikte kent gerek sanayileşmede kat ettiği merhale gerekse bunun sonucu olarak mekânsal olarak

önemli değişiklikler yaşamıştır. Ayrıca dağınık kentsel gelişimin önlenmesine katkıda bulunmuştur.

AOSB'nin firmalara sağladığı avantajların da etkisiyle özellikle 1996 yılından sonra sanayileşmeyle birlikte kentleşme düzeyinin de arttığı görülmektedir. AOSB'nin kurulması ve sonrasındaki gelişim süreci, beraberinde emek gücü başta olmak üzere üretim faktörlerine duyulan gereksinimi artırmıştır. AOSB'de kurulan yeni işletmeler ve ortaya çıkan yeni istihdam alanları bölgeyi cazip hale getirdiğinden Adananın kentleşmesine katkı vermiştir. Çalışmak amacıyla kente gelen insanlar, yeni bina ve işyerlerinin de içinde bulunduğu yerleşkelerin yapımı AOSB'nin kentleşme sürecindeki olumlu katkılardandır.

DÖRDÜNCÜ KISIM: GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu kesimde tez çalışmasında ele alınan konularda ortaya çıkan bulgular üzerinde durularak öneriler üretilmeye çalışılmıştır. Ayrıca konunun işlenmesi sırasında saptanan olgular sonuç başlığı altında özetlenmiştir.

10.BULGULAR, ÖNERİLER VE SONUÇ

Bu bölümde araştırma sonucunda ulaşılan somut veriler bulgular başlığı altında toplanmıştır. Saptanan bu bulgulara öneriler geliştirilerek somut faydalara ulaşılmak istenmiştir. Ayrıca araştırmayı genel anlamda özetleyen sonuç kısmı da bu bölümde yer almaktadır.

10.1.Bulgu ve Öneriler

Bu bölümde araştırma sonucu ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

Bulgu 1: Ekonomik etkinliklerden biri olan sanayi sektörünün önemli bir parçası durumunda bulunan ve halen tüm dünyada sanayinin gelişmesinde önemli bir kalkınma aracı olarak görülen organize sanayi bölgeleri, genel olarak kuruldukları bölgenin ekonomisini canlandırmaları, ekonomik faaliyetleri çeşitlendirmeleri, istihdama katkı sunmaları ve özel sektör yatırımcılarını bölgeye çekmeleri bakımından kentlerin gelişiminde ve büyümesinde önemli bir rol oynadıklarından kent doğurucu ve kentsel alanı geliştirici bir etkileri bulunmaktadır.

Öneri 1: Organize sanayi bölgelerinin kuruldukları yerin ekonomisine olan katkısının artırılması amacıyla aynı bölge içerisine Teknoloji Geliştirme Bölgeleri'nin (Teknokent) kurulması sağlanmalıdır. Böylelikle Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, sanayi bölgesindeki firmalara gerek araştırma ve geliştirme gerekse bilim ve teknoloji konularında katkı vereceğinden organize sanayi bölgelerinde yaratılan katma değer artacak ve bunun bir sonucu olarak kentsel gelişimine katkısı daha büyük olacaktır.

Burada birinci denencemiz sınanmış olmaktadır.

Bulgu 2: Organize sanayi bölgelerinin buldukları yerin ekonomik kalkınmasına ve sanayinin gelişmesine verdiği katkı, kuruldukları bölgenin konumuna ve gelişme potansiyeline bağlı olarak değişmektedir. Avantaj üstünlüğüne sahip yerlerde kurulan organize sanayi bölgeleri, buldukları yerin ekonomik kalkınmasına ivme kazandırdığından dolayı sanayi sektörünün payını arttırıp zamanla yerleşke alanın gelişmesini ve büyümesini sağlarken; yapılan çeşitli tercih hataları yüzünden dezavantajlı bölgelerde kurulan organize sanayi bölgelerine yatırımlar ya hiç gitmediğinden ya da çok az gittiğinden buldukları yerin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkıları olmamaktadır.

Öneri 2: Organize sanayi bölge uygulaması ile hedeflenen amaçların gerçekleştirilmesi için göz önünde bulundurulması gereken en önemli unsur bunların kuruluş yeri seçiminde ve planlamasında azami dikkat gösterilmesi ve konuya özel bir önem verilmesi gereğidir. Organize sanayi bölgelerinin kurulduğu yerler ile kuruluş yeri seçimlerinin doğru yapılması gelecek yatırımlar açısından hayati öneme sahiptir. Bu nedenle her il ya da ilçeye bir organize sanayi bölgesi kurmak yerine ihtiyaç ve talep durumu göz önüne alınarak sanayileşme potansiyeli görülen yerlerde yapılmalıdır.

Kısacası yatırımcıyı çekmesi açısından herhangi bir yere organize sanayi bölgesinin kurulması tek etken olmayacağından dolayı organize sanayi bölgeleri kurulurken iktisadi açıdan rasyonel hareket edilmeli, siyasi ya da sosyal bir takım saiklerle uygun olmayan yerlerde organize sanayi bölgeleri kurulmamalıdır.

Burada birinci denencemiz bir kez daha sınanmış olmaktadır.

Bulgu 3: Organize sanayi bölgeleri, sanayi işletmelerini ve sanayi faaliyetlerini bir bölgede bir araya topladıklarından kentsel planlamaya önemli katkıda bulunmakta olup, bu nedenle planlı ve düzenli kentleşmenin sağlanmasında önemli bir işlev görmektedir.

Öneri 3: Sanayi faaliyetlerinin toplulaştırılarak kentsel alanların düzenlenmesine önemli katkıda bulunan OSB'lerin kentsel planlama üzerinde oynadıkları rolün arttırılması amacıyla farklı yerlerde ve dağınık halde bulunan sanayi tesislerini ya da ilk defa kurulacak tesisleri kendi bölgesine çekmesi amacıyla çeşitli teşvik uygulamalarına gidilmelidir.

Burada ikinci denencemiz sınanmış olmaktadır

Bulgu 4: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, sunduğu iş olanakları ve sağladığı imkânlar nedeniyle Adana'nın ekonomik gelişmesini doğrudan ve dolaylı şekilde etkileyerek kentin sanayileşme ve gelişme sürecinde çok önemli bir role sahip olmuştur. Kentin sanayileşmesine verdiği katkı nedeniyle iş, istihdam ve ticaret yapısı üzerinde etkili olmuş ve zamanla kentsel alanın büyümesine ve genişlemesine katkıda bulunmuştur.

Bu kapsamda AOSB yarattığı katma değer, istihdam ve ihracat rakamları ile bir taraftan kentin kalkınmasına diğer taraftan kentin mekansal gelişmesine katkı sağlamaya devam etmektedir.

Öneri 4: AOSB'nin sahip olduğu kara, hava, demir ve deniz yolu taşımacılığındaki ulaşım avantajı ile birlikte coğrafi konumundan doğan lojistik avantajlarını da kullanarak yalnızca Türkiye'nin değil aynı zamanda Dünyanın en önemli sanayi üretim merkezlerinden biri olması yolunda çaba sarf edilmelidir. Bu amaçla öncelikle inşaat ve proje aşaması devam eden boş parsellerde de üretime geçirilerek AOSB'nin tam kapasite ile çalışması sağlanmalıdır. Ayrıca AOSB'de yeni bir sinerji dalgasının oluşturulması, yeni üretim teknolojilerinin transferi ve bilgi paylaşımının temini bakımından yabancı menşeli ya da yabancı ortaklı şirketlerin bölgeye çekilmesi için çaba sarf edilmelidir. Kısacası teknoloji yoğun ve katma değeri yüksek stratejik yatırımlara öncelik verilmelisi ile küresel rekabetin yaşandığı Dünyada sanayicimize üstünlük kazandıracaktır.

Burada üçüncü denencemiz sınanmış olmaktadır.

Bulgu 5: AOSB, Kentin sanayileşme yönünü direkt etkileyerek sanayi tesislerinin büyük bir bölümünün bu bölgede toplanmasında önemli bir rol oynamıştır. Kentin hızlı büyümesiyle gerek kent içinde dağınık ve birbirlerinden kopuk halde kalan çok sayıdaki sanayi tesislerini gerekse yeni kurulan sanayi tesislerinin önemli bir kısmını bir bölgede toplamıştır. Dolayısıyla çok sayıdaki sanayi kuruluşunun düzenli yerleşimine imkan sağlandığından düzenli ve planlı kentleşmeye olumlu etkisi olmuştur.

Böylece Kent Ceyhan Yolu istikametinde (doğu yönü) genişleyerek Misis Bölgesi ve civarında mekansal olarak önemli büyüklüğe ulaşmıştır. Adana hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi ve üst yapısı tamamlanmış bölgeye çok sayıda

küçük-orta ölçekli sanayi işletmesini çektiğinden ve buraya sanayi tesislerinin düzenli yerleşmesini sağladığından bu noktada kentin sağlıklı ve planlı gelişmesine önemli bir katkı vermiştir.

Öneri 5: Adana kentleşme sürecinin iki ana eksenli olarak yürütülmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle kuzey ve kuzeydoğu bölgesinin konut ağırlıklı, AOSB'nin içinde bulunduğu doğu bölgesinin ise sanayi ağırlıklı genişleme stratejisi benimsenmesi önem arz etmektedir. Sanayi tesislerinin yalnızca Kentin doğusuna kaydırılması Adananın düzenli yapılaşmasına katkı sunacaktır.

Bu kapsamda halen Kent içerisinde farklı yerlerde ve dağınık halde bulunan sanayi tesislerinin Kentin doğu yakasına toplanmasıyla birlikte AOSB'de yapım ve proje aşaması devam eden sanayi tesislerinin bitirilmeleri sonucu kentleşme sürecinin iki ana ekseninden biri gerçekleşmiş olacaktır.

Burada üçüncü denencemiz bir kez daha sınanmış olmaktadır.

10.2.Sonuç

Sanayi Devrimi, insanlık tarihinde başta ekonomi olmak üzere sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Avrupa'da ve dünyada önceki dönemlerde görülmemiş bir biçimde çok büyük değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına yol açmıştır. Sanayi Devrimi, kendisini kısaca buhar, elektrik ve elektronik olarak özetleyebileceğimiz başlıca üç alandaki icatlar ve buna bağlı olarak sanayileşme sürecinde yaşanan hızlı ve köklü değişimlerle göstermiştir.

Sanayileşmenin üretim tarzının niteliğinde ve sosyal yaşamda meydana getirdiği değişikliklerin yanında, kentleşme adını verdiğimiz nüfus hareketliliğinin fiziki mekanda ve çevrede yarattığı değişiklikler de sanayileşmenin çok önemli bir sonucudur (Danış ve Ark, 2011: 16-17). 18. Yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve zamanla Avrupa Ülkelerini etkisi altına alan Sanayi Devrimi, kentleşme hareketleri üzerinde büyük etkiler meydana getirmiştir. Sanayileşme süreciyle birlikte ekonomik ve ticari faaliyetlerin yoğun yaşandığı yerlere yoğun göçler olmuş ve zamanla bu yerler büyük kent halini almıştır. Sanayileşme beraberinde kentleşmeye ivme kazandırmış ve hız vermiştir. Çok önemli birer çekim merkezi haline gelen kentler

gerek fiziki durumları gerekse fonksiyonları itibariyle klasik kentlere göre önemli bir dönüşüm geçirmişlerdir. Sanayileşme beraberinde öncelikle Batıda olmak üzere büyük sanayi kentlerinin kurulmasını sağlamış ya da bazı kentlerin büyümelerini hızlandırmıştır.

19. yüzyılın sonlarında yaşanan hızlı sanayileşme beraberinde yeni bir mekansal ihtiyacı doğurmuş, bu ihtiyaç ise organize sanayi bölgeleri fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sebeple organize sanayi bölgelerinin ortaya çıkışı, Sanayi Devrimi'nin dolayısıyla sanayi sektörünün mekansal olarak yeniden yapılandırılmasının bir sonucu denebilir. Organize sanayi bölgeleri, hızlı sanayileşme süreciyle birlikte talebe cevap veremeyen kentsel mekanların dışında kalan fakat aynı zamanda alt ve üst yapısı tamamlanmış uygun bir alan üzerinde sanayi tesislerinin kurulmasını temin etmek amacıyla ihtiyaç duyulan mekan arayışından kaynaklanmıştır.

Sanayi stratejisinin bir parçası olan organize sanayi bölgelerinin kalkınma planlarındaki amaçlarına bakıldığında; sanayi yatırımlarını teşvik etmek, istihdama artışını sağlamak, kent ekonomisi geliştirmek, işletmelere uygun mekansal ortamlar sunmak, sağlıklı bir çevre oluşturmak ve planlı kentleşmeyi sağlamak olarak özetlenebilir.

Bu noktalardan bakıldığı takdirde yer seçimi doğru yapılarak kurulan organize sanayi bölgeleri, gerek ülke ekonomisine gerekse yatırımcıya önemli katkılar sunmaktadır. Müteşebbisler alt ve üst yapısı hazır planlı sanayi alanlarına yatırım yaparak istihdam sağlarken bölgede yaşayan kişilere önemli bir istihdam olanağı sunmaktadır. Bu gelişmeler bir yandan üretimi artırırken bir yandan ekonomiye canlılık kazandırmaktadır.

Sanayi sektörünün bir parçası olan organize sanayi bölgeleri, bir taraftan kuruldukları yerin veya kentin gelişmesine diğer taraftan bölge kalkınmasına katkı sağlamaktadır.

Organize sanayi bölgelerinin yukarıda saydığımız avantajlarına mukabil sanayi yatırımları için uygun mekansal yerlerden biri olan organize sanayi bölgeleri her daim yatırımcıya uygun maliyet ve yatırım koşulları sunan alanlar anlamına da gelmemektedir. Şöyle ki, gelişmiş ülke ekonomilerinin koşulları ile gelişmekte ya da gelişmemiş ülkelerin koşulları ülkelerin sektör ve firma yapıları farklılık arz

ettiğinden bu şartların göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi daha yerinde olacaktır. Başka bir ifade ile organize sanayi bölgelerinin avantaj veya dezavantaj durumları ülkelerin özgün koşullarına göre şekillenmektedir.

Organize sanayi bölgeleri, iktisadi kalkınmanın sağlanmasında temel araç olarak kullanılmaları nedeniyle kalkınma-kentleşme arasındaki karşılıklı etkileşim ve ilişkinin sağlanmasında önemli bir role sahip olup, OSB'ler sanayileşme ve şehirleşme ilişkisinin düzenlenmesinde önemli bir araç konumunda olmuşlardır.

Batıda Sanayi Devrimiyle kendisini belirgin olarak hissettiren şehirleşme hareketi, Ülkemizde kendini 1950'li yıllardan itibaren kırsal kesimlerden kentlere doğru yoğun göçlerle göstermiştir. Bu göçler yoğun olarak sanayileşmenin yaşandığı yerlere doğru olmakla birlikte kentleşme süreci tam olarak Batıdaki şekilde gerçekleşmemiştir. Ülkemizde sanayileşme süreciyle orantılı ve bunu takip eden bir kentleşme süreci yaşanmamıştır. Bundan dolayı sanayileşme hızının üzerinde gerçekleşen kentleşme hızı, beraberinde sağlıksız ve düzensiz bir kentleşmenin yaşanmasına neden olmuştur.

Adana Kenti iklim ve coğrafi koşullarının uygun olması nedeniyle bölgede çok eski devirlerden beri çok sayıda farklı topluluğa ev sahipliği yapmış ve bu nedenle tarihi çok eskilere dayanana kadim yerleşim yerlerinden biridir. Elverişli iklim koşulları, önemli ticaret yollarının kavşağında bulunması, stratejik konumu ve Seyhan-Ceyhan Nehirleri arasındaki toprakların yüksek verimliliği Adanayı her dönem önemli şehirlerden bir yapmıştır.

Tarihsel geçmişi eski tarihlere kadar uzanan Kent önemli bir tarımsal üretim potansiyeli sahip olmasına rağmen Osmanlının son dönemi ile Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında sanayileşme alanında ciddi ve büyük bir atılım gösterememiştir. Bununla birlikte 1950'li yıllarda başlayan pamuk ve pamuğa dayalı sanayi ve ticaret Adana'yı Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşen ilk şehirlerinden biri haline getirmiştir.

Kentin sanayileşme süreci, 1950'li ve sonrası yıllarda tarım ve tarımsal sanayide yaşanan bir takım gelişmelere bağlı olarak ilerleme kaydetmiştir. Bu değişimin temelini 1956 yılında Seyhan Barajı'nın açılması, bölgeye traktörlerin girmesi, Adana Çimento Fabrikası ve İncirlik Askeri Üssü'nün inşası oluşturmuştur. Artan traktör sayısına bağlı olarak ekilebilen arazi miktarındaki artış ve bu

arazilerinin Seyhan Barajı ile sulama imkanına kavuşması ile elde edilen mahsul miktarında ciddi artışlar yaşanmıştır. 1980’li yıllarda ise ikinci ürün ekiminin yaygınlaşmasıyla pamuk tarlalarının ekim alanı genişlemiştir. Tarım ve özellikle de pamuk üretimindeki artış tekstil sanayisinin gelişmesini sağlamıştır. Dolayısıyla pamuk tarımı ve çırçır fabrikaları ile tekstil kentin sosyo-ekonomik gelişmesinde öncü rol oynamıştır. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak Adana Kent merkezinin sanayi ve ticaret yapısında hızla değişimler olmaya başlamış ve bunun sonucu kentleşme hızı artış eğilimi göstermiştir.

Özellikle Seyhan Barajı’ndan elde edilen elektriğin sanayide kullanılmaya başlanmasıyla bir taraftan maliyetlerde düşüşe ve yeni sanayi tesislerinin kurulmasına bir taraftan da bölgenin hızla göç almasına sebep olmuştur. Örneğin 1935-1990 yılları arası Adananın ortalama yıllık nüfus artış hızı % 2.45 iken bu dönemdeki Türkiye ortalaması % 2.30 idi. Çukurova Bölgesi’nde sulama sistemine geçilmesiyle birlikte kent ekonomisine yön veren tarım sektörünün yerini sanayi ve ticaret faaliyetlerin alması söz konusu artışın temel nedenlerinden biridir. 1950 yılından sonra şehrin artan zenginliği çevre illerden bu yöreye iç göçü başlatmış olmakla birlikte bu göç ekonomik, sosyal ve kentleşme sorunları da beraberinde getirmiştir

Sanayileşme hareketleriyle birlikte kentin tarım ağırlıklı ekonomik yapısı sanayi ağırlıklı bir yapıya dönüşmüş olup, buna bağlı olarak Adananın kırsal bölgelerinde yer alan ilçeleri ile Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinden kente göç hızlanmıştır. Bunun sonucu kentin nüfusu hızlı bir artış göstermiş ve kent mekansal olarak hızla genişlemiştir. Özellikle 1950’li yıllardan itibaren öncelikle tarımın ve tarıma dayalı sanayinin daha sonraki dönemlerde ise diğer sanayi dallarının gelişmesine bağlı olarak diğer illerden ve Adana’nın kırsal bölgelerinden kent merkezine yoğun göçler yaşanmıştır.

Kent genellikle tarım ve ticari faaliyetlerin yoğun olduğu kısmen de tarımsal sanayi etkinliklerin sürdürüldüğü bir görünüm arz ederken, 1950 sonrası süreç ise kentte yeni fabrikaların kurulmaya ve dolayısıyla sanayi üretimine geçilmeye başlandığı yeni bir dönem olmuştur. 1980’li yıllarla birlikte dışa dönük ekonomik politika anlayışının da bir sonucu olarak sanayi tesisleri sayısı hızla artmıştır. Sanayi

tesislerinin sayılarının hızla artması ve düzensiz yapılaşması sonucu müteşebbisler için mekan ihtiyacını doğmuştur.

Tarihsel geçmişi eski tarihlere kadar uzanan ve kadim bir kültüre sahip olan Adana'nın ekonomik yapısı bugün hizmet, sanayi, ticaret ve tarım sektörlerindeki faaliyetlerden oluşturmaktadır. Kent tarımsal faaliyetlerdeki hakimiyetini tarım dışı faaliyetlerle birlikte sanayi sektörüne kaydırmasıyla, sanayinin nüfusu çekici özelliği kent merkezinde nüfus artışına sebep olmuştur. Bunda Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin etkisinin olduğu söylenebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında itibaren tarım ve doğal kaynaklarına bağlı olarak gelişme gösteren Adana ekonomisi, özellikle 1950'li yıllardan ve kısmen de 1984 yılından sonra Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin ilk temellerinin atılması sonrasında gerek ekonomik gerekse sosyal-kültürel açıdan büyük bir değişim ve dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Sanayileşmenin gelişmesinde kuvvetli bir araç durumunda olan AOSB'nin üretime başlaması ile kentteki sanayileşme gittikçe hızlanan bir ivme yakalamıştır. Sunduğu sağlıklı, ucuz ve güvenilir alt-üst yapı ile birlikte ortak sosyal tesislerin kurulmasına verdiği katkı nedeniyle yatırımcıyı bölgeye çekmiştir.

Şehirleşme ve sanayileşme ilişkilerini düzenlemek açısından Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, Adana Kenti açısından büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Şöyle ki, 1973 yılında tarıma elverişli olmayan ve atıl durumdaki arazilerin AOSB'ye tahsisi yapılarak bir taraftan başka yerlerdeki bereketli toprakların sanayileşme adına yok olması önlenmiş diğer yandan sanayiciler için uygun ve düşük maliyetli bir mekanda üretim yapmaları sağlanmıştır. Daha çok tarım ve alanda da tarıma dayalı tekstil ve bitkisel yağ sanayi ağırlıklı büyüyen kent, Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin hizmete girmesiyle farklı bir ekonomik kimliğe dönüşmeye başlamıştır. Bu kapsamda Adana çok farklı sektörde yatırımların yapıldığı ve uluslar arası bazı şirketlerin de bölgeye geldiği bir yer olmuştur.

Girişimcilere kolaylık sağlamak, imalat sanayisini dağınıklıktan kurtarmak, verimli tarımsal araziler üzerinde sanayi yapılaşmasını önlemek, dağınık halde bulunan sanayi tesislerini bir bölgede toplamak ve planlı kentleşmeye katkı sunmak gibi amacıyla Adana-Ceyhan kara yolu üzerinde bugün Sarıçam İlçesi'ne bağlı Misis

(Yakapınar) Yerleşkesi'nin kuzeyinde bulunan tarıma elverişli olmayan yerde AOSB'nin kurulmasıyla birlikte yıllar itibariyle bir yandan Adana kent merkezi içine sıkışıp kalmış birçok firmanın bu sanayi bölgesine taşınması bir yandan da çok sayıda yerli ve yabancı firmanın bu bölgede yeni yatırımlar yapması mümkün olmuştur. Böylelikle 1984 yılında 500 hektarlık bir alan üzerinde ilk temelleri atılan AOSB bugün 1.600 hektarlık bir alana ulaşarak Türkiye'nin en büyük organize sanayi bölgelerinden biri haline gelmiştir. 2014 yılı verilerine göre İSO'nun Türkiye'nin ilk 1000 Büyük Sanayi Kuruluşu sıralamasında, Türkiye'nin en büyük ilk 500 firması arasında AOSB'den 6, ikinci 500 sanayi kuruluşu arasında ise 8 şirketin bulunması bunu göstermektedir.

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması ile farklı yerlerde faaliyetlerini sürdüren çok sayıdaki sanayi kuruluşunun alt ve üst yapısı tamamlanmış bu bölgeye taşınmaları neticesinde düzensiz kentleşmenin önüne kısmen geçilmiştir denebilir. Dağınık ve gelişigüzel şekilde bulunan sanayi tesisleri bu bölgeye taşındığından Kent mekansal olarak AOSB'nin kurulduğu Misis Bölgesi'ne doğru genişlemiştir.

Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi, Adananın ekonomik kalkınmasında ve kentin sanayileşen bir kent kimliğine dönüşmesinde çok önemli katkılar vermiştir. 1984 yılında temeli atılarak sanayicinin hizmetine sunulan sanayi bölgesinde ilk üretim 1996 yılından itibaren başlamış olup, yatırımlar ise artarak devam etmektedir.

Adananın son yıllarda ekonomik hayatının dinamizm kazanmasında hiç şüphesiz en önemli paylardan biri Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi olmuştur. Kent nüfusunun kırsal nüfusa göre süratle büyümesi, yetişmiş işgücü varlığı, pazarlara yakınlığı, enerji ve hammadde kaynaklarının uygunluğu, sanayi için gerekli alt yapı yatırımlarının yeterli oluşu, bölge sanayinin giderek gelişmesini sağlamıştır. Kısa sürede sonuçlandırılan çalışmalar neticesinde AOSB'nin alanı 2015 yılı sonunda 1.590 hektar bir büyüklüğe ulaşmıştır. Söz konusu alan içinde şu anda 18 farklı hizmet kolunda 351 kuruluş faaliyet göstermektedir.

Sanayi ve sanayi sektörü içerisinde yer alan organize sanayi bölgelerinin ülkelerin ekonomi için önemi tartışılmayacak kadar önemlidir. Bu kapsamda, AOSB'nin kurulmasıyla birlikte kentin ekonomik yapısındaki sanayi sektörünün payı

artmıştır. Adana ve Türkiye açısından yarattığı katma değer itibariyle önemli bir ekonomik değerdir. Ayrıca Kentin en önemli ihracat üstlerinden biri durumunda olan AOSB, ürettiği ürünlerin önemli bir kısmını dış ülkelere satmak suretiyle ciddi bir döviz kazandırmaktadır.

Türkiye'deki organize sanayi bölgeleri içerisinde en başarılı görünüm arz edenlerinden bir tanesi de Kentin gelişmesi ve büyümesinde de oldukça büyük paya sahip olan Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'dir. Bölgedeki firmaların ihracat rakamları yıllar itibariyle artmakta olup firmaların 2015 yılı sonu itibariyle yıllık toplam ihracatları 1 milyar dolara yaklaşmıştır. Adana'dan yapılan yaklaşık 2 milyar dolarlık toplam ihracatın yaklaşık yüzde 50'si AOSB'deki firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. İhracatın büyük bir bölümünü ise başta Avrupa ve Amerika Ülkeleri'ne yapılmaktadır.

Adana'nın en önemli sanayi merkezi durumunda olan Adana Organize Sanayi Bölgesi'nin faaliyete geçtiği 1999'da 6.400 kişi istihdam edilmekte iken, bu rakam yıllar itibariyle artmış 2002'de 12.000 kişiye, 2010 yılında 21.000 kişiye 2015 yılı itibariyle de 33.400 kişiye ulaşmıştır. Adana'daki toplam kayıtlı istihdamın % 7'si, sanayi sektöründeki istihdamın ise % 20'si burada çalışmaktadır. Bununla birlikte AOSB'nin kentin sanayisine dolayısıyla ekonomisine katkısı yadsınamaz bir gerçek olmakla birlikte, AOSB'de inşaat (57 parsel) ve proje (109 parsel) aşamaları halen devam etmekte olan toplam 166 parseldeki çalışmaların bir an önce bitirilerek faaliyete geçirilmesi halinde sanayi üretime katkısı daha büyük olacaktır. Bunun sonucu olarak sanayi bölgesindeki artan üretime bağlı olarak istihdam artışı olacak, işsizlik azalacak ve kent ekonomisi daha da canlanacaktır. Böylelikle Türkiye'nin en büyük 10 organize sanayi bölgesi arasında yer alan AOSB'deki işletme sayısının 350'den 500'e, istihdamın ise 35.000'den 50.000 çıkması yakın gelecekte mümkün hale gelecek ve istikrarlı büyümesini sürdürmeye devam edecektir.

AOSB, bir yandan Adana kent merkezine ya da civarına sıkışıp kalan çok sayıda sanayi işletmesinin kent dışına çıkarılmasını sağlamış diğer yandan da çok sayıda firmanın bu sanayi bölgesine gelmesini sağladığından kent sanayisinin toplulaştırılmasına katkıda bulunmuştur.

Ayrıca AOSB, sanayicinin yer seçim kararlarını etkileyerek sanayileşmenin kentin doğu yakasına doğru kaymasına öncülük ettiği gibi bölgede buna bağlı olarak iki ana ulaşım güzergahı üzerinde (TEM Otopan Yolu, D-400 Ceyhan Yolu) konut, küçük yan sanayi ve ticaret ağırlıklı yapılaşmalara neden olmuştur. Kentin gelişmesine ve planlamasına katkıda bulunmuş, planlı kentleşmeye önemli katkıda sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- ADANA GENÇ İŞADAMLARI DERNEĞİ, (2014), Adana'da Sanayi,
<http://www.adanagiad.org.tr/adana-da-sanayi.html>, (E.T: 15.03.2014)
- ADANA GÜÇBİRLİĞİ VAKFI ,(1999), *Adana Sosyo-Ekonomik Rapor*, Adana:
 Adana Güçbirliği Vakfı Yayını
- ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ,(2013), Adana Hacı
 Sabancı Organize Sanayi Bölgesindeki Meslek Grupları Listesi,
<http://www.adanaorganize.org.tr/>, (E.T: 15.03.2015)
- ADANA İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ ,(2013), Genel Bilgiler,
<http://www.adanakultur.gov.tr/TR,60704/genel-bilgiler.html>,
 (E.T: 04.05.2014)
- ADANA İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ, (2013), 2013 Yılı Verileri,
<http://www.adanakultur.gov.tr/TR,90772/2013-yili-verileri.html>,
 (E.T: 24.06.2014)
- ADANA İL MİLLİ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ ,(2015), İstatistikler,
<http://adana.meb.gov.tr/www/istatistikler/icerik/974>, (E.T: 31.12.2015)
- ADANA MEVCUT DURUM RAPORU, (2012), Adana: Adana Büyükşehir Kent
 Konseyi Yayınları No : 42
- ADANA SANAYİ ODASI , (2016), Tarihçe, <http://www.adaso.org.tr/adaso/tarihce>
 (E.T: 16.05. 2016)
- ADANA SANAYİ ODASI, (2015), Rakamlarla Adana 2015,
<http://www.adaso.org.tr/adaso/WebDosyalar/Yayinlar/RakamlarlaAdana/2015.pdf>, (E.T: 03.05.2015)
- ADANA SANAYİ ODASI, (2008), *Adana Sanayi Tarihi*, Adana: Adana Sanayi
 Odası Yayını
- ADANATARİHÇESİ,(2012),
 (<http://www.adanahaber.com/tanitim.asp?tanitimid=80>, (E.T: 15.03.2014)
- ADANA TARIM STRATEJİSİ 2013-2017, (2013), Adana Valililiği İl Gıda, Tarım
 ve Hayvancılık Müdürlüğü
- ADANA TİCARET BORSASI, (2014), Tarihçemiz,

- <http://www.adanatb.org.tr/images/Tarihce.pdf>, (E.T: 14.05.2014)
- ADANA TİCARET ODASI ,(2012), *Adana Ekonomisi 2012*, Adana: Adana Ticaret Odası Yayını
- ADANA TİCARET ODASI ,(2014), *120. Yılında Adana'da Ticaret Odası*, Adana: Adana Ticaret Odası Yayını
- ADANA VALİLİĞİ,(2013), Turizm, http://adana.gov.tr/?act=kt_turizm, (E.T: 24.05.2014)
- ADANA VALİLİĞİ,(2015), Ulaşım, <http://adana.gov.tr/ulasim>, (E.T: 10.05.2015)
- ADANA VALİLİĞİ,(2014), Coğrafya,<http://adana.gov.tr/?act=cografya>, (E.T: 24.05.2014)
- ADANA VALİLİĞİ,(2015),İstihdam, <http://adana.gov.tr/istihdam>,(E.T: 10.05.2015)
- ADANA VALİLİĞİ,(2014), Tarih, <http://adana.gov.tr/?act=tarih>, (E.T: 24.05.2014)
- ALKİN, K., UZUNOĞLU, S., (2003), *Dünyada ve Türkiye'de Özel Sanayi Bölgeleri*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları
- ALTIPARMAK, A., (2002), “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.,13, Güz Dönemi, s., 35-59.
- ARPA, D., (2014), *Türkiye’de Sanayileşme Sürecinde Organize Sanayi Bölgeleri ve Niğde OSB Uygulaması*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı: Bilecik
- ARISOY, İ., (2005), “Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi”, *Enstitü Dergisi / e-dergi* ISSN: 1304-8899, C. 14 , S. 1
- ARLAN, E., (2007), *Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitelerinde İhtiyaç Duyulan Meslekler ile Yeterince Karşılanamayan Meslekler ve Bu Konuda İş-Kur’un Rolü*, Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi
- ASLAN, E., (2012), “Organize Sanayi Bölgeleri”, *Verimlilik Dergisi, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı-Verimlilik Genel Müdürlüğü*, Temmuz, S. 283, s. 6-7
- ATEŞ, E., (2008), *Türkiye’nin Sanayileşme Süreci ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sanayi İhracatı ve GSMH’ya Etkisi 1983-2000 Yılları Üzerine*

- Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı: Kütahya
- AYSAN, M., A., (2000), *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, 6. Baskı, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- BAŞOL, K., (2001), *Türkiye Ekonomisi*, İzmir: Anadolu Matbaası
- BAYÜLKEN, Y., KÜTÜKOĞLU, C., (2012), *Organize Sanayi Bölgeleri, Küçük Sanayi Siteleri ve Teknoparklar*, Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Ankara: Türkiye Makina Mühendisleri Odası
- BENEVOLO, L., (2006), *Avrupa Tarihinde Kentler*, (Çev: Nur Nirven), 1. Basım, İstanbul: Literatür Yayıncılık
- BERBEROĞLU, G., N., (2015), “Eskişehir Organize Sanayi Bölgesinin Şehrin Ekonomisine ve Sanayisine Katkısı”
http://kybele.anadolu.edu.tr/makaleler/iibf1985_3_2/12534.pdf, (E.T: 24.01.2015)
- BİLİM SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI, (2013), *81 İl Durum Raporu*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Aralık 2013
- BORATAV, K., (2006), *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi
- CANSIZ, M., (2010), *Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri Politikaları ve Uygulamaları*, Ankara: DPT Yayını
- CNN TÜRK, (2011), *Elektriğin Yarısını 10 İl Tüketti*,
<http://www.cnnturk.com/2012/ekonomi/genel/02/29/elektrigin.yarisini.10.il.tu-ketti/651179.0/>, (E.T: 14.05.2014)
- COŞKUN, A., (2003), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, S. 4, Kasım, s.72-77
- ÇAĞLAR, E., (2006), *Türkiye'de Yerelleşme ve Rekabet Gücü: Kümelenmeye Dayalı Politikalar ve Organize Sanayi Bölgeleri*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, 7-8 Eylül, Bölgesel Kalkınma ve Yönetim Sempozyumu, s. 305-316
- ÇAKIROĞLU, E., (2007), *Eşanlı Denklem Modeli ile Var Modelinin Öngörü Başarısı Açısından Karşılaştırılması: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı: İzmir

- ÇAM, H., (2011), *Organize Sanayi Bölgeleri ve Uygulanan Teşvik Politikalarının İşletmeler Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi: Osmaniye Organize Sanayi Bölgesinde Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı: Karaman
- ÇAN, M., F., (2011), *Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi*, Sürdürülebilir Kentleşme ve Kentlilik, Ulusal Sempozyum II, Bilsam Yayınları: Malatya
- ÇEVİK, B., GÜL, E., (2014), *2010 ve 2012 Verileriyle Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması*, İktisadi Araştırmalar bölümü, İşbank Yayınları
- ÇUKUROVA DEVELOPMENT AGENCY, (2014), *Turkey Adana & Mersin At A Glance*
- ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI, (2009), *2010-2014 TR62 Çukurova Bölge Planı Mevcut Durum Analizi*, Adana: ÇKA Yayını
- ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI, (2010-2013), *2010-2013 Çukurova Bölge Kalkınma Planı Mevcut Durum Analizi Taslak Raporu*, Adana: ÇKA Yayını
- ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI, (2013), *Rakamlarla Adana*, Ocak 2013
- ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI, (2014), *Rakamlarla Adana*, Temmuz 2014
- ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI, (2015), *Bir Bakışta Türkiye Adana & Mersin*, Ocak 2015
- ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ,(1998), Organize Sanayi Bölgesi, <http://adana.cukurova.edu.tr/organize.asp>, (E.T: 15.03.2014)
- ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ TEKNİK BİLİMLER MESLEK YÜKSEK OKULU ,(2014), <http://tbmyo.cu.edu.tr/index.html>, (E.T: 15.03.2014)
- DAĞLIK, F., (2012), *Sanayi Yapıları Hakkında*, Güney Mimarlık Adana Mimarlar Odası, Haziran, S. 8, s.24-25
- DANIŞ, O., KAYA E., ŞENTÜRK, H., ŞİMŞEK S., (2008), *Modern Kent Yönetimi*, 2. Baskı, İstanbul: Okutan Yayıncılık
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLAT, (1963), *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*, Ankara: DPT Yayını
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLAT, (1968), *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Ankara: DPT Yayını
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLAT, (1973), *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977*, Ankara: DPT Yayını

- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLAT, (1979), *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Ankara: DPT Yayını
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLAT, (1985), *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, Ankara: DPT Yayını
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLAT, (1990), *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Ankara: DPT Yayını
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLAT, (1996), *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara: DPT Yayını
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLAT, (2001), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara: DPT Yayını
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLAT, (2007), *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013*, Ankara: DPT Yayını
- DİNÇER, A., (2010), *Türkiye’de Sanayileşme Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bilim Anabilim Dalı: İstanbul
- DİNLER, Z., (1994), *Bölgesel İktisat*, 4. Baskı Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları
- DURU, G., (2014), *Adana’da Kentleşme ve Göçün Sosyolojik Görünümü: Seyhan İlçesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı: Isparta
- EGELİ, H., A., (1998), “Türk İmalat Sanayii Sektörlerinin İhracata Katkısı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi Dergisi*, S.3(Güz), s.1-14
- ERTAN, Ş., (2011), *Türkiye Ekonomisinde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Sanayileşme Politikaları (1963-1967)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı: İstanbul
- ESEN, O., (1969), *Organize Sanayi Bölgeleri Fiziki Planlama Esasları*, Ankara: TOBB Yayını
- EŞİYOK, B., A., (2006), *İktisadi Dönemler İtibariyle Türk Ekonomisinde Kalkınma (1923-2004)*, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik Araştırmalar Müdürlüğü
- EROĞLU, N., (2007), “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, C., XXIII, S., 2, s. 63-72

- ERKAN, R., (2010), *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, 3. Baskı Ankara: Bilim Adamı Yayınları
- ERTAN, Ş., (2010), *Türkiye Ekonomisinde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Sanayileşme Politikaları (1963-1967)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
- ELEKTRİK ÜRETİM ANONİM ŞİRKETİ (EÜAŞ), Adana ve Yöresi Hes. İşletme Müdürlüğü, http://adana.gov.tr/dosyalar/kamu_kurumlari/euas_hes_isletme.pdf, (E.T:13.0 6.2014)
- FİCHTER, J., (1994), *Sosyoloji Nedir?*, (Çev: Nilgün Çelebi), 2. Baskı, Ankara: Atilla Kitabevi
- GEZER, Y., ŞANLI, Ö., TAN Ç., (2011), *Kentleşme Sürecinde Yabancılaşma, Sürdürülebilir Kentleşme ve Kentlilik, Ulusal Sempozyum II*, Bilsam Yayınları: Malatya.
- GÖÇ, E., (2010), *Tanzimat Dönemi ve Sanayileşme*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı: Ankara
- GÖLBAŞI, S., (2007), *Kentleşme ve Suç: İstanbul'un Kentleşme Süreci İle Suçluluk Arasındaki İlişkinin Kuramsal Analizi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı: İstanbul
- GÜLER, E., ÖZER A., M., (2014), “Drucker’la Yönetimi Yeniden Düşünmek”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 86, Haziran , S., 478
- GÜNDOĞAR, Organize Sanayi Yatırımlarının Mekânsal Gelişim Süreçlerine Etkileri Üzerine Bir Analiz: Tuzla (İstanbul) Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kamu Yönetimi Bilim Dalı: Ankara
- GÜRAN, T., (1993), *İktisat Tarihi*, İstanbul: Acar Kitabevi
- GÜRSOY, M., (2013), *Kentleşme Sürecinde Göç Suç İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Konya
- HALİS, M., (2013), “Kent Ekonomisi ve Kümelenme”, *Şehir ve Düşünce Aktüel (Hakemli Dergi)*, S.,3 , Esenler Belediyesi Düşünce Merkezi, s.6-10

- İŞİK, Ş., (2005), “Türkiye’de Kentleşme Hareketleri ve Kentleşme Modelleri”, *Ege Coğrafya Dergisi*, S. 14, ss. 57-71
- İSPİR, E., (2015), *Kentleşme ve Konut Politikaları*, 4.Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- İSPİR, E., (1986), *Şehirleşme ve Meseleleri*, Ankara: Ocak Yayınları
- İSTANBUL SANAYİ ODASI, (2014), Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu-2014, <http://www.iso.org.tr/Sites/1/content/500-buyuk-liste.html?j=5024132>, (E.T: 14.05.2014)
- İSTANBUL SANAYİ ODASI, (2014), Türkiye'nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu-2014,<http://www.iso.org.tr/Sites/1/content/500-ikinci-buyuk-liste.html?v=4&j=4122101>, (E.T: 14.05.2014)
- KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ, (2012), “Adana Kentinin Mekansal Gelişimi ve Tarım Toprakları Üzerine Etkisi”, Özel Sayı, *Doğa Bilimleri Dergisi*
- KARA, H. (1988). “Çukurova'da Kentleşme ve Sanayileşmenin Tarım Topraklarına Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XXXII* s. 267-281
- KARAKUŞ, M., (2016), Rakamlarla Adana Sanayisi 2016, 23 Şubat, Adana Sanayi Odası,
<http://www.adaso.org.tr/WebDosyalar/Yayinlar/RakamlarlaAdana/ADANA%20SANAY%C4%B0%20DURUM%202016%20web.pdf>,(E.T: 16.05.2016)
- KALKINMA BAKANLIĞI, (2014), Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023, Ankara
- KANİ, C., (2007), *Türkiye’de Serbest Bölge Uygulamaları Sorunları ve Avrupa Birliği Uygulamalarıyla Karşılaştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bilim Dalı: Ankara
- KAYGALAK, S., (2008), *Kapitalizmin Taşrası*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları
- KELEŞ, R., (2012), *Kentleşme Politikası*, Güncellenmiş 12. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi
- KESKİN, M., (2012), “Sanayi Yapıları ve Adana’da Sanayi Planlaması”, Güney Mimarlık Adana Mimarlar Odası, Haziran, S. 8, s. 29-30

- KIRDAŞ, K., E., KOÇ, T., ÖZKAN, H., (2012), “Yoksulluk Sorununu Görmeyen Bir Kalkınma Modeli Olarak Yönetişimci Kalkınma: Adana Örneği ”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 67, No. 4, s. 89-124
- KIRIMLI, E., N., (2012), *Çankırı’da Kentleşme ve Kentlileşme Dinamikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bilim Dalı: Isparta
- KIZILÇELİK,S., (1991), *Sanayileşme ve Kentleşme İle Ortaya Çıkan Bazı Problemlerin Suça Etkisi Üzerine Sosyolojik Düzeyde Teorik Bir Çalışma*, Yüksek Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara
- KIRMANOĞLU, H., (2004), *Türk İmalat Sanayi İhracatı: Güney Kore ile Bir Karşılaştırma (1975Q1-1997Q4)*, Gülten Kazgan’a Armağan (Türkiye Ekonomisi), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- KOÇ, T., (2010), “Kapitalist Kent Olgusu ve Kentsel Siyaset Üzerine Yaklaşımlar”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi* , C.,8, S. 29, s. 39-52
- KOÇAK, Y.,TERZİ, E., (2012), “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 3, S. 3, s. 163-184
- KÜÇÜKKALAY A., M., (1997), “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, S. 2(Güz), s. 51-68
- MAKAL, A., (2001), “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S. 3, C., 56, s. 103-140
- MERSİN-ADANA PLANLAMA BÖLGESİ 1/100.000 ÖLÇEKLİ ÇEVRE DÜZENİ PLANI RAPORU, (2011), Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü Yayını
- ONGUN, M., T., (2013), *Sanayileşme ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, Ders Notları, 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi
- ÖKTEN, S., Ö., SAY, N., P., YÜCEL M., (2012) “Adana Kentinin Mekânsal Gelişimi ve Tarım Toprakları Üzerine Etkisi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Doğa Bilimler Dergisi*, Özel Sayı
- ÖZER, Y., E., (2008), *Sanayi Bölgelerinin Gelişim Sürecinin Türkiye ve Dünyadaki Yansımaları*, *Yönetim Bilimleri Dergisi (Journal of*

- Administrative Sciences*), C. 6, S.1, s. 91-101
- ÖZER, Y., E., (2002), *Organize Sanayi Bölgeleri ve Kentsel Gelişmeye Etkileri (Manisa Organize Sanayi Bölgesi Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı: İzmir
- ÖZTÜRK, F., TOKATLIOĞLU, İ., (2008), “1950-1980 Yılları Arasındaki Dönemde Türkiye’de Uygulanan Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C. 19, S. 66, s. 155-174
- ÖZTÜRK, Y., (2012), “Türkiye’deki Organize Sanayi Bölgesi Uygulamaları ve Mevcut Durum”, *Bilim, Sanayi ve Teknolojik Bakanlığı Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, Temmuz, S. 283, s. 10-11
- ÖZYAKIŞAR, D., ÖZTÜRK, S., (2005), “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi”, *Mevzuat Dergisi*, Ekim, Yıl 8, S.94, s.2-20
- ÖZYURT, S., S., (2009), *Kentsel Gelişme Planlarının Doğal Yapı Üzerindeki Etkisinin Adana Kenti İmar Planı Örneğinde İrdelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı: Adana
- PİRENNE, H., (1994), *Ortaçağ Kentleri*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
- PUSTU, Y., (2006), “Küreselleşme Sürecinde Kent-Antik Siteden Dünya Kentine”, *Sayıştay Dergisi*, S. 60, Ocak-Mart Ayı, s.129-151
- SAĞLAM, (2006), “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 5, s.33-44
- SANAYİ KAPASİTE RAPORU İSTATİSTİKLERİ ,(2013),
<http://sanayi.tobb.org.tr/istatistik2013.php>, (E.T: 15.03.2014)
- SANDAL, E., K., TRAŞ, M., (2012), “Adana’da Ulaşım Problemlerinin Şehir Coğrafyası Açısından Değerlendirilmesi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, C., 17, S.28, s.125-140
- SANDER, O., (2013), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, 25. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi
- SENCER, Y., (1979), *Türkiye’de Kentleşme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- SEYHAN BELEDİYESİ, (2014), <http://www.seyhan.bel.tr/seyhan-ilcesi->

- hakkında.asp, (E.T:13.05.2014)
- SEZAL, İ., (1992), *Şehirleşme*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık
- SİVAS ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ, (2011), Dünya'da ve Türkiye'de OSB Uygulamaları,
http://www.sivasosb.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=97&Itemid=95 (E.T: 09.03.2014)
- SÖNMEZ, M., E., (2012) “Adana Şehrinin Alansal Gelişimi ve Yakın Çevresinin Arazi Kullanımında Meydana Gelen Değişimler”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 57, s. 55-69
- SUNAY, C., (2005), “1950’li Yıllarda Göç ve Toplumsal Değişme Olgusunun Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, *Bilgi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S. 2, s. 66-107
- SUNAY, C., (2002), “Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.3, s. 113-133
- SÜRENKÖK, H., (2012), “Adana ve Sanayi”, *Güney Mimarlık Adana Mimarlar Odası*, Haziran, S., 8, s. 31-35
- ŞAHİN, Y., (2013), *Kentleşme Politikası*, 4. Baskı, Bursa: Ekin Kitap Evi
- ŞEVKET, P., (2005), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ, (2014), *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2013 Yılı*, Ankara
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU(TUİK),(2012), Seçilmiş Göstergelerle Adana 2012,<http://www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/iller/ADANA.pdf>,(E.T:13.06.2014)
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TUİK, (2013), Motorlu Kara Taşıtları İstatistikleri2013,
http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=15&KITAP_ID=72, (E.T: 09.05.2015)
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TUİK, (2015), Hanehalklarının Bina İnşa Yılına Göre Dağılımı, 2 Ekim 2011,
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15843>, (E.T: 17.05.2015)
- TÜRKO, E., S., (2006), *Organize Sanayi Bölgeleri ve Yenilik: Erzurum Alt Bölgesinde Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı: Erzurum

ULUTÜRK, B., (2006), *Kentleşme ve Suç İlişkisi: Adana ve Çanakkale Araştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Başkanlığı-Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara:

YANBAY, Y., Ö., (2009), *Adana Organize Sanayi Bölgesinde Sanayileşme ve Din İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı: Adana

YILDIRMAZ, S., (2010), *Tarih, Sınıflar ve Kent (Der: Besime Şen, Ali Ekber Doğan), Kente Yönelen Köylüler: ‘‘Kırsal Yapının Dönüşümü, Göç ve Gecekondu’’*, 1. Basım, s. 398-464, Ankara: Dipnot Yayınları

YILMAZ, H., (2011), *Organize Sanayi Bölgelerinin Kent Ekonomisine Katkısı: Malatya Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı: Malatya

YÖRÜK, S., (2012), ‘‘Adana Şehrinin Tarihi Gelişimi (XVI-XVIII. Yüzyıllar)’’, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C., 21, S.,3, s., 287-308

YURDAKUL, E., (2005), *Türkiye’de Sanayileşme Sürecinde Organize Sanayi Bölgeleri ve Eskişehir OSB Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı: Eskişehir

YÜREĞİR BELEDİYESİ, (2014), <http://www.yuregir.bel.tr/Sayfa/2/Yuregir> Hakkında, (E.T: 13.05.2014)

EKLER**EK. 1: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi Yerleşim Planı**

EK. 2: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesine Ait Fotoğraf

Kaynak: AOSB, 2015

EK. 3: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesine Ait Fotoğraf

Kaynak: AOSB, 2015